శ్రీరస్తు. 124

శ్రీమదుమామహేశ్వర సేవకాగ్రేసర

శ్రీనన్దికేశ్వర ప్రోక్తమయిన

అభినయదర్పణము.

ఇది భరతశాస్త్రాభిలాషులగు నిఖిలరసికులకును

ప్రియంబుగా

మహారాజరాజశ్రీ- విడవలపాటి- సుబ్బరామయ్యసెట్టిగారి

ప్రేరణమున గ్రంథాంతరముల యందలి

బహువిషయములను జేర్చి

తెనుఁగు తాత్పర్యములతోఁడ

భరతవిద్యాపాదన ప్రవీణులగు, శ్రీమాన్,

సీడామంగలం- తిరువేంకటాచార్యులవారికొమారుడగు

రాజగోపాలాచార్యులవారిచే

మూడవమారు ముద్రింపఁబడియెను.

MADRAS:

PRINTED AT THE SASTRA SANJEEVINI PRESS.

1905.

శృంగారరసాధి
దములను ఆయా
వ్యాఖ్యానమును, ఆ
వ్యాపారములు అ
ములందువిరక్తియు,

శ్రీసంతానరామపరబ్రహ్మణేనమః.

పీ ఠి క.

శ్రీమత్సకలభువనకర్తయైన శ్రియఃపతికిం బ్రియతమంబై నిఖిలరసికజనాహ్లాదభాజనంబైసర్వలోకవ్యాపకంబై విలసిల్లెడిభరతశాస్త్రము, శ్లో॥ శంభుర్గౌరీతథాబ్రహ్మమాధవోనందికేశ్వరః।దత్తిలోకోహళశ్చైవయాజ్ఞవల్క్యశ్చనారదః॥హనూమాన్విఘ్నరాజశ్చషణ్ముఖోథబృహస్పతిః।అర్జునోరావణశ్చైవ కన్యాబాణసుతాతథా॥ ఏతేభరతకర్తారోభువనేషుప్రకీర్తితాః॥అనగా,శివుడు,పార్వతి,బ్రహ్మ,విష్ణువు, నందికేశ్వరుడు, దత్తిలుడు-కోహళుడు,యాజ్ఞవల్క్యుడు,నారదుడు, ఆంజనేయుడు, విఘ్నేశ్వరుడు,సుబ్రహ్మణ్యుడు,బృహస్పతి,అర్జునుడు,రావణుడు,ఉషాకన్యకఅనువారు భరతశాస్త్రకర్తలు అని లోకములయందుకొనియాడబడుచున్నారు. అనునీయర్థముగల ప్రమాణశ్లోకములచేతవన్నెకెక్కియున్నది,అట్లుండియుప్రకృతమునందుమనవారందరునుఅభినయవిద్యనుసాధారణవిద్యలలోనొకటిగాదలచియాదరింపకపోవుటయేగాక, అదికేవలపామరరంజకవిద్యయనియు,శిష్టులకుపరిగ్రహణీయముకాదనియు,నాట్యప్రవర్తకులకేయభ్యసనీయమనియునుల్లంఘించియున్నారనుటయెల్లవారికిని తెల్లమేకదా? మోక్షసాధకమగుయోగశాస్త్రమునుబోలినయీశాస్త్రముఇట్టిదశకువచ్చుటకునాయికానాయకవ్యాపారములనుతదంగములయినయితరవిషయములనుజూపి ధర్మమునందు ప్రవృత్తిగలుగజేయుటయేగాకగూఢార్థప్రదర్శకమునై,ఆంగికాభినయమువలనరసికులగునభిజ్ఞులకునానందప్రదమైయట్టిరసికాగ్రగణ్యులచే నాయభినయవిద్యాప్రవీణులుసన్మానింపబడువిషయముకేవలనటీప్రేష్యముగానెన్నబడుటయు,జనులమనసులందులోచువిషయములనుఅంగచలనాదులచేదెలిసికొనుటవలనకామవికారముకలుగుననుభ్రాంతియునుకారణములగుచున్నవి. అట్లుగాకసూక్ష్మదృష్టిచేచక్కగావిచారించునెడలఈశాస్త్రము శృంగారరసాధిష్ఠానదేవతయులోకజనకుడునగుశ్రీకృష్ణదేవుని లీలావినోదములనుఆయారసానుభవములతోడనూహించితెలిసికొనుటవలనబ్రహ్మజ్ఞానమును, ఆజ్ఞానమువలనచూడబడునవియన్నియుఅస్థిరములయినవ్యాపారములు అనుతాత్పర్యమును, ఆతాత్పర్యముచేతఅట్టివ్యాపారములందువిరక్తియు,

శాంతిదాంత్యాదివిశిష్టగుణములనుజనింపగానిత్యసుఖప్రదమయినబ్రహ్మానందమునుబొందించుననువిషయము తేటపడునుకనుకను, నాయినానాయికవ్యాపారములుజ్ఞానపాదార్థమునందుగురుశిష్యులయొక్క సేవ్యసేవకభావబోధకములేగానియితరములుకావుఅనిబ్రహ్మాదులచేత చెప్పబడియున్నదికనుకను, ధర్మార్థకామమోక్షములనెడిచతుర్విధపురుషార్థములకునుసాధకమును, సర్వోత్కృష్టమును దేవతాదికర్తృకమునునైనయీభరతశాస్త్రముఎల్లవిధములచేతనుమనకుపరిగ్రహణీయమును అభ్యసనీయమునగును, అనివిచారించి, కాలానుసారముగాదినదినక్షీణదశనొందుచున్న దీనినియథోచితప్రచారమునకు తేదలచి, భరతకళలకునొకరగునందికేశ్వరునిచేతజెప్పబడిన యభినయదర్పణముఅనుగ్రంథమునుతొలుతముద్రింపించిప్రకటించితిమి, అయిననుఅదియెల్లవారికి తేటతెల్లముగాదెలియకయుండుటంబట్టి మ-రా-శ్రీ, విడవలపాటి-సుబ్బరామయ్యసెట్టిగారుఅనువైశ్యశిఖామణిప్రేరేపణవలన, పతాకాదిముఖ్యహస్తములస్వరూపములనుదెలిపెడి చిత్రపుగురుతులనాయాహస్తములలక్షణశ్లోకములకుముందటజేర్చియు, గ్రంథాంతరములందుచెప్పబడిన ఆయాహస్తములయుత్పత్తికాలము, ఋషి, దేవతా జాతివర్ణములు, మొదలగువానిగూర్చియు, విశేషసంయుతహస్తములను, ప్రసిద్ధరాజులహస్తములను, పుణ్యనదులహస్తములను, అశ్వత్థాదివృక్షహస్తములను, సింహాదిమృగహస్తములను, హంసాదిపక్షిహస్తములను, నక్రాదిజలజంతుహస్తములను, శిరోభేదాద్యనేకవిషయములనుసంగ్రహించియునిట్లుచేరిననన్నూటయెనిమిదివిషయములనుతెలుపునట్టి శ్లోకములకు స్త్రీబాలకాదులకుగూడ తేటగాదెలియునట్లుసులభములైనమాటలతో తెనుగుతాత్పర్యము వ్రాసి మూడవమారుపెద్దఅక్షరములతో ముద్రింపించితిమి.

ఇదిగాక అభినయమునందునవరసములు మొదలగువానినిదెలుపదగిన భరతరసప్రకరణమనెడిగ్రంథమునునిట్లే తెనుగుతాత్పర్యముతో మాచేత ముద్రింపబడియున్నది.

ఇట్లు,

శ్రేయోభిలాషి-నీడామంగలం-మాడభూషి-తిరువేంకటాచార్యుల

కొమారుడగు రాజగోపాలాచార్యులు,

విషయసూచిక.

విషయసంఖ్య. పుటసంఖ్య.

బాంధవ్యహస్తాః॥ ౧౧॥

విషయసంఖ్య. పుటసంఖ్య.

దేవతాహస్తాః॥ ౧౬॥

నవగ్రహహస్తాః ॥ ౧౪॥

దశావతారహస్తాః॥౧౦॥

విషయసూచికసమాప్తం.

ఈపుస్తకము వలయువారలు దిగువసంతకము చేసియుండు వారి పేరిటికి వ్రాసి వి. పి. మూలకముగా తెప్పించుకొనవచ్చును.

తి॥ స్వామినాథశాస్త్రి.

శాస్త్రసంజీవినీముద్రాక్షరశాలా

నెం॥ ౩౧౩- టంకశాలవీధి.

మింట్ బిల్డింగ్ మదరాస్.

శుభమస్తు.

శ్రీహయగ్రీవాయనమః.

నన్దికేశ్వరప్రోక్తా

అభినయదర్పణం.

ఇష్టదేవతాప్రార్థనా.

శ్లో॥ ఆఙ్గికంభువనంయస్య వాచికంసర్వవాఙ్మయమ్।
ఆహార్యంచన్ద్రతారాఽదితన్నుమస్సాత్వికంశివమ్॥

తా॥ లోకము, ఏశివుని యొక్క ఆఙ్గాభినయమో? వాగ్రూపములైనవియెల్ల ఏశివుని యొక్క వాచికాఽభినయమో? చంద్రతారాదులు ఏశివుని యొక్క ఆహార్యాఽభినయమో? అటువంటి సత్వప్రధానుండైన శివునికి నమస్కరించెదను.

ఇంద్ర ఉవాచ॥ శ్లో॥ కళ్యాణాఽచలవాసాయ కరుణారససిన్ధవే।
నమోఽస్తునందికేశాయ నాట్యశాస్త్రాఽర్థదాయినే॥

తా॥ కైలాసపర్వతనిలయుడును దయాసముద్రుడును నాట్యశాస్త్రార్థప్రదుడునైన నందికేశ్వరునికి నమస్కరించెదను.

నన్దికేశ్వర ఉవాచ॥ శ్లో॥ స్వాగతంతేసురాఽధీశ కుశలంత్రిదివౌకసామ్।
కిమర్థమాగతంబ్రూహి భవతామమసన్నిధౌ॥

తా॥ ఓయింద్రుడా? నీరాకమంచిది, స్వర్గవాసులందరును క్షేమమా? నాదగ్గరకేమిటికివచ్చితివి చెప్పుము.

ఇన్ద్ర ఉవాచ॥ శ్లో॥ త్వదీయకృపయాపూర్వంనాట్యశాలామలఙ్కృ
తామ్। త్వదీయనర్తకస్సోఽయంత్వత్కృపామభివాఞ్ఛతి॥

తా॥ ఓయినందికేశ్వరుడా? తొల్లినీకృపారసముచేనలంకరింపబడిన నర్తనశాలాఽధిపతియైన యీనీదాసుడగు నర్తకుడునీదయనుగోరివచ్చియున్నాడు.

నన్దికేశ్వర ఉవాచ॥ శ్లో॥ మయావిధేయంకింతస్యవదవాసవతత్త్వతః॥

తా॥ ఓయింద్రుడా? వానికినాచేతజేయదగినదియేమున్నది - దాని నిజముగజెప్పుము.

ఇన్ద్రఉవాచ॥శ్లో॥దైతేయనాట్యశాలాయాంసత్తికో నటశేఖరః।
తంవిజేతుమయంనాట్య వినోదైశ్క్రమవేదిభిః।
భవద్విరచితంగ్రంథంభరతాఽర్ణవమిచ్ఛతి॥

తా॥ అసురనాట్యశాలయందు నటశేఖరుడనెడునటుడుగలడు-వాని నాట్యక్రమములను దేటపరచువిన్యాసములచే జయించుటకు మీచేరచియింపబడిన భరతార్ణవమనెడు గ్రంథమునపేక్షించుచున్నాడు.

నన్దికేశ్వరఉవాచ॥శ్లో॥చతుస్సహస్రసంఖ్యాకైర్గ్రంథైశ్చ పరిపూరితమ్।భరతాఽర్ణవశాస్త్రన్తుసుమతేశ్రుణుసాదరమ్॥

తా॥ ఓయింద్రుడా; నాలుగువేలగ్రంథములుగల భరతార్ణవమనెడు గ్రంథమునుజెప్పెదను - నీవత్యంతప్రీతిగలవాడవై వినుము.

ఇన్ద్రఉవాచ॥ శ్లో॥నన్దికేశదయామూర్తేవిస్తరాత్సంవిహాయమే ।
సంక్షిప్యనాట్యశాస్త్రాఽర్థంక్రమపూర్వముదాహర ॥

తా॥ దయామూర్తివైననందికేశ్వరుడా! ఈగ్రంథమునుసంగ్రహించినాట్యశాస్త్రమాత్రాఽర్థములను యథాక్రమముగానాకుజెప్పుము.

నన్దికేశ్వరఉవాచ॥శ్లో॥ వదామిసుమతేదేవసంక్షిప్యభరతాఽర్ణవమ్।
దర్పణాఖ్యమిదంసూక్ష్మమవధారయసాదరమ్॥

తా॥ ఓయింద్రుడా? భరతాఽర్ణవమనెడుగ్రంథమును సంగ్రహించికొంచెముగాజేయబడినదర్పణమను నీగ్రంథమునుజెప్పెదను-దీనినాదరణగలవాడవై వినుము.

శ్లో॥ నాట్యంనృత్తంనృత్యమితిమునిభిఃపరికీర్తితమ్॥

తా॥ ఓయింద్రుడా? ఇదిఋషులచేనాట్యము నృత్తము నృత్యముఅని మూడువిధములవిభాగించి జెప్పబడియున్నది.

శ్లో॥ నాట్యంతన్నాటకేష్వేవయోజ్యంపూర్వకథాయుతమ్॥

తా॥నాట్యమనునదియెట్టిదనగా - నాటకమునందు పూర్వకథతోడ వినియోగింపబడునది.

శ్లో॥ రసభావవిహీనంతునృత్తమిత్యభిధీయతే ॥

తా॥ నృత్తమనగా-రసభావములచేత తక్కువపడినదై తాళలయానుగుణ్యమైయుండునది.

శ్లో॥ రసభావవ్యంజకాఽదియుతంనృత్యమితీర్యతే॥

తా॥నృత్యమనగా-రసము,భావము,మొదలగువానితో గూడియుండునది.

శ్లో॥ ఏతత్త్రియంద్విధాభిన్నంలాస్యతాణ్డవసంజ్ఞికమ్॥

తా॥ ఈనాట్య నృత్త నృత్యములు మూడును మరలలాస్యమనియు, తాండవమనియు రెండువిధములుగా విభజింపబడియున్నవి.

శ్లో॥ సుకుమారంతుతల్లాస్య ముద్ధతంతాణ్డవంవిదుః॥

తా॥ కూర్చుండియభినయించునట్టివి యెల్లనులాస్యమనియు, నిలిచి యభినయించునవియెల్లనుతాండవమనియు తెలియదగినది.

శ్లో॥ ద్రష్టవ్యౌనాట్యనృత్యేచ పర్వకాలేవిశేషతః॥

తా॥ నాట్యనృత్యములురెండునుపర్వకాలములయందు తప్పకచూడదగినవి. అదిశ్రేయస్కరమునుట.

శ్లో॥ నృత్యంతత్రైవరాజ్ఞా మభిషేకేమహోత్సవే।
యాత్రాయాందేవయాత్రాయాంవివాహేప్రియసఙ్గమే॥
నగరాణామగారాణాంప్రవేశేపుత్రజన్మని।
శుభార్థిభిఃప్రయోక్తవ్యం మాఙ్గళ్యంసర్వకర్మసు॥

తా॥ పైనజెప్పబడినమూటిలోను మూడవదియగు నృత్యము మేలు కోరినవారిచే పట్టాభిషేకము, తిరునాళ్లు, ఊరేగింపు, దేవునియూరేగింపు, పెండ్లి, మిత్రసభ, పురప్రవేశము, గృహప్రవేశము, పుత్రోత్సవము మొదలగువానియందుజరపవలయును.

శ్లో॥ఋగ్యజుస్సామవేదేభ్యో వేదాచ్చాఽథర్వణాత్క్రమాత్। పాఠ్యంచాఽభినయంగీతంరసాన్సఙ్గృహ్యపద్మభూః॥వ్యరీరచచ్ఛాస్త్రమిదంధర్మకామాఽర్థమోక్షదం। దుఃఖాఽర్తిశోకనిర్వేద ఖేదవిచ్ఛేదసాధనమ్॥ అపిబ్రహ్మపరానన్దాదిదమప్యధికంభవేత్॥

తా॥ పూర్వకాలమునందు బ్రహ్మదేవుడు ఋగ్వేదమునుండిపాఠ్యమును, యజుర్వేదమునుండి యభినయమును, సామవేదమునుండి గానమును, అథర్వణవేదమునుండి రసములను, సంగ్రహించి యీశాస్త్రమును చేసెను. ఇదిధర్మార్థకామమోక్షములను ఇచ్చునదియు కాక దుఃఖము, ఆర్తి, శోకము, నిర్వేదము, ఖేదము, మొదలైనవానిని బోగొట్టునదియు అగును, మరియుబ్రహ్మానందమునకంటె ఎక్కువైనయానందమును గలుగజేయునది. కలహ, వస్తునాశ, భయత్త్రాదులచేత గలుగునది దుఃఖము. ఇతరులుచేయుహింసాదులచేత గలుగునదిఆర్తి. మరణము మొదలగువానిచేతసంభవించునదిశోకము. తనకిష్టవస్తుప్రాప్తి

కొనపుడును సారహీనతతోచినపుడును కలుగునది నిర్వేదము. గతశోక కృత్యములను తలచినపుడు పుట్టునది ఖేదము.

శ్లో॥ తత్రనృత్యంమహారాజ సభాయాంకల్పయేత్సదా॥

తా॥ ఈమీఁదజెప్పిన మాటియందును నృత్యముమహారాజసభలో నెల్లప్పుడునుసంతోషముతో నడపుచుండవలయును. —సభాలక్షణమ్.—

శ్లో॥ సభాకల్పతరుర్భాతి వేదశాఖోపశోభితః।
శాస్త్రపుష్పసమాకీర్ణో విద్వద్భ్రమరసంయుతః॥

తా॥ సభయనెడికల్పవృక్షము వేదములనెడి కొమ్మలచేత ప్రకాశించునదియు, శాస్త్రములనెడి పుష్పములచేత నిండుకొన్నదియును, విద్వాంసులనెడి తుమ్మెదలతోఁగూడినదియునై వెలుగుచున్నది.

శ్లో॥ సత్యాచారసభాగుణోజ్జ్వలసభా సద్ధర్మకీర్తిస్సభా
వేదాలఙ్కృతరాజపూజితసభా వేదాన్తవేద్యాసభా॥
వీణావాణివిశేషలక్షితసభా విఖ్యాతవీరాసభా
రాజద్రాజకుమారశోభితసభా రాజత్ప్రకాన్తిస్సభా॥

తా॥ సత్యముతప్పక నడపువారుగలదియును, సద్గుణములచే మెరయునదియును, మంచిదర్మనమునుకీర్తియునుగలిగినదియు, వేదముచదివిన రాజులచేత పూజింపబడినదియు, వేదాంతమునెరిగినదియు, వీణాగానము, వాచికగానము మొదలగువానితోఁ గూడినదియు, ప్రసిద్ధవీరులుగలదియు, తేజస్సుచేతవెలుగుచున్న రాజకుమారులచేత ప్రకాశించునదియు, ప్రకాశించుచున్నకాంతిగలదియుసభఅనబడును. అనగా సభయనునది యిన్నిలక్షణములునుగలదయి యుండవలయుననుట.

శ్లో॥ విద్వాంసఃకవయోభట్టాః గాయకాఃపరిహాసకాః।
ఇతిహాసపురాణజ్ఞాః సభాసప్తాఙ్గలక్షణమ్॥

తా॥ విద్వాంసులు, కవులు, పెద్దలు, పాఠకులు, పరిహాసకులు, ఇతిహాసములను తెలిసినవారు, పురాణములను తెలిసినవారు అనునవి యేడునుసభయొక్క యేడుఅంగములుఅగును.

సభానాయకలక్షణమ్.

శ్లో॥ శ్రీమాన్ధీమాన్వివేకీవితరణనిపుణోగానవిద్యాప్రవీణః।
సర్వజ్ఞఃకీర్తిశాలీసరసగుణయుతోహావభావేష్వభిజ్ఞః।
మాత్సర్యాద్యైర్విహీనఃప్రకృతిహితసదాచారశీలోదయాళుః।

ధీరోదాత్తః కలావాన్నృపనయచతురోసౌసభానాయకస్స్యాత్॥
తా॥ సంపదగలవాడును, మంచిబుద్ధిమంతుడును, యుక్తాయుక్తవివేకముగలవాడును, దానశీలుడును, గానవిద్యయందు నేర్పుగవాడును, అన్నియు తెలిసినవాడును, కీర్తిచేతఒప్పినవాడును, సరసగుణములుగలవాడును, హావభావములయందలి తెలివిగలవాడును, మాత్సర్యాదిదుర్గుణములులేనివాడును, ఆయాకాలమునకుదగిన మంచినడవళ్ళ నెరిగినవాడును, దయగలవాడును, ధీరోదాత్తుడును, విద్వాంసుడును, రాజనీతియందుచతురుడును, అగువాడుసభానాయకుడుఅగును. బుద్ధియనగా అప్పటికితోచునట్టిది॥ శ్లో॥ గ్రీవారేచకసంయుక్తో భ్రూనేత్రాదివిలాసకృత్ । భావఈషత్ప్రకాశోయస్సహావఇతికథ్యతే॥ అనగామనోగతభావమును సంజ్ఞ మొదలగువానిచే దెలుపుటహావము॥ శ్లో॥ నిర్వికారస్యచిత్తస్యభావస్స్యాదతివిక్రియా॥ వికారరహితచిత్తమునకునత్యంతవికారముకలుగుటభావము॥ శ్లో॥ గమ్భీరస్సారసమ్పన్నః కృపావానవికత్థనః। పరకీయగుణగ్రాహీధీరోదాత్తస్సకథ్యతే॥ గంభీరుడనుఅనగా కోపసంతోషములను అభినయాదికృత్యములచే దెలుపునట్టివాడును, దేహబలముగలవాడును, పరులదుఃఖమునుజూచి యోర్వలేనివాడును, తన్నుదాబొగడుకొననివాడును, ఇతరులగుణములను తెలిసికొనువాడునైనవాడు ధీరోదాత్తనాయకుడు.

మన్త్రిలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఏభానస్థిరభాషిణోగుణపరాశ్శ్రీమద్యశోలమ్పటాః।
భావజ్ఞాగుణదోషభేదనిపుణాశ్శృంగారలీలారతాః ।
మధ్యస్థానయకోవిదాస్సహృదయాస్సత్పణ్డితాభాన్తితే।
భూపాభేదవిచక్షణాస్సుకవయోయస్యప్రభోర్మన్త్రిణః॥

తా॥ మాటనిలుకడగలవారును, సద్గుణములను గ్రహించువారును, భావము తెలిసికొనువారును, గుణదోషములను పరిశీలించుటయందు సమర్థులును, శృంగారలీలాసక్తులును, స్వజనపక్షపాతములేనివారును, నీతిపరిజ్ఞానులును, మంచిమనస్సుగలవారును, మంచిపండితులును, రాజులయొక్క అభేదవర్జనమునందు చతురులులు, పండితులును, అగుమంత్రులు ఏప్రభువుదగ్గరగలరో యాప్రభువువృద్ధిపొందగలవాడు.

రజ్గలక్షణమ్,

శ్లో॥ ఏవంవిధస్సభానాథః ప్రాఙ్ముఖోనివసేన్ముదా।

వసేయుః పార్శ్వతస్తస్య కవిమన్త్రిసుహృజ్జనాః॥

తా॥ ఇట్లు సభానాయకుడు సంతోషముతో తూర్పుముఖముగా గూర్చుండగా వానిప్రక్కలను, కవి, మంత్రి, సుహృజ్జనములుండవలయును.

శ్లో॥ తదగ్రేనటనంకార్యంతత్స్థలంరఙ్గముచ్యతే।

తా॥ ఆరాజునకెదుట నటనముచేయవలయును. ఆస్థలమురంగము అనబడును.

శ్లో॥ రంగమధ్యస్థితేపాత్రేతత్సమీపేనటోత్తమః। దక్షిణేతాళ
ధారీచపార్శ్వేద్వన్ద్వేమృదఙ్గికః॥ తయోర్మధ్యేగీతకారశ్శ్రుతి
కారస్తదన్తరే। ఏవంతిష్ఠేత్క్రమేణైవనాట్యాఽఽదౌరంగమణ్టపే॥

తా॥ రంగమంటపమునడుమ పాత్రముఉండగా దానివెంబడినటోత్తముడును, కుడితట్టుతాళగాడును, ఇరుప్రక్కలనుమద్దెలగాడును, వారినడుమపాత్రము ననుసరించిగాయకులును, వారికివెనుకసుతిపోయువాడును, వరుసగానుండవలయును.

పాత్రలక్షణమ్,

శ్లో॥ తన్వీరూపవతీశ్యామా పీనోన్నతపయోధరా। ప్రగల్భా
సరసాకాన్తాకుశలాగ్రహమోక్షయోః॥ చారతాళలయాఽ
భిజ్ఞామణ్డలస్థానపణ్డితా। హస్తాఽఙ్గస్థాననిపుణాకరణేషు
విలాసినీ॥ విశాలలోచనాగీతవాద్యతాళాఽనువర్తినీ।
పరార్థ్యభూషాసమ్పన్నాప్రసన్నముఖపఙ్కజా॥ నాఽతి
స్థూలానాఽతికృశానాఽత్యుచ్చానాఽతివామనా। ఏవం
విధగుణోపేతానర్తకీసముదాహృతా॥

తా॥ నటించెడుపాత్రము రూపవతియు, యౌవనమధ్యస్థురాలును, బలిసినిక్కినపాలిండ్లుగలదియు, ప్రౌఢత్వముగలదియు, రసికురాలును, సొగసుగలదియు, పట్టువిడుపులందుసమర్థురాలును, తాళలయగతులను దెలిసినదియు, మండలస్థాననృత్యమందుపండితురాలును, హస్తవిన్యాసాంగవిన్యాసములయందునేర్పుగలదియు, అవయవచాకచక్యముగలదియు, విశాలములగుకన్నులుగలదియు, గీతవాద్యతాళములననుసరించినడచునట్టిదియు, వెలగలసొమ్ములుధరించినదియు, తేటయైనముఖముగలదియు, మిగులలావైనదిగానిమిగులపొడువైనదిగాని మిగులచిక్కినదిగాని మిగులపొట్టిదిగాని కానిదియునై యుండవలెను.

అపాత్రలక్షణమ్.

శ్లో॥ పుష్పాక్షీ కేశహీనాచ పీనోష్ఠీ లమ్బకస్తనీ । అతిస్థూలాఽ
త్యతికృశాఽప్యత్యుచ్చాఽత్యతివామనా । కుబ్జాచస్వ
రహీనాచ వేశ్యా నాట్యవివర్జితా॥

తా॥ పూలుపడియున్నకన్నులుగలదియు, తలవెండ్రుకలులేనిదియు, బలిసినదిపెదవులుగలదియు, వ్రేలబడిన స్తనములుగలదియు, మిక్కిలిబలిసినదియు, మిక్కిలిచిక్కినదియు, మిక్కిలిపొట్టినదియు, గూనుగలదియు, హీనస్వరముగలదియు, అగువేశ్య నాట్యమునకుదగినదిగాదు.

కిఙ్కిణీలక్షణమ్.

శ్లో॥ కిఙ్కిణీకాంస్యరచితాః తామ్రేణ రజతేన వా ।
సుస్వరాశ్చసురూపాశ్చసూక్ష్మానక్షత్రదేవతాః ॥
బన్ధయేన్నీలసూత్రేణ గ్రన్థిభిశ్చ సమన్వితమ్ ।
శతద్వయం శతం వాఽపి పాదయోర్నాట్యకర్మణి ।
శతం వా దక్షిణే పాదే ద్విశతం వామపాదకే॥

తా॥ గజ్జెలు కంచువిగానైనను, రాగివిగానైనను, వెండివిగానైనను, ఉండవలయును. అవి మంచిస్వరముగలవిగాను అందమయినవిగాను చిన్నగాను ఉండవలెను. అట్టినక్షత్రాధిదేవలుగల గజ్జెలను నల్లదారమున గ్రుచ్చి గజ్జగజ్జకు ముడి వేయవలయును. నాట్యమాడెడి కాలములయందు పాత్రము కాళ్లలో ఇన్నూరిన్నూరుగాని నూరునూరుగానియుండవలయును. లేక కుడికాలియందు నూరును ఎడమకాలియం దిన్నూరునైన నుండవలయును.

నటలక్షణమ్.

శ్లో॥ రూపవాన్మధురాభాషీ కృతీవాగ్మీ పటుస్తథా । కులాఙ్గనా
సుతశ్చైవ శాస్త్రజ్ఞో మధురస్వరః॥ గీతవాద్యాదినృత్యజ్ఞో సి
ద్ధకః ప్రతిభానవాన్ । ఏతాదృశగుణైర్యుక్తో నట ఇత్యుచ్యతే బుధైః॥

తా॥ చక్కనివాడును, ఇంపుగమాటలాడువాడును, పండితుడును, మాటకారియు, సమర్థుడును, కులాంగనాసుతుడును, భరతశాస్త్రపరిజ్ఞానముగలవాడును, మంచిశారీరముగలవాడును, గానవాద్యనృత్యాదులలో పూర్ణజ్ఞానముగలవాడును, పట్టుగలిగినవాడును, కల్పనాశక్తిగలవాడునగుజనుడు పెద్దలచేత నటుడని చెప్పబడుచున్నాడు.

పాత్రబహిఃప్రాణలక్షణమ్.

శ్లో॥ మృదంగశ్చసుతాళౌచ వేణుర్గీతి స్తథశ్రుతిః। ఏకవీణాకిఙ్కి-
ణీశ్చగాయకశ్చసువిశ్రుతః ॥ ఇత్యేవమన్వయజ్ఞైశ్చపా
త్రప్రాణాబహిస్స్మృతాః॥

తా॥ మృదంగము, మంచినాదముగల తాళములు, పిల్లనగ్రోవి, పాట, శ్రుతి, వీణ, గజ్జెలు, ప్రఖ్యాతుడైననటుడు, ఇవినాట్యమాడెడుపాత్రమునకు బహిఃప్రాణములనిచెప్పబడును,

అన్తఃప్రాణలక్షణమ్.

శ్లో॥ జవస్థిరత్వ రేఖాచభ్రమరీదృష్టిరశ్రమః ।
మేధాశ్రద్ధావచోగీతి స్త్వన్తః ప్రాణాదశస్మృతాః॥

తా॥ వడి, నిలుకడ, సమత్వము, చపలత్వము, చూపు, శ్రమములేమి, బుద్ధి, శ్రద్ధ, మంచిమాటలు, పాటఈపదియును అంతఃప్రాణములనబడును.

నీచనాట్యలక్షణమ్.

శ్లో॥ అకృత్వాప్రార్థనం పాత్రమాచరేద్యదినాట్యకమ్।
తన్నాట్యంనీచమిత్యాహుర్నాట్యశాస్త్రవిచక్షణాః॥

తా॥ నటించెడిపాత్రము ఇష్టదేవతాప్రార్థనము మొదలగువానిని చేయకయేచేయునాట్యము నీచనాట్యమనినాట్యశాస్త్రజ్ఞులుచెప్పుదురు,

నీచనాట్యదర్శనఫలమ్.

శ్లో॥ నీచపాత్రకృతంనాట్యంయదిపశ్యంతిమానవాః ।
పుత్రహీనాభవిష్యంతిజాయంతేపశుయోనిషు॥

తా॥ నాట్యవర్జితపాత్రచే చేయబడిననాట్యమునుజూచినజనులుపుత్రహీనులై పశుయోనియందుజనింతురు.

నాట్యక్రమమ్.

శ్లో॥ తస్మాత్సర్వంసమాలోచ్య పూర్వైర్యదుదాహృతమ్।
దేవతాప్రార్థనాదీనికృత్వానాట్యముపక్రమేత్॥

తా॥ ఆకారణమువలన పూర్వికులచేత నాట్యవిషయమునందు ఏమేమిచెప్పబడియున్నవో, వానినెల్లనుచక్కగాచూచి తెలిసికొని దేవతాప్రార్థనాదులనుచేసి నాట్యమునకు ప్రారంభింపవలయును.

శ్లో॥ కంఠేనాలమ్బయేద్గీతం హస్తేనార్థంప్రదర్శయేత్ ।
చక్షుర్భ్యాంచదర్శయేద్భావం పాదాభ్యాంతాళమాచరేత్ ॥

తా॥ నటించుపాత్రముకంఠముచేత గానమును హస్తాభినయముచే దానియర్థమును నేత్రములచే అందలిభావమును కాళ్ళతో తాళమునున డపవలయును,

శ్లో॥ యతో హస్తస్తతో దృష్టిర్యతో దృష్టిస్తతో మనః ।
యతో మనస్తతో భావో యతో భావస్తతో రసః ॥

తా॥ ఎచ్చటహస్తము వినియోగింపబడునో అచ్చటదృష్టియు ఆదృష్టియున్నచోటనే మనస్సునుమనసున్నచోటనేభావమును ఉండునెడల లరసము పుట్టును.

అభినయలక్షణమ్.

శ్లో॥ అత్రత్వభినయస్యైవ ప్రాధాన్యమితికథ్యతే ॥

తా॥ రసభావాదిపరిజ్ఞానవిషయమందు అభినయమేముఖ్యమని చెప్పబడుచున్నది.

అభినయశబ్దవ్యుత్పత్తిః.

శ్లో॥ అభిపూర్వస్యణీఞ్ ధాతో రాభ్యానార్థస్యనిర్ణయః।
యస్మాత్పదార్థాన్నయతితస్మాదభినయస్మృతః॥

తా॥ అభియనునుపసర్గము పూర్వమునందుగల నీఞ నెడుధాతువుచే చెప్పబడునట్టిపదముల అర్థము యొక్క నిర్ణయముకలదికనుక ఆపదముల యొక్క అర్థములను తెలుపుట అభినయముఅనబడును.

గ్రన్థాన్తరే.

శ్లో॥ అభివ్యంజన్విభావాను భావాదీన్నాటకాశ్రయాన్ ।
ఉత్పాదయన్సహృదయేరసజ్ఞానంనిరంతరమ్ ।
అనుకర్తృష్టితో యోర్థోభినయస్సోభిధీయతే॥

తా॥ నాటకాశ్రయములయిన విభావానుభావాదులను తెలియజేయునదిగానురసికుల మనములకు నిరంతరరసజ్ఞానమును కలుగజేయునదిగాను అనుకర్తృనిష్ఠమైనరసభావాదులను(జూపువారియందుగల) అర్థముఅభినయమనబడును.

శ్లో॥ ఆఙ్గికో వాచికస్తద్వదాహార్యస్సాత్వికఃపరః। చతుర్థాభినయస్తత్రచాఙ్గికోఙ్గైర్నదర్శితః । వాచావిరచితఃకావ్యనాటకాదిషువాచికః ॥ ఆహార్యోహారకేయూరవేషాదిభిరలఙ్కృతిః । సాత్వికస్సాత్వికైర్భావైర్భావజ్ఞైశ్చనిదర్శితః॥

తా॥ ఈయభినయము, ఆంగికము, వాచికము, ఆహార్యము, సాత్వికములనినాలుగువిధముగలది. అందుఅంగములచేత జూపబడునదిఆంగికము. మాటలచేత తెలుపబడునది వాచికము, ఇదికావ్యనాటకాదులయందు గానబడుచున్నది. హారకేయూరాదుల నలంకరించుకొనుట ఆహార్యము. సాత్వికాదిభావములచేత అభినయించెడు పదభావముసాత్వికము. అనిభావజ్ఞులచేత చెప్పబడుచున్నది.

ఆఙ్గికాఽభినయత్త్రైవిధ్యమ్.

శ్లో॥ తత్రాఙ్గికోఽఙ్గప్రత్యఙ్గోపాఙ్గభేధా త్త్రిధామతః॥

తా॥ ఆంగికాభినయము, అంగాభినయము, ప్రత్యంగాభినయము,ఉపాంగాభినయముఅని, మూడువిధములుగలది.

అఙ్గలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంగాన్యత్రశిరోహస్తౌకక్షగపార్శ్వకటీతటా।
పాదావితిషడుక్తానిగ్రీవామప్యపరేజగుః॥

తా॥ ఈయంగాభినయమందు, తల,చేతులు, చంకలు, లేకపార్శ్వములు, నడుము, పాదములుఈయారును అంగములనబడును. కొందరు కంఠమును సయితముఅంగమనిచెప్పెదరు.

ప్రత్యఙ్గలక్షణమ్.

శ్లో॥ ప్రత్యంగానిత్వథస్కంధౌబాహుపృష్ఠంతథోదరమ్ ।
ఊరూజఙ్ఘేషడిత్యాహురపరేమణిబన్ధకౌ ।
జానునీకూర్పరమితిత్రయమప్యధికంజగుః ॥

తా॥ ప్రత్యంగాభినయమందుమూపులు, చేతులు, వీపు,కడుపు, తొడలు, పిక్కలు ఈయారునుప్రత్యంగములు,కొందరుమణికట్లు, మోకాళ్లు, మోచేతులునుగూడ ప్రత్యంగములనిచెప్పెదరు.

ఉపాఙ్గలక్షణమ్.

శ్లో॥ దృష్టిభ్రూపుటతారాశ్చకపోలౌనాసికాహనుః। అధరోదశనాజిహ్వాచుబుకంవదనంతథా । ఉపాంగానిద్వాదశై తే శిరస్యంగా న్తరేతథా । పార్ష్ణిగుల్ఫౌతథాఙ్గుళ్యఃకరయోఃపదయో స్తలే।ఏతానిపూర్వశాస్త్రానుసారేణోక్తానివై మయా॥

తా॥ చూపు, రెప్పపాటు, నల్లగుడ్లు, చెక్కిళ్ళు, ముకుక్కు, దవుడలు, అధరము, దంతములు,నాలుక, గడ్డము, మొగము, శిరస్సుఈపం

రెండును ఉపాంగములు. వీనిఅంగాంతరములుగాగుదికాలు, చీలమండ, కాళ్లచేతులవ్రేళ్లు, అరచేతులు ఇవిపూర్వశాస్త్రముననుసరించినాచేత చెప్పబడినవి.

శ్లో॥ అంగానాంచలనాదేన ప్రత్యఙ్గోపాఙ్గయోరపి ।
చలనంప్రభవేత్తస్మాత్సర్వేషాంనాఽత్రలక్షణమ్॥

తా॥ అంగములయొక్క చలించుటవలననే ప్రత్యంగోపాంగములకు చలనముకలుగునుకాబట్టి వీనికన్నిటికిని వేరువేరుగా లక్షణములుచెప్పుటఅనావశ్యకము.

శ్లో॥ నృత్యమాత్రోపయోగ్యానికథ్యంతేలక్షణైఃక్రమాత్ ।
ప్రథమంతుశిరోభేదః దృష్టిభేదస్తతఃపరమ్ ।
గ్రీవాహస్తౌచకార్యశ్చపశ్చాత్తానిప్రకాశ్యతే ॥

తా॥ నృత్యమునకుఉపయోగమైనవిమాత్రము లక్షణయుక్తముగజెప్పబడును. మొదటశిరోభేదము, దృష్టిభేదము, గ్రీవాభేదము, హస్తభేదము, వీనివలనకలిగెడుభేదములు అందుబయలుపరపబడును.

అథనవవిధశిరోభేదాలక్ష్యన్తే.

శ్లో॥ సమముద్వాహితమధోముఖమాలోళితంధుతమ్ । కమ్పిత
ఞ్చపరావృత్తముత్క్షిప్తమ్పరివాహితమ్। నవధాకథితంశీర్షం
నాట్యశాస్త్రవిచక్షణైః॥

తా॥ సమము, ఉద్వాహితము, అధోముఖము, ఆలోళితము, ధుతము, కంపితము, పరావృత్తము, ఉత్క్షిప్తము, పరివాహితము, అనిశిరోభేదములుతొమ్మిదివిధములుగలవిగానాట్యశాస్త్రజ్ఞులచేత చెప్పబడును.

౧, సమము॥శ్లో॥నిశ్చలంసమమాఽఖ్యాతమున్నత్యాఽనతివర్జితమ్॥

తా॥ తలనువంపక, పొడవుగానెత్తక, కదలింపకసమముగానిలుపునది సమశిరస్సు.

వినియోగము॥శ్లో॥ నృత్తాఽరమ్భేజపాదౌచ గర్వేప్రణయకోప
యోః। స్తమ్భేనిష్క్రియాత్వేచసమశీర్షముదాహృతమ్॥

తా॥ నృత్తారంభము, జపాదులు, గర్వము,ప్రీతి, కోపము, స్తంభించియుండుట, క్రియారహితత్వము, వీనియందుఈశిరస్సు ఉపయోగింపబడును.

౨.ఉద్వాహితము॥ శ్లో॥ ఉద్వాహితశిరోజ్ఞేయ మూర్ధ్వభా
గోన్నతాఽనతమ్॥

తా॥ మీదికెత్తిసమముగానిలువబడినది యుద్వాహితశిరము.

వి॥ శ్లో॥ ధ్వజేచన్ద్రేచగగనే పర్వతేవ్యోమగామిషు।
తుఙ్గవస్తునిసంయోజ్య ముద్వాహితశిరోబుధైః॥

తా॥ ధ్వజము, చంద్రుఁడు, ఆకాశము, పర్వతము, ఆకాశమునసంచరించెడువస్తువు, పొడవగుపదార్థము, వీనియందు ఈశిరస్సు వినియోగింపబడును.

౩-అధోముఖము॥ శ్లో॥ అధస్థానన్నమితంవక్త్రమధోముఖమితీరితమ్॥

తా॥ క్రిందిప్రక్కగావంచినశిరస్సు అధోముఖమనబడును.

వి॥ శ్లో॥ లజ్జాఖేదప్రణామేషుదుశ్చిన్తామూర్ఛయోస్తథా।
అధస్థితాఽర్థనిర్దేశేయుజ్యతేజలమజ్జనే॥

తా॥ సిగ్గు, ఖేదపడుట, మ్రొక్కుట, దురాలోచనచేయుట, మూర్ఛిల్లుట, క్రిందుగానుండుపదార్థమును నిర్ణయించుట, స్నానము. వీనియందు ఈశిరస్సుఉపయోగింపబడును.

౪-ఆలోళితము॥ శ్లో॥ మణ్డలాకారవద్భ్రాన్తమాలోళితశిరోభవేత్॥

తా॥ చక్రాకారముగాద్రిప్పబడినది యాలోళితశిరస్సనబడును.

వి॥ శ్లో॥ నిద్రోద్వేగేగ్రహాఽవేశేమదేమూర్ఛాఽతురాన్వితే।
భ్రమణేచవికల్పాఽదౌహాస్యేచాఽలోళితంశిరః॥

తా॥ తూగాడుట, దయ్యముసోకుట, మదము, మూర్ఛపోయినవాడు, గిరగిరతిరుగుట, వికల్పాదులు, నవ్వు, వీనియందు ఈశిరస్సుఉపయోగింపబడును.

౫,ధుతము॥ శ్లో॥ వామదక్షిణభాగేతుచలితంతద్ధుతంశిరః॥

తా॥ ఎడమకుడిప్రక్కలకు కదలించునట్టిదిధుత శిరస్సనబడును,

వి॥ శ్లో॥ నాఽస్తీతివచనేభూయఃపార్శ్వదేశాఽవలోకనే।జనాశ్వాసేవిస్మయేచవిషాదేఽనీప్సితేతథా।శీతార్తేజ్వరితేభీతే సద్యఃపీతాఽసవేతథా।యుద్ధయత్నేనిషేధేచఅమర్షేస్వాఙ్గవీక్షణే।పార్శ్వాఽహ్వానేచతస్యోక్తఃప్రయోగోభరతాఽగమే॥

తా॥ లేదనుట, మాటిమాటికి ప్రక్కలజూచుట, జనులనూరడించుట, ఆశ్చర్యము, ఖేదము, ఇచ్ఛలేమి, చలి, వణకుట, భయపడినది, ...

డుగ్రొంగినకళ్లు, యుద్ధప్రయత్నము, క్రోధము, కోపము, అవయవములను జూచుకొనుట, ప్రక్కలనుండువారలనుబిలుచుట, వీనియందుశిరస్సుఉపయోగింపబడును.

౬, కంపితము॥ శ్లో॥ ఊర్ధ్వాఽధోభాగచలితంకల్పితంతచ్ఛిరోభవేత్॥

తా॥ క్రిందుమీదుగాగదలింపబడినది కంపితశిరస్సనబడును.

వి॥ శ్లో॥ రోషేతిష్ఠేతివచనే ప్రశ్నసంజ్ఞోపహూతయోః।
ఆవాహనేతర్జనేచ కమ్పితంతచ్ఛిరోభవేత్॥

తా॥ కోపము, ఉండుమనుట, అడుగుట, పిలుచుట, ఆవాహనము, బెదరించుట, వీనియందు ఈశిరస్సువిని యోగింపబడును.

౭, పరావృత్తము॥ శ్లో॥ పరాఙ్ముఖీకృతంశీర్షం పరావృత్తమితీరితమ్॥

తా॥ ప్రక్కగాద్రిప్పినది పరావృత్తశిరస్సనబడును.

వి॥ శ్లో॥ తత్కార్యకోపలజ్జాఽదికృతేవక్త్రప్రసారణే।
అనాదరేకచేతూణ్యాం పరాఽవృత్తశిరోభవేత్॥

తా॥ అట్లుచేయుమనుట, కోపము, సిగ్గుమొదలైన వానివలనిచేష్ట ముఖమునుచాచుట, ఉపేక్షించుట, జడ, అమ్ములపొదివీనియందు ఈశిరస్సుఉపయోగింపబడును.

౮, ఉత్క్షిప్తము॥ శ్లో॥ పార్శ్వేర్ధ్వభాగచలితముత్క్షిప్తంనామశీర్షకమ్॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలమీది భాగములందు చలింపజేయబడునది ఉత్క్షిప్తశిరస్సనబడును.

వి॥ శ్లో॥ గ్రహణగచ్ఛేత్యాద్యర్థేసూచనేపరిపోషణే।
అఙ్గీకారేప్రయోక్తవ్యముత్క్షిప్తంనామశీర్షకమ్॥

తా॥ తీసికొనుము పొమ్మని అనుటమొదలగునవి, జాడచూపుట, పోషించుట, సంమతించుట, వీనియందుఉత్క్షిప్తశిరస్సుఉపయోగింపబడును.

౯, పరివాహితము॥ శ్లో॥ పార్శ్వేర్ధ్వయోశ్చామరవన్నతంచే
త్పరివాహితమ్॥

తా॥ వింజామరమువలె ఇరుప్రక్కలకువంపబడినది పరివాహితశిరస్సనబడును.

వి॥ శ్లో॥ మోహేచవిరహేస్తోత్రే సన్తోషేచాఽనుమోదనే।
విచారేచప్రయోక్తవ్యం పరివాహితశీర్షకమ్॥

తా॥ వలపు, ఎడబాటు, పొగడు, సంతోషము, ఒప్పుకొనుట, విచారము, వీనియందు ఈశిరస్సు ఉపయోగింపబడును.

గ్రంథాంతరస్థశిరోభేదాః.

శ్లో॥ ధుతంవిధుతమాధూత మవధూతంచకంపితమ్। అకంపితోద్వాహితంచపరివాహితమంచితమ్ । నిహంచితంపరావృత్తముత్క్షిప్తాధోముఖేతథా । లోళితంచేతివిజ్ఞేయం చతుర్దశవిధంశిరః॥తిర్యఙ్నతోన్నతంస్కంధానతమారాత్రికంసమమ్ । పార్శ్వాభిముఖమిత్యస్యద్భేదంపంచపరేజగుః॥ సౌమ్యమాలోకితంచైవతిరశ్చీనంప్రకంపితమ్ । సౌందర్యంపంచథాప్రోక్తంశిరసాంలక్షణంతథా॥భరతాదిభిరాచార్యైశ్చతుర్వింశదితీరితాః॥

తా॥ ధుతము, విధుతము, అధూతము, అవధూతము, కంపితము, అకంపితము, ఉద్వాహితము, పరివాహితము, అంచితము, నిహంచితము, పరావృత్తము, ఉత్క్షిప్తము, అధోముఖము, లోళితము, తిర్యఙ్నతోన్నతము, స్కంధానతము, ఆరాత్రికము, సమము, పార్శ్వాభిముఖము, సౌమ్యము, ఆలోకితము, తిరశ్చీనము, ప్రకంపితము, సౌందర్యము, అని శిరోభేదములు ఇరువదినాలుగువిధములుగా భరతాచార్యులు మొదలైనవారిచే జెప్పబడియున్నవి,

౧-ధుతము॥శ్లో॥ పర్యాయేణశనైస్తిర్యగ్గతముక్తంధుతంశిరః॥

తా॥ క్రమముచొప్పున మెల్లగాను అడ్డముగాను ద్రిప్పబడునట్టిశిరము ధుతము అనబడును.

వినియోగము॥శ్లో॥ శూన్యస్థానేస్థితేచైవపార్శ్వదేశావలోకనే। అనాశ్వాసేవిస్మయేచ విషాదేనీప్సితేతథా । ప్రతిషేధేచతస్యోక్తః ప్రయోగోభరతాదిభిః॥

తా॥ ఏమిలేనిచోటు, ప్రక్కలుచూచుట, ఊరటలేమి, ఆశ్చర్యము, ఖేదము, ఇచ్ఛలేమి, త్రోపుడువీనియందు ఈశిరస్సువినియోగింపబడును.

౨,విధుతము॥ శ్లో॥ ద్రుతగత్యాధుతత్వస్మాద్విధుతంతత్ప్రచక్షతే॥

తా॥ఆశిరస్సువడితో అడ్డముగాద్రిప్పబడినయెడవిధుతము అనబడును.

వి॥శ్లో॥ శీతార్తౌజ్వాలితేభీతేసద్యః పీతాసవేతథా॥

తా॥ చలి, వేండ్రము, పిరికివాడు, అప్పుడుత్రాగినకల్లుగలవాడు వీరియందు ఈశిరస్సువినియోగింపబడును.

తా॥ నేనుచాలుదుననుట, గర్వించుట, వీనియందు ఈ శిరస్సు విని యోగింపబడును.

౮-పరివాహితము॥ శ్లో॥ పరంమండలికాకారంభ్రామితంపరివాహితమ్॥

తా॥ చక్రాకారముగమిక్కిలిత్రిప్పబడినశిరస్సు పరివాహితమనబడును.

విని॥ శ్లో॥ లజ్జాభావేభ్రమేమానే వల్లభానుకృతౌతథా।
విస్మయేచస్మితేహర్షేరోమాంచేపిప్రమోదనే॥
విచారేచవిచారజ్ఞైఃకార్యమాహురిదంశిరః॥

తా॥ సిగ్గులేమి, భ్రమము, మానము, ప్రియునిపోలిక, ఆశ్చర్యము, చిరునవ్వు, సంతోషము, పులకాంకురము, సంతోషింపజేయుట, విచారము, వీనియందు ఈశిరస్సు వినియోగింపబడును.

౯-అంచితము॥ శ్లో॥ శిరస్స్యాదంచితంకించిత్పార్శ్వయోర్నతకంధరమ్॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలకును ఇంచుకవంపబడిన మెడగలశిరస్సు అంచితము అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ దుశ్చింతామోహమూర్ఛాదౌతత్కార్యమథరేఖనే॥

తా॥ దురాలోచనము, మోహము, మూర్ఛమొదలైనవి, పెదవిని జూచుకొనుట, వీనియందు ఈశిరస్సు ప్రయోగింపబడును.

౧౦ - నిహంచితము॥ శ్లో॥ ఉత్క్షిప్తబాహుశిఖరలగ్నగ్రీవంనిహంచితమ్॥

తా॥ పొడుపుగనెత్తబడిన మూపుతోజేరినమెడ ఆశిరస్సు నిహంచితము అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ విలాసేలలితేగర్వేబిబ్బోకేకిలికించితే।
మోట్టాయితేకుట్టమితేమానేస్తంభేచతద్భవేత్॥

తా॥ విలాసము, లలితము, గర్వము, బిబ్బోకము, కిలికించితము, మోట్టాయితము, కుట్టమితము, మానము, స్తంభము, వీనియందుయీ శిరస్సు వినియోగింపబడును. ఇందలి విలాసము మొదలగువానిఅర్థము భరతరసప్రకరణమునందు వివరింపబడియున్నది.

౧౧-పరావృత్తము॥ శ్లో॥ పరాఙ్ముఖీకృతంశీర్షంపరావృత్తంశిరోభవేత్॥

తా॥ పెడమొగముగలదిగాత్రిప్పబడినశిరస్సు పరావృత్తముఅనబడును.

విని॥ శ్లో॥ తత్కార్యకోపలజ్జాదికృతేవక్త్రప్రసారణే।
పరావృత్తానుకరణేపృష్ఠతఃప్రేక్షణేభవేత్॥

తా॥ అదిచేయుమనుట, కోపము, లజ్జ మొదలగుదానిచే నగుచేష్ట,

ముఖమునుచూచుట, ఒకతట్టుతిరిగినదాని ననుకరించుట, వెనుకతట్టు చూచుట, వీనియందు ఈశిరస్సు వినియోగింపబడును.

౧౨ - ఉత్క్షిప్తము॥ శ్లో॥ ఊర్ధ్వవక్త్రంశిరోజ్ఞేయముత్క్షిప్తంతత్రశస్యతే॥

తా॥ మీదికెత్తబడిన మొగముగలశిరస్సు ఉత్క్షిప్తముఅనబడును.

విని॥ శ్లో॥ దర్శనేతుంగవస్తూనాంచంద్రాదివ్యోమగామినామ్॥

తా॥ పొడువైనపదార్థములనుజూచుట, చంద్రుడు మొదలైనఆకాశమునందుసంచరించువానినిజూచుట, వీనియందు-ఈశిరస్సు వినియోగింపబడును.

౧౩-అధోముఖము॥శ్లో॥అధోముఖశిరోయత్రతత్రప్రాహురధోముఖమ్॥

తా॥ క్రిందు మొగముగా వంచబడినశిరస్సుఅధోముఖము అనబడును.

శ్లో॥ లజ్జాఖేదప్రణామేషు స్యాదన్వర్థమధోముఖమ్॥

తా॥ సిగ్గు, దుఃఖము, మ్రొక్కుట,వీనియందు-ఈశిరస్సువినియోగించును.

౧౪-లోళితము॥ శ్లో॥ శిరస్స్యాల్లోళితంగర్వాధిక్యంశిథిలలోచనమ్॥

తా॥ గర్వాధిక్యము చేత తేలవేయబడినకన్నులుగలశిరస్సులోళితము అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ నిద్రాగమగ్రహావేశమదమూర్ఛానుతన్మతమ్॥

తా॥ నిదురవచ్చుట, దయ్యముసోకుట, మదము, మూర్ఛ,వీనియందు -ఈశిరస్సు చెల్లును.

౧౫- తిర్యఙ్నతోన్నతము॥ శ్లో॥ తిర్యఙ్నతోన్నతంప్రాప్తంశిరస్తిర్య
ఙ్నతోన్నతమ్॥

తా॥ అడ్డముగవంచియెత్తబడినశిరస్సుతిర్యఙ్నతోన్నతముఅనబడును.

వి॥ శ్లో॥ బిబ్బోకాదిషుకాంతానాంతత్ప్రయోజ్యంప్రచక్షతే॥

తా॥ స్త్రీలయొక్క బిబ్బోకము మొదలగువిలాసచేష్టలయందు ఈశిరస్సువినియోగింపబడును.

౧౬- స్కంధానతము॥ శ్లో॥ స్కంధానతంతదాఖ్యాతంస్కంధేయన్నిహితంశిరః॥

తా॥ మూపుమీదికివంపబడినశిరస్సుస్కంధానతముఅనబడును.

విని॥ శ్లో॥ తన్నిద్రామదమూర్ఛాసుచింతాయాంచప్రయుజ్యతే॥

తా ॥ ఆశిరస్సు నిద్ర, మదము, మూర్ఛ, చింత వీనియందు ఉపయోగింపబడును.

౧౭ - ఆరాత్రికము॥ శ్లో॥ స్కంధేతుకించిదాశ్లిష్యభ్రాంతమారాత్రి కంమతమ్॥

తా॥ రెండుమూపులను కొంచెము తాకించి త్రిప్పబడుశిరస్సు ఆరాత్రికము అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ విస్మయేద్రుశ్యతేతస్యపరాభిప్రాయవేదనే॥

తా॥ ఆశ్చర్యము, ఇతరులయభిప్రాయము నెరుగుట వీనియందు ఈ శిరస్సునకు వినియోగము.

౧౮-సమశిరము॥ శ్లో॥స్వాభావికంసమంశీర్షంస్వభావాభినయాదిషు॥

తా॥ ఉన్నదియున్నట్టుండు శిరస్సు సమము. ఇది స్వభావధర్మమును తెలుపుట మొదలైనవానియందు వినియోగించును.

౧౯- పార్శ్వాభిముఖము॥ శ్లో॥ పార్శ్వాభిముఖమన్వర్థంపార్శ్వస్థ స్యావలోకనే॥

తా॥ ఒకప్రక్కకుత్రిప్పబడినశిరస్సుపార్శ్వాభిముఖము అనబడును. అదిప్రక్కనుండువారినిజూచుటయందుఉపయోగించును.

౨౦- సౌమ్యము॥శ్లో॥నిశ్చలంసౌమ్యమాఖ్యాతంనృత్తారంభేప్రయుజ్యతే॥

తా॥ చలనములేకఉండు శిరస్సు సౌమ్యము అనబడును. అది నాట్యారంభమందు ఉపయోగింపబడును.

౨౧- ఆలోలితము॥ శ్లో ॥ సమంతాల్లోళితంయత్తదాలోళితమితీరితమ్॥

తా॥ అంతటను త్రిప్పబడినశిరస్సు ఆలోళితము అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ పుష్పాంజలిక్రమేచారి నటనేలవణేతథా।
ఆలోళితస్యశిరసా వినియోగోఽభిధీయతే॥

తా॥ పుష్పాంజలి క్రమము, చారినాట్యము, లావణ్యము, వీనియందు ఈశిరస్సు వినియోగింపబడును.

౨౨-తిరశ్చీనము॥శ్లో॥పార్శ్వద్వయోదూర్ధ్వభాగేచలనాత్తిర్యగీరితమ్॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలందును మీదితట్టుచలించుటగలశిరస్సు తిరశ్చీనము అనబడును.

విని॥ శ్లో॥ లజ్జానిరూపణేనృత్తేముఖచారీయనామని।
తత్తదౌచిత్యకార్యేషుతిరశ్చీనముదీరితమ్॥

తా॥ సిగ్గునుకనపరచెడిఆట, ముఖచారిఅనుఆట, వీనియందును, ఆ యాతగినకార్యములందును ఈశిరస్సు చెల్లును.

౨౩, ప్రకంపితము॥శ్లో॥ పునఃపునః ప్రచలనాత్పురోభాగేచపార్శ్వయోః । ప్రకంపితశిరః ప్రోక్తంనాట్యశాస్త్రేషుసమ్మతమ్॥

తా॥ ముందరికిని ఇరుప్రక్కలకును మాటిమాటికిచలించుటవలననైనశిరస్సు ప్రకంపితము అనబడును.

వి॥శ్లో॥ అద్భుతాఖ్యరసేగీతేప్రబంధేభ్రమరేతథా । ప్రత్యర్థియుద్ధభావేపిప్రకంపితశిరోభవేత్॥

తా॥ ఆశ్చర్యరసము, పాట, ప్రబంధమునువినుట, తుమ్మెద, శత్రుయుద్ధభావము, వీనియందు ఈశిరస్సుచెల్లును.

౨౪, సౌందర్యము॥శ్లో॥ ఊర్ధ్వాభిముఖవిన్యాసాత్పశ్చాద్భాగేన చాలనాత్ । సౌందర్యాఖ్యశిరఃప్రోక్తఃసర్వనాట్యేప్రశస్యతే॥

తా॥ క్రిందుమీదులకుత్రిప్పుటవలన వెనుకతట్టుచలించుటగలదిసౌందర్యశిరస్సుఅనియెల్లనాట్యములందు ప్రశంసచేయబడుచున్నది.

వి॥శ్లో॥ కారణాభినయేహస్తభ్రమణాఖ్యేచనర్తనే । సౌందర్యాఖ్యశిరఃప్రోక్తంయోగాభ్యాసేషుయుజ్యతే॥

తా॥ కారణాభినయము, హస్తభ్రమణముఅనుఆట, యోగాభ్యాసము వీనియందు ఈశిరస్సు చెల్లును.

అథాష్టదృష్టిభేదాలక్ష్యన్తే.

శ్లో॥ సమమాలోకితంసాచీప్రలోకితనిమీలితే। ఉల్లోకితాఽనువృత్తేచతథా చైవాఽవలోకితమ్ ॥ ఇత్యష్టదృష్టిభేదాస్స్యుఃకీర్తితా భరతాఽగమే॥

తా॥ సమము, ఆలోకితము, సాచి, ప్రలోకితము, నిమీలితము, ఉల్లోకితముఅనువృత్తము, అవలోకితము, అనిదృష్టి యెనిమిదివిధములుగలదిగా భరతశాస్త్రమునందుజెప్పబడినది.

౧, సమము॥శ్లో॥ వీక్షితంసురనారీభిస్సమానంసమవీక్షణమ్॥

తా॥ దేవతాస్త్రీలవలెరెప్పపాటులేకచూచుటసమదృష్టియనబడును.

వి॥శ్లో॥ నాట్యాఽరమ్భేతులాయాఞ్చఅన్యచిన్తావినిశ్చయే । ఆశ్చర్యేదేవతారూపేసమదృష్టిరుదాహృతా ॥

తా॥ నాట్యారంభము, త్రాసునుచూచుట, ఇతరచింతనునిశ్చయించుట, ఆశ్చర్యము, దేవతారూపము వీనియందు ఈదృష్టియుపయోగింపబడును.

౨,ఆలోకితము॥శ్లో॥ ఆలోకితంభవేదాశుభ్రమణంస్ఫుటవీక్షణమ్॥
తా॥ వడితోడితిరుగుడుగలస్పష్టమైనచూపు ఆలోకితముఅనబడును.
వి॥శ్లో॥ కులాలచక్రభ్రమణే సర్వవస్తుప్రదర్శనే।
ఇచ్ఛాయాంచప్రయోక్తవ్యమాలోకితనిరీక్షణమ్॥
తా॥ కుమ్మరిసారెతిరుగుట, అన్నివస్తువులనుజూపుట, ఇచ్ఛవీనియందుఈదృష్టివినియోగింపబడును.
3,సాచి॥శ్లో॥ స్వస్థానేతిర్యగాకారమపాఙ్గచలనక్రమాత్।
సాచీదృష్టిరితిజ్ఞేయానాట్యశాస్త్రార్థకోవిదైః॥
తా॥ స్వస్థానమందుండి కడకంటివరకు అడ్డముగాచలించునది సాచీదృష్టియనబడును.
వి॥శ్లో॥ ఇఙ్గితేశ్మశ్రుసంస్పర్శేశరలక్ష్యేఽంశుకేస్మృతౌ।
సూచనాయాంచకులటానాట్యేసాచీనిరీక్షణమ్॥
తా॥ అభిప్రాయము, మీసముదువ్వుట, గురి,వస్త్రము, తలపు,సయిగ, రంకులాడియాట, వీనియందుఈదృష్టి వినియోగింపబడును.
౪,ప్రలోకితము॥శ్లో॥ప్రలోకితంపరిజ్ఞేయంచలనాత్పార్శ్వభాగయోః॥
తా॥ ఇరుప్రక్కలయందును చలించునట్టిదృష్టిప్రలోకితమనబడును.
వి॥శ్లో॥ ఉభయోఃపార్శ్వయోర్వస్తుదర్శనేదిశసంజ్ఞికే।
చలనేబుద్ధిజాడ్యేచప్రలోకితనిరీక్షణమ్ ॥
తా॥ ఇరుప్రక్కలనుండువస్తువులనుజూచుట, సయిగచేయుట, కదలుట, కలవరము, వీనియందుఈదృష్టియుపయోగింపబడును.
౫-నిమీలిత॥శ్లో॥ దృష్టేరర్థవికాసేనినిమీలితాదృష్టిరీరితా॥
తా॥ సగముకన్నుదెరచిమూచెడిచూపునిమీలితయనబడును.
వి॥శ్లో॥ ఋషివేషేపారవశ్యేజపేధ్యానేనమస్కృతౌ।
ఉన్మాదేసూక్ష్మదృష్టానిమీలితాదృష్టిరీరితా॥
తా॥ ఋషివేషము, పరవశత్వము, జపము, ధ్యానము, నమస్కారము,చిత్తచలనము,సూక్ష్మదృష్టి,వీనియందుఈదృష్టిఉపయోగింపబడును.
౬,ఉల్లోకితము॥శ్లో॥ ఉల్లోకితమితిజ్ఞేయమూర్ధ్వభాగోన్నతాఽనతమ్॥
తా॥ మీదికినిక్కించివంపబడినదృష్టి ఉల్లోకితముఅనబడును.
వి॥శ్లో॥ ధ్వజాఽగ్రేగోపురేదేవమణ్డపేపూర్వజన్మని।
ఔన్నత్యేచన్ద్రికాదౌచ ఉల్లోకితనిరీక్షణమ్॥

తా॥ ధ్వజముకొన, గోపురము, దేవమండపము, పూర్వజన్మము, పొగడుగు-వెన్నెల మొదలగునవి వీనియందు-ఈదృష్టి వినియోగింపబడును.

౭, అనువృత్తము॥శ్లో॥ఊర్ధ్వాఽధోవీక్షణం వేగాదనువృత్తనిరీక్షణమ్॥

తా॥ క్రిందమీదుగాజూచునట్టి వడిగచూపుఅనువృత్తముఅనబడును.

వి॥శ్లో॥ కోపదృష్టౌ ప్రియామన్త్రేఽప్యనువృత్తనిరీక్షణమ్॥

తా॥ కోపముతోజూచుట, ప్రీతితోపిలుచుట, వీనియందు-ఈదృష్టివినియోగించును.

౮, అవలోకితము॥శ్లో॥అధస్తాద్దర్శనం యత్తదవలోకితముచ్యతే॥

తా॥ క్రిందుచూచెడిచూపు అవలోకితముఅనబడును.

వి॥శ్లో॥ ఛాయాఽఽలోకే విచారే చ శయ్యాయాం పఠనక్రమే।
స్వాఽఙ్గావలోకనే యానే హ్యవలోకితముచ్యతే॥

తా॥ నీడనుచూచుట, విచారము, పాన్పు, చదువుట, తనయవయవములనుజూచుకొనుట, పోవుటవీనియందు ఈదృష్టివినియోగింపబడును.

గ్రన్థాన్తరస్థదృష్టిభేదాః.

శ్లో॥ సమాప్రలోకితాస్నిగ్ధాశృంగారాలోకితాద్భుతా। కరుణా
విస్మయాదృష్టావిషణ్ణాచభయానకా। సాచీద్రుతావీరరౌద్రే
దూరేఙ్గితవిలోకితా। వితర్కితాశంకితాచఅభితప్తావలో
కితా। శూన్యాహర్షోగ్రవిభ్రాన్తాశాన్తామీలితసూచనా। ల
జ్జితామలినాత్రస్తామ్లానాముకుళకుఞ్చితే। ఆకాశాత్వర్ధము
కుళాఅనువృత్తాచవిప్లుతా। జిహ్మావికోశామదిరాహృద్యా
లలితసంజ్ఞికా। చతుశ్చత్వారింశతీతిదృష్టిభేదాఃప్రకీర్తితాః॥

తా॥ సమ, ప్రలోకిత, శృంగార, స్నిగ్ధ, ఉల్లోకిత, అద్భుత, కరుణ, విస్మయ, దృష్ట, విషణ్ణ, భయానక, సాచి, ద్రుత, వీర, రౌద్ర, దూర, ఇంగిత, విలోకిత, వితర్కిత, శంకిత, అభితప్త, అవలోకిత, శూన్య, హర్ష, ఉగ్ర, విభ్రాంత, శాంత, మీలిత, సూచన, లజ్జిత, మలిన, త్రస్త, మ్లాన, ముకుళ, కుంచిత, ఆకాశ, అర్ధముకుళ, అనువృత్త, విప్లుత, జిహ్మ, వికోశ, మదిర, హృద్య, లలిత, అనిదృష్టిభేదములు నలువదినాలుగు.

౧, అందు, సమ॥శ్లో॥వీక్షితంసురనారీవసమాచేదభిధీయతే॥

తా॥ దేవతాస్త్రీవలెరెప్పపాటులేకచూడబడినదిసమదృష్టియనబడును.

విని॥శ్లో॥ సమాదిషుప్రయోక్తవ్యమితినాట్యవిదోవిదుః॥

తా॥ సమముగజూచుట మొదలైనవానియందు ఈదృష్టివినియోగిం పబడునని నాట్యశాస్త్రజ్ఞులు చెప్పుదరు.

౨,ప్రలోకిత॥శ్లో॥ ప్రలోకితాపరిజ్ఞేయాదశనంపార్శ్వభాగయోః॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలనుజూచెడిచూపుప్రలోకిత యనబడును,

విని॥శ్లో॥ ఉభయోఃపార్శ్వయోర్వస్తుదర్శనాదిషుయుజ్యతే॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలనుండు వస్తువులు మొదలైనవానినిజూచుటయందు ఈదృష్టి వినియోగించును.

౩,స్నిగ్ధ॥శ్లో॥ సహర్షాసాభిలాషాచమనోజ్ఞాన్తఃప్రకాశినీ ।
స్మరోద్రేకాభవేత్స్నిగ్ధా స్నిగ్ధాదిషునియుజ్యతే॥

తా॥ సంతోషముతోడను అభిలాషముతోడను గూడినదియు, మనోజ్ఞతగలదియు, అంతర్వికాసముగలదియు, మన్మథోద్రేకముగలదియు నైన దృష్టిస్నిగ్ధయనబడును. ఇదిస్నేహముగల వస్తువు మొదలైనవాని యందు వినియోగించును.

౪,శృంగార॥శ్లో॥ హాసోత్పన్నప్రమోదోత్థాకామంకామవశంవదా । శృంగారదృష్టిఃకాన్తానాంభ్రూక్షేపాపాఙ్గసమ్భవా॥
భవేన్మనోభవావిష్టకామినీవీక్షణాదిషు॥

తా॥ సంతోషమువలనబుట్టిన సుఖవిశేషమునందుగలిగినదియు, మిక్కిలిమన్మథాధీనమయినదియు, కనుబొమ్మలు నిక్కించుటగల మనోజ్ఞురాండ్రకడగంటి చూపువలనగలిగినదియునైన చూపుశృంగారదృష్టియనబడును. ఈదృష్టిమన్మథావేశముగల స్త్రీలనుజూచుట మొదలగువానియందుచెల్లును.

౫,ఉల్లోకిత॥శ్లో॥ ఉల్లోకితాపరిజ్ఞేయాఊర్ధ్వభాగావలోకనమ్॥

తా॥ మీదిభాగముజూచుటగలది ఉల్లోకితదృష్టియనబడును.

విని॥శ్లో॥ అత్యున్నతాదివస్తూనాంపూర్వజన్మనియుజ్యతే॥

తా॥ పొడువులగుపదార్థములనుజూచుటయందును, పూర్వజన్మము నుతలచుటయందును, ఈదృష్టి చెల్లును.

౬,అద్భుత॥శ్లో॥ కిఞ్చిత్కుఞ్చితపక్ష్మాన్తా విస్మయోత్క్షిప్తభ్రూలతా।
సవికాససమాదృష్టిరద్భుతేతిప్రకత్ప్యతే॥

తా॥ కొంచెమువంపబడిన రెప్పలకొనలును, ఆశ్చర్యముచేత నెత్త

బడికనుబొమ్మలునుగల విలాసముతోడి సమమైనచూపు అద్భుతదృష్టి యనబడును.

వి॥శ్లో॥ ఏషాతుభావశాస్త్రజ్ఞై రద్భుతాదిషుకీర్తితా॥

తా॥ ఈదృష్టిఆశ్చర్యము మొదలైనవానియందు వినియోగించును.

౭,కరుణ॥శ్లో॥ విస్రస్తోర్ధ్వప్రపాదాస్యాచ్ఛుభామన్థరతారకా।

నాసాన్తవలోకినీదృష్టిః కరుణాకరుణారసే॥

తా॥ దిగువకువ్యాపించినదియు, సగముతెరవబడినదియు, కన్నీళ్ళుగలదియు, మంచిదియు, మెల్లగాతిరుగుచున్న నల్లగ్రుడ్లుగలదియు, ముక్కుకొనయందు నిలువబడినదియునైనచూపు కరుణాదృష్టియనబడును. ఈదృష్టికరుణారసమునందు వినియోగపడును.

౮,విస్మయ॥శ్లో॥ ఉద్ధతారచనాత్యర్థంసమావికసితాతథా ।

విస్పష్టపుటయుగ్మాచవిస్మయావిస్మయాదిషు॥

తా॥ మిక్కిలినిక్కుచూపునదియు, సమమయినదియు, వికాసముగలదియు, చక్కగాతెరవబడిన రెప్పలుగలదియునైనచూపువిస్మయదృష్టియనబడును. ఈదృష్టిఆశ్చర్యము మొదలైనవానియందుచెల్లును.

౯,దృప్త॥శ్లో॥ స్థిరావికాససహితానిశ్చలీకృతతారకా ।

స్వసన్నివేశినీదృప్తాదృష్టిరుత్సాహగోచరా॥

తా॥ నిలుకడగలదియు, వికాసముతోగూడినదియు, చలింపనినల్లగ్రుడ్లుగలదియు, స్వస్థానగతమయినదియునైన దృష్టిదృప్తయనబడును. ఇదిఉత్సాహమందుచెల్లును.

౧౦,విషణ్ణ॥శ్లో॥ విస్తారితపుటద్వన్ద్వావిస్రస్తాననిమేషణా।

స్తబ్ధతారామనాగ్దృష్టిర్విషణ్ణేతినిగద్యతే॥

తా॥ విరిసినరెప్పలును, తొలగినరెప్పపాట్లును, చలింపని నల్లగ్రుడ్లునుగలదివిషణ్ణదృష్టియనబడును.

వి॥శ్లో॥ విషాదేచైవచింతాయాం దృష్టిరేషాప్రకీర్తితా॥

తా॥ ఖేదమునందును,విచారమునందును,ఈదృష్టివినియోగించును.

౧౧,భయానక॥శ్లో॥ స్తబ్ధోద్వృత్తపుటాత్యర్థంచఞ్చలాఫుల్లతారకా।

భయానకాభవేద్దృష్టిః భ్రూశంభీతేభయానకే॥

తా॥ చలింపనిమీదికి ఎత్తబడినరెప్పలతో మిక్కిలిచలించుచు వికాసమునొందియున్న నల్లగ్రుడ్లుగల చూపుభయానక దృష్టియనబడును

ను. ఇదిమిక్కిలిభయపడిన దానియందును, భయానకరసమునందును, వినియోగపడును.

౧౨, సాచి॥ శ్లో॥ సాచీదృష్టిరితిజ్ఞేయా అపాఙ్గచలనక్రమాత్।
ఇఙ్గితాదిష్వియంప్రోక్తా భరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ క్రమముగాకడకంటివరకు చలించునదిసాచీదృష్టియనబడును. ఈదృష్టిజాడచూపుడమొదలైనవానియందు వినియోగించునని భరతశాస్త్రజ్ఞులుచెప్పుదురు.

౧౩, ద్రుత॥శ్లో॥ తారాద్వయస్యచలనాద్ద్రుతదృష్టిరుదాహృతా॥
తా॥ రెండునల్లగ్రుడ్ల యొక్కచలనముగలదిద్రుతదృష్టియనబడును.
వి॥శ్లో॥ ఏతస్యావినియోగస్తుసప్రభ్రమాదిషుకీర్తితా॥
తా॥ ఈదృష్టిసంభ్రమము మొదలైనవానియందువినియోగింపబడును.

౧౪, వీర॥శ్లో॥ దీప్తావికసితాఫుల్లామధ్యాగామ్భీర్యశాలినీ।
వీరావీనరసేప్రాహుఁరత్యుద్ధాసముతారకా॥

తా॥ వులుగునదియు, తేటయైనదియు, విరిసినదియు, ఉగ్రమును శాంతమునుగాక మధ్యస్థమైయుండునదియు, లోపలనణగినయభిప్రాయముగలదియు, కలకలేనిదియు, సమములైన నల్లగ్రుడ్లుగలదియునైన చూపువీరదృష్టియనబడును. యీదృష్టివీరరసమునందువినియోగించును.

౧౫, రౌద్ర॥శ్లో॥ అస్నిగ్ధాలోహితాక్రూరానిస్తబ్ధపుటతారకా।
భ్రుకుటీకుటిలోద్వృత్తారౌద్రారౌద్రేప్యగుచ్యతే॥

తా॥ ప్రీతిలేనిదియు, ఎరుపయినదియు, క్రూరమయినదియు, చలించెడిరెప్పలు నల్లగ్రుడ్లుగలిగినదియు, వంకరైనకనుబొమలుగలిగినదియు మీదికి తెరవబడియునైన చూపురౌద్రదృష్టియనబడును. యీదృష్టిరౌద్రరసమునందు వినియోగించును.

౧౬, దూర॥శ్లో॥ కిఞ్చిదూర్ధ్వవికాసేనదూరదృష్టిరుదాహృతా॥
తా॥ కొంచెముమీదికెత్తబడినచూపు దూరదృష్టియనబడును.
వి॥శ్లో॥ దూరావలోకనేప్రోక్తాభావశాస్త్రవిచక్షణైః॥
తా॥ దూరమునసుండు వస్తువులను జూచుటయందు యీదృష్టివినియోగపడును.

౧౭, ఇంగిత॥శ్లో॥ సహాపేఙ్గితదృష్టిస్స్యాత్కటాక్షచలనక్రమాత్।
ఇంగితాదిష్వియంభావనేతృభిస్సముదాహృతా॥

తా ॥ కడకన్నులచలనమువలన సంతోషముతో గూడిన చూపు
ఇంగిత దృష్టిఅనబడును. ఇది జాడచూపుట మొదలైనవానియందు
వినియోగింపబడును.

౧౮- విలోకిత॥ శ్లో॥ వీక్షణంపృష్ఠభాగేయ త్తద్విలోకితముచ్యతే।
ఇయందృష్టిర్భవేత్పశ్చాద్దేశవృత్త్యవలోకనే॥

తా॥ వెనుకతట్టు చూచునట్టిచూపు విలోకితదృష్టియనబడును. ఇది
వెనుకతట్టు ఉండువానినిజూచుటయందు వినియోగపడును.

౧౯- వితర్కిత॥ శ్లో॥ వికాసితోద్వృత్తపుటాత్రైవోత్ఫుల్లతారకా।
త్రాపితాసమతారాచదృష్టిర్జ్ఞేయావితర్కితా॥

తా ॥ తేటమై మీదికి తెరవబడిన రెప్పలు గలదియు, ప్రకాశము
లైననల్లగ్రుడ్లుగలదియు, భయముతో గూడినదియు, సమములైన నల్ల
గ్రుడ్లుగలదియునైన చూపు వితర్కితా దృష్టియనబడును.

వి॥ శ్లో॥ ఏషాతుభావశాస్త్రజ్ఞై రూహాదిషుప్రయుజ్యతే॥

తా॥ ఈదృష్టి ఊహించుట మొదలైనవానియందు వినియోగించును.

౨౦-శఙ్కితా॥ శ్లో॥ కిఞ్చిచ్చలాస్థిరాకిఞ్చిదున్నతాతిర్యగాయతా।
గూఢాచకితతారాచ శఙ్కితాదృష్టిరుచ్యతే॥

తా॥ కొంచెము చలనము గలదియు, కొంచెము నిలుకడగలదియు
నిక్కినదియు, అడ్డపువిరివిగలదియు, మరుగైనదియు, బెదరును తోపిం
చెడి నల్లగ్రుడ్లుగలదియునైనచూపు శంకిత దృష్టియనబడును.

వి॥ శ్లో॥ శఙ్కాదిషుప్రయోక్తవ్యా ప్రోక్తానాట్యవిశారదైః॥

తా॥ ఇదిశంక మొదలయినవానియందు వినియోగింపబడును.

౨౧- అభితప్త॥ శ్లో॥ పుటప్రచలనంయత్రతారకాదర్శనాలసా।
అభితప్తాసకృద్దృష్టిర్నిర్వేదప్రముఖేష్వియమ్॥

తా॥ రెప్పలకదలికయునల్లగ్రుడ్లతో పికయుగలమెల్లనిచూపుఅభితప్త
దృష్టియనబడును. ఇదివిసుగుమొదలగువానియందువినియోగించును.

౨౨- అవలోకిత॥ శ్లో॥ అధస్తాద్దర్శనంయత్తదవలోకితముచ్యతే॥

తా॥ క్రిందుగచూచెడిచూపు అవలోకితదృష్టియనబడును.

వి॥ శ్లో॥ వినియోగోఽధ వేదస్యావిచారపఠనాదిషు॥

తా॥ ఈదృష్టివిచారము చదువుట మొదలైన విషయములందువిని
యోగించును.

౨౩- శూన్య॥ శ్లో॥ సమతారాఽపుటా బాహ్యా నిష్కమ్పా శూన్యదర్శనా।
బాహ్యార్థాగ్రహణే చేయం శూన్యదృష్టిరుదాహృతా॥

తా॥ సమములైన నల్లగ్రుడ్లును రెప్పలును గలదియు, బయలుపడినదియు, చలనము లేనిదియు, శూన్యమును చూచునదియు నైన చూపు శూన్యదృష్టి యనబడును. ఇది బాహ్యార్థాగ్రహణమునందు వినియోగించును.

౨౪- హృష్ట॥ శ్లో॥ చఞ్చలా దృశ్యతే యత్ర రుచిరా చ నిమేషభాక్।
ఈషత్సఙ్కుచితా దృష్టిర్హృష్టా హాసే ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ చలించునదియు, మనోహరమయినదియు, రెప్పపాట్లు గలదియు, కొంచెము వంచబడినదియు నైన చూపు హృష్టదృష్టి యనబడును. ఈదృష్టి నవ్వునందు వినియోగపడును.

౨౫- ఉగ్ర॥ శ్లో॥ సమ్యగ్వికసితా కిఞ్చిచ్చపాఙ్గస్వ యశోణిమా।
ఉగ్రదృష్టిస్సమాఖ్యాతా ఉగ్రాదిషు నియుజ్యతే॥

తా॥ లెస్సగా వికసించినదియు రెండు కనుగొనలందును ఎరుపు గలదియు నైన చూపు ఉగ్రదృష్టి యనబడును. ఇది ఉగ్రము మొదలైనవానియందు చెల్లును.

౨౬- విభ్రాంత॥ శ్లో॥ చలత్తారా చ విభ్రాంతా దృష్టిర్విస్రంభదర్శనా॥
మధ్యే స్యాద్వికలోత్ఫుల్లా విభ్రాంతా సంభ్రమాదిషు॥

తా॥ చలించుచున్న నల్లగ్రుడ్లు గలిగినదియు, భ్రమించునదియు, ప్రీతి నిగనబరుచునదియు, నడుమనడుమ వెలవెలపాటును తేటదనమును గలిగినదియు నైన చూపు విభ్రాంతదృష్టి యనబడును. ఇది సంభ్రమము మొదలైనవానియందు వినియోగపడును.

౨౭- శాంత॥ శ్లో॥ క్రమమాణపుటాసన్నా కిఞ్చిచ్చఞ్చలలోచనా।
చలత్తారాకృతాపాఙ్గా దృష్టిశ్శాన్తా శమాదిషు॥

తా॥ క్రమమయిన రెప్పలకూడిక గలదియు, కొంచెము చలించుచున్న కన్నులు గలిగినదియు, చలించుచున్న నల్లగ్రుడ్లు గలిగినదియు నైన చూపు శాంతదృష్టి యనబడును. ఇది శమము మొదలైనవానియందు చెల్లును.

౨౮- మీలిత॥ శ్లో॥ దృష్టేరర్ధవికాసేన మీలితా దృష్టిరీరితా॥

తా॥ సగము తెరవబడిన కన్నులు గలది మీలితదృష్టి యనబడును.

విని॥ శ్లో॥ పారవశ్యాదిభావేషు ప్రయోక్తవ్యా నిమీలితా॥

తా॥ పరవశత్వము మొదలైనభావములయందు ఈదృష్టియుపయోగింపబడును.

౨౯- సూచనా॥ శ్లో॥ హస్తాభియోగచలనాత్కుఞ్చిన్ముకుళితాకృతిః।
సూచనాదృష్టిరాఖ్యాతా సూచనాదిషు యుజ్యతే॥

తా॥ చేసైగననుసరించికొంచెముమూయబడినకన్నులుగలది సూచనాదృష్టియనబడును. ఇదిజాడచూపుట మొదలైనవానియందు చెల్లును.

30- లజ్జిత॥ శ్లో॥ పతితోర్ధ్వపుటావ్రీడా అధరచ్యుతతారకా।
కిఞ్చిత్కుఞ్చితపక్ష్మాగ్రా లజ్జితా లజ్జితాదిషు॥

తా॥ వాలినమీదిరెప్పలును, సిగ్గువలనవాల్పబడిననల్లగ్రుడ్లును కొంచెముముడిగినరెప్పలకొనలుగలది లజ్జితదృష్టియనబడును. ఈదృష్టి సిగ్గుపడినది మొదలైనవానియందు వినియోగించును.

3౧- మలిన॥ శ్లో॥ మలినాంతా చలత్పక్ష్మా కిఞ్చిన్ముకుళితాకృతిః।
అక్ష్యాచాకృష్టతారా దృఙ్మలినా దృశ్యతే స్త్రియామ్॥

తా॥ సంకోచించినకనుగొనలును చంచలములైన రెప్పలునుగలిగి కొంచెముముడిగినకన్నులచేత ఆకర్షింపబడిననల్లగ్రుడ్లుగలది మలినదృష్టియనబడును. ఇది స్త్రీయందుగనబడును.

3౨- త్రస్త॥ శ్లో॥ అంతర్వికసితా పూర్వం పశ్చాద్విరళతారకా।
త్రస్తా త్రాసమ దేదృష్టిస్సమోద్వృత్తపుటద్వయా॥

తా॥ తొలుతవికాసముగలదై పిమ్మట చలించుచున్ననల్లగ్రుడ్లుగలిగి సరిగామీదికెత్తబడిన రెప్పలుగలది త్రస్తదృష్టియనబడును. ఇది భయమందును మునుపటనందును చెల్లును.

33- మ్లాన॥ శ్లో॥ శిథిలాము ఖరచలా క్రమాన్నిర్భుగ్నతారకా।
పక్ష్మాగ్రభ్రూపుటామ్లానా యోజ్యా మ్లానాదికేష్వియమ్॥

తా॥ సడలినకొంచెపుకదలికతో క్రమముగాసోలుచున్ననల్లగ్రుడ్లుగలిగి రెప్పలకొనలనంటుచున్న కనుబొమ్మలుగలది మ్లానదృష్టియనబడును. ఇది వాడినవస్తువులందు చెల్లును.

3౪- ముకుళ॥ శ్లో॥ స్ఫురదాసక్తపక్ష్మాగ్రా సౌమ్యా మీలితతారకా।
మీలితోర్ధ్వపుటా దృష్టిర్ధ్యానం జేముకుళా భవేత్॥

తా॥ కదలుచున్న రెప్పలకొనలచేరికయును, తిన్నదనమును, కలసినన

ల్లగ్రుడ్లును, మూయబడిన పైరెప్పలునుగలది ముకుళదృష్టియనబడును. ఇది యానందమునందువిని యోగించును.

౩౫- కుఞ్చిత॥ శ్లో॥ కిఞ్చిత్కుఞ్చితపక్ష్మాగ్రపుటాత్యర్థనికుఞ్చితా।
తారాభ్యాంకుఞ్చితాదృష్టిరనిష్టాసూయితాదిషు॥

తా॥ కొంచెము వాల్పబడినకొనరెప్పలునుమిక్కిలిలోనగానబడినసల్ల గ్రుడ్లునుగలదికుంచితదృష్టియనబడును. ఇదిఅనిష్టమునందునుఅసూయత మొదలైనవానియందునువినియోగపడును.

౩౬- ఆకాశ॥ శ్లో॥ ఆకాశదృష్టిరాకాశే బహులవ్యాపృత తారకా।
ఏషా స్యాకాశ సఞ్చారివస్త్వాదిషునియుజ్యతే॥

తా॥ ఈదృష్టిఆకాశమునందును, మీదిభాగమునందుసంచరించెడివస్తువులందును జెల్లును.

౩౭- అర్ధముకుళ॥ శ్లో॥ సస్మితాచ భవేత్తారా కిఞ్చిదున్మిషితాపుటా।
స్యాదర్ధముకుళాదృష్టిశ్చానందాఘ్రాణగోచరా॥

తా॥ చిరునవ్వుతో మీదికికూరుకొనబడుచున్న రెప్పలుగలదిఅర్ధముకుళదృష్టియనబడును. ఇదిఆనందాఘ్రాణములకు గోచరమైయుండును.

౩౮-అనువృత్త॥ శ్లో॥ అనువృత్తాయదుక్తంతదూర్ధ్వాధోభూయోనిరీక్షణం॥

తా॥ మాటిమాటికిచూచుటగలది అనువృత్తదృష్టియనబడును.

వి॥ శ్లో॥ త్వరాదిషుప్రయోక్తవ్యాకలితాభావకోవిదైః॥

తా॥ ఇదితత్తరపాటు మొదలగువానియందువినియోగింపబడును.

౩౯- విప్లుత॥ స్ఫురితోత్ఫుల్లపతితపుటాదృగ్విప్లుతాభవేత్॥

తా॥ కదలింపబడివిరిసివాలబడినరెప్పలుగలదివిప్లుతదృష్టియనబడును.

విని॥ శ్లో॥ ఏషాతుసర్వవస్తూనాంసౌందర్యాద్యవలోకనే॥

తా॥ ఈదృష్టిఅన్నివస్తువులయొక్కసౌందర్యాదులను జూచుటయందుచెల్లును.

౪౦॥ జిహ్మా॥ శ్లో॥ ఆకుఞ్చితపుటాగూఢతిర్యక్త్రంథరలోకినీ।
జిహ్మేదృగ్గూఢతారాస్యాగూఢాఘ్రాణసూయతాదిషు॥

తా॥ అంతటనువాల్పబడినరెప్పలుగలిగిపయికితెలియక అడ్డముగాను మెల్లగానుచూచుటగలదిజిహ్మాదృష్టియనబడును. ఇదిగూఢాఘ్రాణముల యందునఅసూయమొదలైనవానియందును జెల్లును.

౪౧. వికోశ॥ శ్లో॥ అనిమేషాచలత్తారావ్యాకోచితపుటద్వయా।

వికోశాఖ్యాథ వేద్ధృష్టిః హాహాదిషు నియుజ్యతే॥

తా॥ రెప్పపాటులేనిదియు, చలించుచున్న నల్లగ్రుడ్లుగలదియు, సంకుచితములైన రెప్పలుగలదియునైనచూపు వికోశదృష్టియనబడును. ఇది సంతోషము మొదలైనవానియందు చెల్లును.

౪౨- మదిర॥ శ్లో॥ అక్షిప్రాన్తామాగిరా తామధ్యాత్ఘూర్ణాక్షీకుంచితాచలా।
మునినాకీర్తితా దృష్టిః మదిరా తరుణేమదే॥

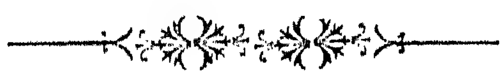
తా॥ ఒప్పిదమునుదిక్కులుజూచుటయు కలతపాటునుగలదియు, మధ్యస్థనుయిక్రిందికివాల్పబడినదియు, బెదరుగలదియునైనచూపు మదిరాదృష్టియనబడును. ఇది తరుణమదమునందు చెల్లును.

౪౩- హృద్య॥ శ్లో॥ అనృవస్థితసమ్భ్రాన్తామనాగ్స్ఖలితతారకా।
ఆకుంచితపుటాహృద్యామధ్యమాదిషు యుజ్యతే॥

తా॥ నిలుకడలేనిదై బెదరుబాటుగలిగికొంచెము చలింపజేయబడిన నల్లగ్రుడ్లును వంపబడిన రెప్పలును గల మనోజ్ఞమైనచూపు హృద్యదృష్టియనబడును. ఇది మధ్యమములైనవస్తువులయందు చెల్లును.

౪౪- లలిత॥ శ్లో॥ భ్రూక్షేపాకుంచితాపాఙ్గాస్మితాస్మరకృతేనచ।
వికాసేనాన్వితాదృష్టిః లలితాలలితాదిషు॥

తా॥ కనుబొమ్మలకదలికచేముడుగజేయబడినకడకన్నులు మన్మథవికారమువలనిచిరునవ్వును, తేటదనమునుగలది లలితదృష్టియనబడును. ఇది ఆనందకరములైనవస్తువులయందు చెల్లును.

అథ గ్రంథాన్తరస్థభ్రూభేదానిరూప్యన్తే.

శ్లో॥ సహజాపతితోత్క్షిప్తాచతురారోచితాతథా।
కుంచితేతిషడేవాత్ర భ్రూచాతుర్యవతీక్రియా॥

తా॥ సహజ, పతిత, ఉత్క్షిప్త, చతుర, రోచిత, కుంచిత, అని భ్రూభేదములు (కనుబొమలచతురత్వముగలక్రియలు) ఆరువిధములుగా జెప్పబడుచున్నది.

౧- సహజ॥ శ్లో॥ సహజాస్యాత్స్వభావభ్రూః వికారరహితాముఖే।
సహజావిషయేయోజ్యేతి ఇతిభావవిదోవిదుః॥

తా॥ ముఖమందేవికారమును లేక స్వాభావికముగనుండెడి క్రియగల

కనుబొమ్మ సహజ భ్రూవనబడును. ఇది. స్వాభావము మొదలైన వాని యందు చెల్లును.

2- పతిత॥ శ్లో॥ అచంచలభ్రూయుగంచపతనాత్పతితామతా॥

తా॥ చలింపని కనుబొమ్మలను వాల్చునట్టి క్రియగలది పతితభ్రూవనబడును.

వి॥ శ్లో॥ జగుప్సాయాంవిస్మయేచఅసూయాయాంభవేదసౌ॥

తా॥ ఇది రోతపుట్టుట యందును, ఆశ్చర్యమందును, ఓర్వనితనమందును, చెల్లును.

3- ఉత్క్షిప్త॥ శ్లో॥ ఏకావాసాద్వితీయావాయదుత్క్షిప్తాతీతరామ్।
ఉత్క్షిప్తాసాభవేత్ స్త్రీణాంకోపేసత్యవచస్యపి॥
శృఙ్గారభావలీలాయాంభ్రూస్సావినియుజ్యతే॥

తా॥ కనుబొమ్మలు రెంటియందును ఒక్కటిగాని రెండును గాని మిక్కిలి నిక్కింపబడునేని ఉత్క్షిప్తభ్రూవనబడును. ఇది స్త్రీల కోపమునందును, సత్యవచనమునందును, శృంగారభావచేష్టయందును, లీలయందును, వినియోగింపబడును.

4- చతుర॥ శ్లో॥ ద్వితీయసహితాస్తోకాస్ఫురితాయదసుందరా।
చతురాముఖసంస్పర్శాహృదయానందసంభ్రమే॥

తా॥ రెండుకనుబొమ్మలకూడికతో కొంచెము మెల్లగాచలింపజేయబడియెనేని చతురభ్రూవగును. ఇదిముఖము తాకుట, మనస్సంతోషము, వేగిరపాటు, వీనియందుఉపయోగింపబడును.

5- రేచిత॥ శ్లో॥ లావణ్యమధురాక్షిప్తాయద్యేకా రేచితామతా॥

తా॥ అందముగాను ఇంపుగాను ఒకబొమ్మ వంపబడునేని అది రేచితభ్రూవనబడును.

వి॥ శ్లో॥ రహస్యశ్రవణేసాధుకలనేపథవీక్షణే॥

తా॥ ఇదిరహస్యమువినుట, మంచిదిఅనుట, స్థానవీక్షణము వీని యందు చెల్లును.

6- కుంచిత॥ శ్లో॥ ఏకావాసాద్వితీయావాకుంచితాంచితనామతా॥

తా॥ ఒకబొమ్మగానియు రెండుబొమ్మలు నేని ముడిగింపబడినయెడల అది కుంచితభ్రూవనబడును.

వి॥ శ్లో॥ మోట్టాయితేకుట్టమితేవిలాసేకిలికించితే॥

తా॥ ఇది మోట్టాయితము, కుట్టమితము, విలాసము, కిలికించితము, అ

నుశృంగారచేష్టావిశేషములందు వినియోగింపబడును. మోట్టాయితము మొదలగువానియర్థము భరతరసప్రకరణమందు వివరింపబడియున్నది.

అథ చతుర్విధగ్రీవాభేదానిరూప్యంతే.

శ్లో॥ సుందరీచతిరశ్చీనాతథైవపరివర్తితా।
ప్రకంపితాచభావజ్ఞైర్జ్ఞేయాగ్రీవాచతుర్విధా॥

తా॥ సుందరి, తిరశ్చీన, పరివర్తిత, ప్రకంపితఅనిగ్రీవా (మెడ) భేదములు నాలుగువిధములుగా భావజ్ఞులచే జెప్పబడియున్నవి.

౧- సుందరి॥ శ్లో॥ తిర్యక్ప్రచలితాగ్రీవాసుందరీతినిగద్యతే॥

తా॥ అడ్డముగాగదలింపబడినదిసుందరీగ్రీవయనబడును.

వి॥ శ్లో॥ స్నేహారమ్భేతథాయత్నేసమ్యగర్థేఽపిచస్మృతే।
సరసత్వేఽనుమోదేచసాగ్రీవాసుందరీమతా॥

తా॥ స్నేహారంభము, యత్నముచేయుట, మంచిదనుట, తలచుట, సరసము, అనుమోదము, వీనియందు ఈగ్రీవయుపయోగింపబడును.

౨- తిరశ్చీన॥ శ్లో॥ పార్శ్వద్వయోర్ధ్వభాగేతుచలనాత్సర్పయానవత్
సాగ్రీవాతుతిరశ్చీనేత్యుచ్యతేనాట్యకోవిదైః॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలనూర్ధ్వభాగములయందుసర్పగతివలెగదలించుటగలదితిరశ్చీనాగ్రీవయనబడును.

వి॥ శ్లో॥ ఖడ్గభ్రమేసర్పగత్యాంతిరశ్చీనానిగద్యతే॥

తా॥ కత్తినిద్రిప్పుటయందును నాగుబాముపోవుటయందును ఈగ్రీవ వినియోగించును.

౩-పరివర్తిత॥ శ్లో॥ సవ్యాఽపసవ్యచలితాగ్రీవాయత్రాఽర్ధచంద్రవత్
సాతునాట్యకలాఽభిజ్ఞైర్విజ్ఞేయాపరివర్తితా॥

తా॥ ఇరుప్రక్కలయందునుఅర్ధచంద్రాకారముగాకదలింపబడునదిపరివర్తితాగ్రీవయనబడును.

వి॥ శ్లో॥ శృంగారనటనేకాంతాకపోలపరిచుమ్బనే।
నాట్యతంత్రకలాభిజ్ఞైర్విజ్ఞేయాపరివర్తితా॥

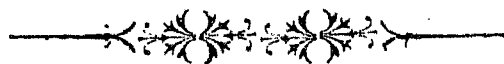
తా॥ శృంగారనటనమునందును, స్త్రీలచెక్కిళ్లు ముద్దుపెట్టుకొనుట యందును, ఈగ్రీవయుపయోగించును.

౪- ప్రకమ్పిత॥ శ్లో॥ పురఃపశ్చాత్ప్రచలనాత్కపోతీకణ్ఠకమ్పవత్।
ప్రకమ్పితేఽసాగ్రీవా ప్రోక్తా నాట్యవిశారదైః॥

తా॥ ముందు వెనుకలుగా పావురాయి మెడకదలించునట్లుగ దలింపబడునది ప్రకంపితగ్రీవయనబడును.

వి॥ శ్లో॥ యుష్మదస్మదితిప్రోక్తే దేశీనాట్యవిశేషకే।
డోలాయాఙ్గణితే చాఽపి ప్రయోక్తవ్యా ప్రకమ్పితా॥

తా॥ నీవునేనుఅనుటయందును, దేశీయనాట్యమునందును, ఉయ్యేలయందును, లెక్కపెట్టుటయందును, ఈగ్రీవయుపయోగింపబడును.

అథ ద్వాదశహస్తప్రాణలక్షణంనిరూప్యతే.

శ్లో॥ హస్తానాంద్వాదశప్రాణాస్తేషాంలక్షణముచ్యతే॥

తా॥ హస్తప్రాణములుపండ్రెండు, వానిలక్షణము చెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ ప్రసారణంకుంచితఞ్చ రేచితంపుఙ్ఖితంతథా।
అపవేష్టితకంచాఽపి ప్రేరితోద్వేష్టితేతథా॥
వ్యావృత్తిఃపరివృత్తిశ్చసఙ్కేతస్తదనంతరమ్।
చిహ్నంపదార్థటీకేతి ప్రాణాద్వాదశహస్తజాః॥

తా॥ ప్రసారణము, కుంచితము, రేచితము, పుంఖితము, అపవేష్టితకము ప్రేరితము, ఉద్వేష్టితము, వ్యావృత్తి, పరివృత్తి, సంకేతము, చిహ్నము, పదార్థటీకము అనిహస్తజప్రాణములుపండ్రెండు.

౧-ప్రసారణము॥ శ్లో॥ ప్రసారణమితిజ్ఞేయమఙ్గుళీనాంప్రసారణాత్॥

తా॥ వ్రేళ్లనుజాచుటవలననైనహస్తప్రాణముప్రసారణమనబడును.

౨-కుంచితము॥ శ్లో॥ కుఞ్చనాదఙ్గుళీనాంచ కుంచితంసముదీరితమ్॥

తా॥ వ్రేళ్లనుముడిగించుటవలననైనహస్తప్రాణముకుంచితమనబడును.

౩- రేచితము॥ శ్లో॥ అఙ్గుళీనాంప్రచలనాద్రేచితంపరికీర్తితమ్॥

తా॥ వ్రేళ్లనుగదలించుటవలననైనహస్తప్రాణము రేచితమనబడును.

౪- పుఙ్ఖితము॥ శ్లో॥ పురోభాగేకుంచితోవా రేచితోవాప్రసారితః।
యోహస్తస్తుపతాకాఽదిర్యన్మూన్నఽసౌపుఙ్ఖితోభవేత్॥

తా॥ పతాకాదిహస్తములందు వ్రేళ్లుముందరికివంచుట కదలించుట చాచుట వీనివలననైన హస్తప్రాణము పుంఖితముఅనబడును.

౫, అపవేష్టితము॥శ్లో॥ అథస్తాద్గమనంయత్తుహస్తో నామ్నాఽపవేష్టితః॥

తా॥ వ్రేళ్ళనుగ్రిందుగా చాచుటయనెడిహస్తప్రాణముఅపవేష్టితమనబడును.

౬, ప్రేరితము॥శ్లో॥ పశ్చాద్భాగేకుఞ్చితో వాప్రేరితో వా ప్రసారితః।
యోహస్తగకథితస్సోఽయంప్రేరితగపూర్వసూరిభిః॥

తా॥ వ్రేళ్ళనువెనుకప్రక్కకు ముడిగించుట, కదలించుట, చాచుట యునైనహస్తప్రాణము ప్రేరితముఅనబడును.

౭, ఉద్వేష్టితము॥శ్లో॥ హస్తానామూర్ధ్వభాగేయద్గమనంచాఽస్తినర్తనే
తదుద్వేష్టితమిత్యాహుః ర్భరతాఽగమవేదినః॥

తా॥ నాట్యకర్మమునందు చేతులనుమీదికెత్తుటచేనైన హస్తప్రాణముఉద్వేష్టితము అనబడును.

౮, వ్యావృత్తము॥శ్లో॥ ఉదగ్రగతః పార్శ్వభాగేహస్తోవ్యావృత్తకోభవేత్॥

తా॥ పార్శ్వభాగములందు మీదికెత్తబడిన చేతులుగలహస్తప్రాణమువ్యావృత్తమనబడును.

౯, పరివృత్తము॥శ్లో॥ పార్శ్వాభ్యాంచపురోభాగేయోహస్తోనటనేకృతః
పరివృత్తస్సమాఽఖ్యాతో నామ్నాహస్తవిశారదైః॥

తా॥ నాట్యముచేయునపుడు పార్శ్వములనుండి ముందరితట్టునకుచేతులనుతెచ్చుట అనుహస్తప్రాణము పరివృత్తముఅనబడును.

౧౦, సఙ్కేతము॥శ్లో॥ ఊహావిధానరచనావినాస్థూలోక్తిపర్వకమ్ ।
యోహస్తోనియమంప్రాప్తస్ససఙ్కేతిఉదాహృతః॥

తా॥ స్థూలోక్తిపరంపరలేక ఊహచేత తెలిసికోదగినసైగగలహస్తప్రాణము సంకేతమనబడును.

౧౧, చిహ్నము॥శ్లో॥ ప్రత్యక్షాణాంపరోక్షాణాం వస్తూనాంనాట్యకర్మణి । స్థావరత్వంజఙ్గమత్వమేవ మస్పష్టాఽపితాదృశాః। తదాకారప్రకటనంతన్ముఖస్యనిరీక్షణమ్ । తత్స్థానదర్శనంచాపితధ్వజానాంచదర్శనమ్ । తదాయుధప్రకటనంతద్గతాఽర్థనివేదనమ్।తద్వ్యాప్తదర్శనంచాఽపితచ్చేష్టాదర్శనంతథా।
తేషాంచదర్శనేత్యాది నానాచిహ్నంవిధీయతే॥

తా॥ నాట్యకర్మమునందు ప్రత్యక్షపరోక్షవస్తువుల యొక్క స్థావరజంగమత్వములను దెలుపు చిహ్నములు యెనిమిది. అవి వానియాకారములను జూపుట, వానిముఖములను జూపుట, అవియుండుతావులను జూపుట, వానిలెక్కములను చూపుట, వానియాయుధములను దెలుపుట, వానియందుగల ప్రయోజనములను దెలుపుట, వానిచే వ్యాపింపజేయబడినవానిని దెలుపుట, వానిచేష్టలను దెలుపుట, వానిగురుతులను దెలుపుట. ఈయెనిమిది లక్షణములుగల హస్తప్రాణము చిహ్నము అనబడును.

౧౨. పదార్థటీకము॥ శ్లో॥ పదానాంకథితానాంస్యాదర్థనిర్వాహతాయదు।
ఇయంపదార్థటీకేతికథితోఽభరతాదిభిః॥

తా॥ చెప్పబడుచుండెడు భావవ్యంజకములైన పదములయర్థములను నిశ్చయపరచునట్టి హస్తప్రాణము పదార్థటీకము అనబడును.

అథహస్తభేదానిరూప్యన్తే.

శ్లో॥ అథైవానీంతుహస్తానాంలక్షణాని యథాక్రమమ్।
అసంయుతాస్సంయుతాశ్చ ద్వేధాహస్తాప్రకీర్తితాః॥

తా॥ ఇకనుహస్తముల యొక్క లక్షణములు చెప్పబడును. అవి యసంయుతములు సంయుతములుఅని రెండువిధములుగలవి.

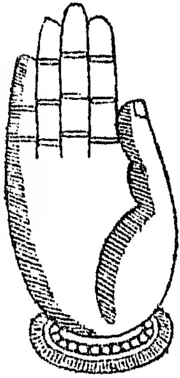
అథాష్టావింశతివిధాఽసంయుతహస్తానిరూప్యన్తే.

శ్లో॥ పతాకస్త్రిపతాకోఽర్ధపతాకఃకర్తరీముఖః। మయూరాఽ
ఖ్యోఽర్ధచన్ద్రశ్చాఽప్యరాళశ్శుకతుణ్డకః। ముష్టిశ్చశిఖరాఽ
ఖ్యశ్చకపిత్థఃకటకాముఖః । సూచీచంద్రకలాకోశసర్పశీర్షక
రస్మృతః।మృగశీర్షస్సింహముఖో లాఙ్గూలస్సోలపద్మకః। చ
తురోభ్రమరశ్చైవ హంసాఽస్యోహంసపక్షకః । సందంశో
ముకుళశ్చైవతామ్రచూడస్త్రిశూలకః। అష్టావింశతిహస్తా
నామేవంనామానివైక్రమాత్॥

తా॥ పతాకము, త్రిపతాకము, అర్ధపతాకము, కర్తరీముఖము, మయూరము, అర్ధచంద్రము, అరాళము- శుకతుండము, ముష్టి, శిఖరము, కపిత్థము, కటకాముఖము, సూచి, చంద్రకల, కోశము, సర్పశీర్షము, మృగశీర్షము, సింహముఖము, లాంగూలము, సోలపద్మము, చతురము, భ్రమరము,

హంసాస్యము, హంసపక్షము, సందంశము, ముకుళము, తామ్రచూడము, త్రిశూలము, అను ఇరువదియెనిమిదియు అసంయుత హస్తములన బడును. ... ... *

పతాకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అఙ్గుళ్యః కుఞ్చితాఽఙ్గుష్ఠాస్సంశ్లిష్టాః ప్రసృతా యది।
సపతాకకరః ప్రోక్తో నృత్యకర్మవిశారదైః॥

తా॥ అన్నివ్రేళ్ళనుచాచి బొటనవ్రేలినివంచిపట్టునది పతాకహస్తమని నృత్యశాస్త్రవిశారదులు చెప్పుదురు.

వి॥ శ్లో॥ నాట్యాఽరమ్భే వారివాహే వనే వస్తునిషేధనే। కుచస్థలే నిశాయాం చ నద్యామమరమణ్డలే॥ తురఙ్గే ఖణ్డనే వాయౌ శయనే గమనోద్యతే। ప్రతాపే చ ప్రసాదే చ చన్ద్రికాయాం ఘనాఽతపే। కవాటపాటనే సప్తవిభక్త్యర్థే తరఙ్గకే। వీథీప్రవేశభావేఽపి సమత్వే చాఽఙ్గరాగకే। ఆత్మార్థే శపథే చాఽపి తూష్ణీంభావస్యదర్శనే। ఆశీర్వాదక్రియాయాం చ నృపశ్రేష్ఠస్యభావనే॥ తాళపత్రే చ ఖేటే చ ద్రవ్యాదిస్పర్శనే తథా। తత్ర తత్రేతి వచనే సిన్ధౌ తు సుకృతిక్రమే। సంబోధనే పురోగేఽపి ఖడ్గరూపస్య ధారణే। మాసే సంవత్సరే వర్షే దినే సమ్మార్జనే తథా। ఏవమర్థేషు యుజ్యన్తే పతాకాహస్తభావనాః॥ ... ... *

తా॥ నాట్యారంభము, మేఘము, వనము, వస్తువులనునిషేధించుట, కుచస్థలము, రాత్రి, నది, దేవసమూహము, అశ్వము, ఖండించుట, వాయువు, శయనము, గమనము, ప్రతాపము, ప్రసాదము, చంద్రిక, మిక్కిలి యెండకాయుట, తలుపుతట్టుట, సప్తవిభక్తులు, అల, వీధిలోప్రవేశించుట, సమముగానుండుట, గంధముపూయుట, తాననుట, పంతము, ఊరకుండుటను తోపించుట, ఆశీర్వదించుట, గొప్పరాజునుజూపించుట, తాటాకు, డెంకపెట్టు, పదార్థములనుస్పృశించుట, అక్కడనేయక్కడనేయనుట, సముద్రము, సుకృతక్రమము, సంబోధనము, ముందుగాబోవువాడనుట, కత్తియొక్కతినిజూపుట, మాసము, సంవత్సరము, వర్షము, దినము, సమ్మార్జనము, (అనగాతుడుచుట) ఈ అర్థములయందు ఈ హస్తమువినియోగపడును.

గ్రన్థాన్తరస్థపతాకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సంలగ్నతర్జనీమూలేయత్రాఙ్గుష్ఠోనికుఞ్చితః। ప్రసారితతలాఙ్గుళ్యఃపతాకఃప్రభవేత్కరః । ఏకాకినాపురాధాత్రాపరబ్రహ్మసమాగమె । జయేతిస్తుతివేళాయాంపతాకస్యాకృతిఃకరః । యతోభేజేతతోలోకేపతాక ఇతివిశ్రుతః॥ అతఏవసమస్తానాంహస్తానామయమాదిమః॥ పతాకోబ్రహ్మణోజాతః శ్వేతవర్ణోఋషిశ్శివః॥బ్రహ్మజాతిర్భవేత్తస్యపరబ్రహ్మాధిదైవతమ్॥

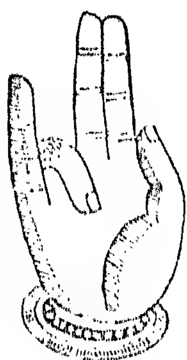
తా॥ తర్జనీమూలమందు జేర్చివంచబడిన బొటనవ్రేలునుచాచబడినఅరచేయియు వ్రేళ్లునుగలదిపతాకహస్తమనబడును. ముందుబ్రహ్మయొంటరిగాపరబ్రహ్మను చేరబోయినప్పుడుపతాకాకృతిగా చేయిచాచి జయవిజయీభవయని స్తోత్రముచేసెను. ఆకారణముచేత అట్లుపట్టబడిన జేయినాటనుండి లోకమునందుపతాకమని ప్రసిద్ధినొందెను. కనుక ఇది యెల్లహస్తములకును మొదటిదాయెను - ఈపతాకహస్తము బ్రహ్మవలనబుట్టినది. దీనిజాతి బ్రాహ్మణజాతి. వర్ణము తెలుపు. ఋషిశివుడు. అధిదేవతబ్రహ్మము.

వి॥శ్లో॥ జయేతివచనేమేఘేనిషేధేవిపినేనిశి । యాహీతివచనేయానేవాహేమరుతివక్షసి। పురఃపుణ్యేచాతిశయేప్రవాహే విబుధాలయే । హాహాకారేచంద్రికాయామాతపే సురమన్దిరే । అర్గళాపుటనేకుడ్యేఖణ్డనేపరితోవనే।కపోలేచస్తనాలేపేకృపాణేవారివారణే । సమూహేసైన్యసన్నాహేసమయే భయవారణే । అపాశ్రయేఅపచయేపిధానేశయనేభువి। జ్వాలానుపక్షధారాసుతరఙ్గేపక్షిపక్షకే । ప్రభువిజ్ఞాపనే త్రేతివాక్యేయాదృశితాదృశి । చపేటేవస్తుసంస్పర్శేనరస్యామర్దనే । వ్యాజస్తుతౌప్రతాపేచదేవతానాంనివేదనే। పార్శ్వశ్లేషేపతాగాయాంప్రవాతేవసనాఞ్చలే । శైత్యేతాపేధాళధళ్యే ఛాయాయాంవత్సరేబుతౌ । అయనేవాసరేపక్షేమాసేస్వచ్ఛేమహోత్సవే । సమాసన్నేపాలయేతిలాలయే తిచభాషణే । బ్రహ్మజాతౌశుభ్రవర్ణేపతాకోత్రనియుజ్యతే॥

తా॥ జయజయయనుట, మేఘము, నిషేధము, అడవి, రాత్రి, పొమ్మనుట, నడచుట, గుఱ్ఱము, గాలి, రొమ్ము, ఎదురు, పుణ్యము, అతిశయము,

ప్రవాహము, దేవలోకము, హాహాకారము, వెన్నెల, ఎండ, దేవతాసమూహము, గడియతీయుట, గోడ, నరకము, సంతోషము, చెక్కిలి, గంధము పూయుట, కత్తి, నీటికి కట్టవేయుట, గుంపు, దండము యొక్క ఆయిత్తము, సమయము, వెరపుతీర్చుట, ఆశ్రయము లేమి, కప్పుట, పానుపు, భూమి, నిప్పుమంట, వానధార, అల, పక్షి రెక్క, ప్రభువుతో మనవి చేయుట, కన్ను, మాట, ఎట్టిది అట్టిది యనుట, చెంపపెట్టు, వస్తువును అంటుట, కొలను, ఒడలు పిసుకుట, నెపపెట్టి పొగడుట, ప్రతాపము, దేవతానివేశనము, ప్రక్క కౌగిలింత, ఐక్యము, పెద్దగాలి, కొంగు, చలి, ఉక్క, తళతళ, నీడ, సంవత్సరము, ఋతువు, అయనము, పగలు, పక్షము, మాసము, తేట, గొప్పవంశము, సమీపించినది అనుట, పాలింపుము అనుట, బ్రాహ్మణజాతి, శుభ్రవర్ణము, వీనియందు ఈ హస్తము వినియోగించును. ... ...*

త్రిపతాకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ స ఏవ త్రిపతాకస్స్యాద్వక్రితానామికాంగుళిః॥

తా॥ ముందు చెప్పిన పతాకహస్తమందలి యనామిక, (అనగా చిటికెన వ్రేలికి ముందు వ్రేలు) వంచబడెనేని యది త్రిపతాకహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ మకుటే వృక్షభావే చ వజ్రే తద్ధరవాసవే।
కేతకీకుసుమే దీపే వహ్నిజ్వాలావిజృంభణే॥
కపోతే పత్రలేఖాయాం బాణార్థే పరివర్తనే।
స్త్రీపుంసయోస్సమాయోగే యుజ్యతే త్రిపతాకకః॥

తా॥ కిరీటము, వృక్షభావము, వజ్రాయుధము, ఇంద్రుడు, మొగలిపువ్వు, దీపము, అగ్నిజ్వాల పైకిలేచుట, చెక్కిలి, మకరికాపత్రరేఖ, బాణార్థము, మార్పు, స్త్రీపురుషుల చేరిక, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును,

గ్రంథాంతరే త్రిపతాకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకేనామికావక్రాత్త్రిపతాకకరో భవేత్। శక్రేణాదౌ
యతో వజ్రోపస్యోఽనామికావినా। పతాకస్య త్రిభాగేన త్రిప
తాక ఇతి స్మృతః। వాసవాత్త్రిపతాకోయం జజ్ఞే తస్య ఋషిర్గు
హః। రక్తవర్ణః క్షత్రజాతిరధిదేవో మహేశ్వరః॥

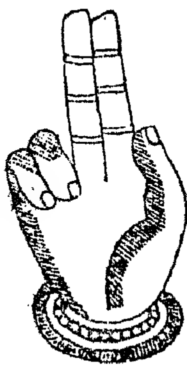
తా॥ క్రింద చెప్పబడిన పతాకహస్తమందు అనామిక (ఉంగరపు వేలు) వంగబడెనేని యది త్రిపతాకహస్తమగును. ఆదికాలమందు దేవేంద్రుడువ

జ్రాయుధము నెత్తుకొనునపుడు అనామికనువదలి పతాకముయొక్క మూడుభాగముల చేతగ్రహించుట చేనేర్పడినదిగనుక ఇదిత్రిపతాకము అనబడెను. ఇదిఇంద్రునివలనపుట్టినది. ఎఱ్ఱవన్నెగలది. క్షత్రియజాతి. దీని కిఋషి గుహుడు. అధిదేవతశివుడు. ... *

వి॥శ్లో॥ ఆవాహనేఽవతరణే వదనోన్నమనే తథా। స్పర్శే శుభానాం
ద్రవ్యాణామజ్జనేఽవాదరేఖలే। సన్దేహే ముకుటే వృక్షే వాస
వకులిశాయుధే. అళకాపనయేదీపే తిలకోష్ణీషధారణే। కటుగ
న్ధగసాలే పేనాసాకర్ణస్యసంవృతౌ। అశ్వసమ్మార్జనే బాణే
కేతక్యాంపత్రలేఖనే। హాతేఖగవిశేషాణాం కిలికిలావిజృమ్భ
ణే. క్షత్రజాతౌరక్తవర్ణే త్రిపతాకో నియుజ్యతే॥

తా॥ ఆవాహనము, దిగుట, మొగమెత్తుట, వంచుట, మంగళవస్తువుల నుముట్టుట, గురుతిడుట, నమ్మకము లేమి, దుర్జనుడు, సందేహము, కిరీటము, వృక్షము, ఇంద్రుడు, వజ్రాయుధము, ముంగురులనెగదువ్వుట, దీపము, బొట్టుపెట్టుకొనుట, పాగాపెట్టుకొనుట, కారైనవాసనగల ద్రవద్రవ్యమును పూయుట, ముక్కు చెవులను మూసికొనుట, గుఱ్ఱమును ?ముట, బాణము, మొగలిపువ్వు, మకరికాపత్రములను వ్రాయుట, కొన్ని పక్షులయొక్కపాటు, సివ్వమాటలు లేచుట, క్షత్రియజాతి, ఎరుపునన్నెవీని యందు ఈహస్తము వినియోగించును. ... ... *

అర్ధపతాకహస్తలక్షణమ్.

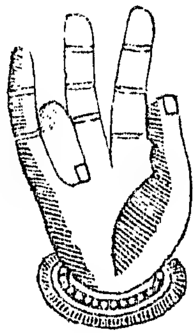

శ్లో॥ త్రిపతాకేకనిష్ఠా చేద్వక్రితార్ధపతాకకః॥

తా॥ త్రిపతాకహస్తమందు చిటికెనవ్రేలు వంపబడు నేనియదిఅర్ధపతాకహస్తమనబడును.

వి॥శ్లో॥ పల్లవే ఫలకే తీరే వృభయోరితివాచకే। క్రకచే
చ్ఛురికాయాంచధ్వజగోపురశృఙ్గయోః। యుజ్య
తేర్ధపతాకోఽయంతత్తత్కర్మప్రయోగతః॥

తా॥ చిగురు, పలక, గట్టు, ఇద్దరని చెప్పుట, నూరు కత్తి, రంపము, ధ్వజము, గోపుర, కొమ్ము, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

కర్తరీముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అస్యైవచాఽపిహస్తస్య తర్జనీచకనిష్ఠికా।
బహిః ప్రసారితే ద్వేచేత్స కరః కర్తరీముఖః॥

తా॥ అర్ధపతాకహస్తమందలి చిటికెనవ్రేలును చూపుడువ్రేలును బైటికిచాపబడునేని కర్తరీముఖహస్తమగును. ... ... *

వి॥శ్లో॥ స్త్రీపుంసయోస్తు విశ్లేషే విపర్యాసపదేఽపిచ।
లుంఠనే నయనాన్తే చ మరణే భేదభావనే। విద్యుదర్థేఽప్యేకశయ్యావిరహే పతనే తథా। లతాయాం యుజ్యతే చాఽయం కర్తరీముఖ ఇష్యతే॥ ... ... *

తా॥ స్త్రీపురుషులయెడబాటు, వ్యత్యస్తము, దొంగిలించుట, కడకన్ను, చావు, భేదించుట, మెరపు, ఒకపానుపునందలి పడుకవలననెడబాయుట, క్రిందపడుట, తీగె, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

కథాన్తరే.

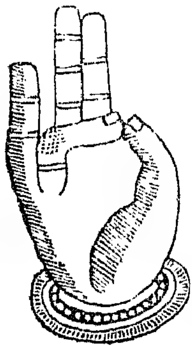
శ్లో॥ త్రిపతాకే బహిర్యాతా తర్జనీయదికర్తరి । శశాఙ్కశేఖరః పూర్వం జలన్ధరవధస్పృతి । చక్రం లిఖిత తర్జన్యా నిక్షిప్య భువి మధ్యమామ్। తదాప్రభృతి కర్తర్యుత్పన్నేతి మునిభిస్స్మృతిః । కర్తరీస్యాంకరాజ్జాతః ఋషిః పర్జన్య దేవతా । క్షత్రియజాతిస్తామ్రవర్ణశ్చక్రపాణిరధీశ్వరః॥ ... *

తా॥ త్రిపతాకహస్తమందు తర్జనిబయటచాచబడెనేని కర్తరీహస్తమగును పూర్వకాలమునందు శివుడు జలంధరాసురసంహారము కొరకు భూమిలో మధ్యమనుంచి తర్జనిచేచక్రమును వ్రాసెను. అదిమొదలుకొని కర్తరిగలిగెనని ఋషులు చెప్పుచున్నారు. కర్తరిహస్తము శివునివలన బుట్టినది. ఇదిక్షత్రియజాతి. ఋషిదేవతపర్జన్యుడు. రక్తవర్ణము. అధిదేవతచక్రపాణి. ... ... *

వి॥శ్లో॥ పాదాలక్తకనిర్మాణే పతనే లేఖ్యవాచకే। దమ్పత్యోర్విరహే చైవ విపర్యాసే రమాధవే। చపలాయామేకశయ్యావియోగే మహిషీశృఙ్గే। చామరే శైలశృఙ్గే చ వారణే వృషభే గవి। కేశపాశస్య శోధిన్యాం క్షత్రియే తామ్రవర్ణకే। [illegible]ర్యాంగోపురే సోఽయం కర్తరీ వినియుజ్యతే॥

తా॥ కాళ్ళకులత్తుకపెట్టుట, వ్రాయుట, దంపతులవిరహము, స్వత్యాసము, విష్ణువు, మెరపు, ఒకపడుకవలనియెడబాటు, మహిషము, మృగము, చామరము, కొండశిఖరము, ఏనుగు, వృషభము, ఆవు, దువ్వెన, క్షత్రియుడు, రక్తవర్ణము, కత్తెర, గోపురము, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగపడును. ... ... *

౫, మయూరహస్తలక్షణమ్.

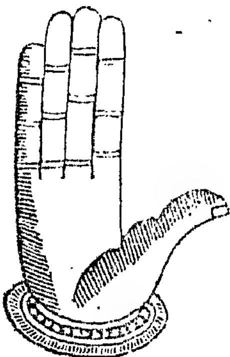
శ్లో॥ అస్మిన్ననామికాంగుష్ఠేశ్లిష్టే చాఽన్యే ప్రసారితే ।
మయూరహస్తః కథితః కరటీకావిచక్షణైః॥

తా॥ కర్తరీముఖహస్తమందు అనామికను అంగుష్ఠముతోఁజేర్చి తక్కినవ్రేళ్ళనుచాచిపట్టిన యెడమయూరహస్తమగును. ... ... *

వి॥ శ్లో॥ మయూరాఽస్యే లతాయాంచ శకునే వమనే తథా । అలకస్యాపనయనే లలాటే తిలకేషుచ । నేత్రస్యోదకవిక్షేపే శాస్త్రవాదే ప్రసిద్ధకే । ఏవమర్థేషుయుజ్యన్తే మయూరకరభావనాః॥

తా॥ నెమిలిముఖము, తీగె, పక్షి, క్రక్కుట, ముంగురులుదిద్దుట, నొసలు, తిలకము, కన్నీరువెగజిమ్ముట, శాస్త్రమునువ్యవహరించుట, ప్రసిద్ధి, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౬, అర్ధచన్ద్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అర్ధచన్ద్రకరస్సోఽయం పతాకేఽఙ్గుష్ఠసారణాత్ ॥

తా॥ పతాకహస్తమందు అంగుష్ఠముచాచబడినయెడ అర్ధచన్ద్రహస్తమగును. ... ...*

వి॥ శ్లో॥ చన్ద్రే కృష్ణాష్టమీభాజి గళహస్తాఽదికేఽపిచ । భల్లాయుధే దేవతానామభిషేచనకర్మణి । భుక్పాత్రే చోద్భవే కట్యాం చిన్తాయామాత్మవాచకే । ధ్యానే చ ప్రార్థనే చాఽపి అఙ్గసంస్పర్శనే తథా । ప్రాకృతానాం నమస్కారేఽప్యర్ధచన్ద్రో నియుజ్యతే॥

తా॥ కృష్ణాష్టమిచంద్రుడు, మెడపట్టిగెంటుట, భల్లాయుధము, దే
యోగించనము, కంచము, పుట్టుక, మొల, చింత, తన్ను దాను చెప్పుకొనుట,

ధ్యానము, ప్రార్థించుట, అవయవములనుఅంటుట, సలాముచేయుట, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

గ్రంథాన్తరస్థఅర్ధచంద్రహస్తలక్షణమ్.

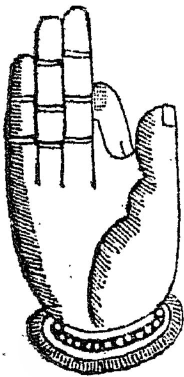
శ్లో॥ పతాకేవిరళాంగుష్ఠే సోఽర్ధచంద్రకరోభవేత్। భూషణేచ్ఛావత
శ్శమ్భోరతసీముకుళాకృతిః। జాతశ్చంద్రాదర్ధచన్ద్రో ఋషిర
స్యాత్రిరుచ్యతే, వైశ్యజాతిర్ధూమ్రవర్ణో మహాదేవోఽధిదేవతా॥

తా॥ పతాకహస్తముచాచబడిన బొటనవ్రేలుగలదగునేని అర్ధచంద్రహస్తమగును. ఇదిభూషణేచ్ఛగల శివునినిమిత్తమై చంద్రునినుండిపుట్టినది. ఇదివైశ్యజాతి. దీనికిఋషిఅత్రి. వర్ణముధూమ్రము. అధిదేవత మహాదేవుడు.

వి॥శ్లో॥ వలయేమణిబంధేచదర్పణస్యనిరూపణే।
ఆశ్చర్యేచప్రయాసేచాప్యమితేనిఖిలేషుచ॥
తాళమానేమౌళిబంధ నిర్మాణే బాలపాదపే।
క్షేపాత్కపోలవహనే గజకర్ణనిరూపణే।
సాపరాధివినిష్క్రాన్తే ఫాలస్వేదనివారణే।
యువార్తౌచనమస్కేచశాక్తప్రాకృతానతౌ।
అభిషేకేభ్రూలతాయాంశుకేకాప్మకేధికే।
కటిపట్టదృష్టికారే కలశారచనేఙ్గకే।
చరణాభినయే బాలపహానేపశ్చిమాఙ్గకే।
గౌరవర్ణావైశ్యజాతావర్ధచంద్రోఽనియుజ్యతే॥

తా॥ ముంజేతికడియము, నడికట్టు, అద్దమునుజూచుట, ఆశ్చర్యము, ప్రయాసము, మేరలేమి, సకలము, తాళమానము, సిగముడివేయుట, లేతచెట్టు, దుఃఖమువలనచెక్కిటచేయిచేర్చుట, ఏనుగచెవులనుచూపుట, తప్పుచేసినవారినివెడలగొట్టుట, నొసటిచెమటతుడుచుట, యౌవనవంతుడు, సమర్థుడు, చంద్రుడు, ప్రాకృతులునమస్కరించుట, అభిషేకము, కనుబొమ్మ, వస్త్రము, ధనుస్సు, ముక్కలియనుట, నడికట్టుబిగించుట, కుండచేయుట, కాళ్లనుచూపుట, బిడ్డనెత్తుకొనుట, పిసు, తెలుపు, వైశ్యజాతి, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగపడును.

౭, అరాళహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకే తర్జనీవక్రా నామ్నా సోఽయమరాళకః॥

తా॥ పతాకహస్తమందు చూపుడువ్రేలు వంపబడిన యెడ అరాళహస్తముగను.

వి॥శ్లో॥ విషామృతాదిపానేషు ప్రచణ్డపవనే పి చ। యుజ్యతే ఽరాళహస్తోయం భరతాఽగమకోవిదైః॥

తా॥ జలము అమృతము మొదలగువానిని త్రాగుటయందును గాలియందును ఈహస్తము ఉపయోగింపబడును.

గ్రన్థాంతరస్థాఽరాళహస్తలక్షణమ్.

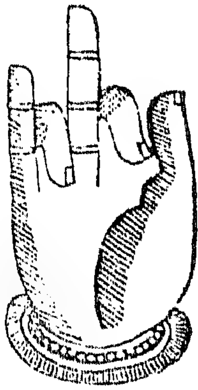
శ్లో॥ పతాకాఙ్గుష్ఠతర్జన్యౌ వక్రితౌ స్యాదరాళకః। సప్తానాంజలధీనాం యో ఽప్యపోశనకృతే పురా ॥ అరాళః కుమ్భజాజ్జాతో సపవ ఋషిరుచ్యతే। పాటలాంశుర్మిశ్రజాతిర్వాసుదేవోఽధిదేవతా। ఏవమేతస్యానుపూర్వ్యమూచుర్నిర్భరతాదయః॥

తా॥ పతాకహస్తమున అంగుష్ఠతర్జనులు వంచబడిన యెడ అరాళహస్తమవును. ఇది పూర్వకాలమునందు అగస్త్యమహాముని వలన సప్తసముద్రములను ఆపోశనము చేయునపుడు పుట్టెను. ఇది మిశ్రజాతి. దీనికి అగస్త్యుడు ఋషి. ఎరుపువర్ణము. వాసుదేవుడు అధిదేవత. దీని ఆనుపూర్వ్యము ఇటువంటిదని భరతాదులు చెప్పిరి.

వి॥శ్లో॥ ఆపోశనే బ్రాహ్మణానామాశీర్వచనకర్మణి। విటానాం ప్రియయై ముఖ్యే కేశానాం చ విశీర్ణకే । ఆయాహి శీఘ్రమిత్యుక్తౌ సన్ధ్యాకర్మ ప్రదక్షిణే । లలాటస్వేదహరణే కజ్జలాలేపనే పృశోః। ఏవమాదిషు యుజ్యన్తే అరాళకరభావనాః॥

తా॥ బ్రాహ్మణుల యొక్క ఆపోశనము, ఆశీర్వాదము చేయుట, విటుల ప్రియయై ముఖ్యము, వెండ్రుకల చిక్కుదీయుట, వేగరమ్మనుట, సంధ్యాకర్మమునందలి ప్రదక్షిణము, నొసటి చెమ్మట తుడుచుట, కన్నులకు కాటుక పెట్టుట, వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౮, శుకతుణ్డహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అస్మిన్ననామికావక్రాశుకతుణ్డకరోభవేత్ ॥

తా॥ ముందుచెప్పిన అరాళహస్తమందు అనామిక వంపబడెనేని శుకతుణ్డహస్తమగును,

వి॥ శ్లో॥ బాణప్రయోగేకుంతార్థెమర్మోక్త్యావుగ్రభావనే।
శుకతుండకరోజ్ఞేయోభరతాఽగమవేదిభిః॥

తా॥ బాణప్రయోగము, ఈటె, మర్మమైనమాట, తీక్ష్ణభావము, వీనియందీహస్తముఉపయోగింపబడును.

గ్రన్థాన్తరస్థశుకతుణ్డహస్తలక్షణమ్.

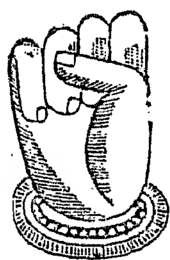
శ్లో॥ వక్రేపతాకేతర్జన్యనామికే శుకతుండకః । నటయిత్వాప్రేమ కోపంనాథప్రభృతిసదాశివన్ । దుర్గాయాంశుకతుండాభ్యో దుర్వాసాఋషిరుచ్యతే । ద్విజాన్వయశ్శోణవర్ణో దేవతాస్యమరీచికః॥

తా॥ పతాకహస్తమందుతర్జనీ అనామికలువంపబడెనేని శుకతుండహస్తమగును. ఇదిసదాశివునివలన పార్వతీదేవికిప్రణయకలహముగలిగినప్పుడు పార్వతీదేవియందుపుట్టెను. ఇదిబ్రాహ్మణజాతి, ఋషిదుర్వాసుడు, రక్తవర్ణము, మరీచిఅధిదేవత.

వి॥ శ్లో॥ బ్రహ్మాస్త్రేప్రాస్యన్ముఖాగ్రేచకౌటిల్యేపరిసర్జనే।భిన్దిపాలేచభావ్యర్థేక్రమణేకలహేపిచ॥ అనాదరేప్రేమకోపేఆశయేచవిసర్జనే । ధ్యాతాక్షమేతేకున్తాగేశుకశారికరూపణే । ఉగ్రభావేచమర్మోక్తౌతామ్రేబ్రాహ్మణజాతిజః । శుకతుణ్డకరోభావనేత్రిభిఃపరికీర్తితః॥

తా॥ బ్రహ్మాస్త్రము, మొగముతుద, వంకర, వస్తువులవదల్చు, భిండిపాలమనుఆయుధము, నడవబోవువిషయము, దాటుట, కలహము, ప్రీతిలేమి, ప్రణయకలహము, అభిప్రాయము, విసుపు, నాదవుగాయ, ఈటె, చిలుకగోరువంకలనుజూపుట, ఉగ్రభావము, మర్మోక్తి, తామ్రవర్ణము, వీనియందుబ్రాహ్మణజాతిదైన ఈహస్తముచెల్లును.

౮, ముష్టిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మేళనాదఙ్గుళీనాఞ్చ కుఞ్చితానాం తలాన్తరే।
అఙ్గుష్ఠేనోపరియుతో ముష్టిహస్తోఽయముచ్యతే॥

తా॥ నాలుగువ్రేళ్ళను జేర్చి యరచేతిలోనికి వంచి యంగుష్ఠమును మీఁద జేర్చునెడ ముష్టిహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ స్థిరే కచగ్రహే దార్ఢ్యే వస్త్వాదీనాంచ ధారణే।
మల్లానాం యుద్ధభావేచ ముష్టిహస్తోఽయముచ్యతే॥

తా॥ స్థిరమనుట, సిగబట్టుట, దృఢత్వము, పదార్థములనుంచుకొనుట, జెట్టిలజగడము, వీనియందు ఈముష్టిహస్తము వినియోగింపబడును.

గ్రంథాంతరస్థ ముష్టిహస్తలక్షణమ్.

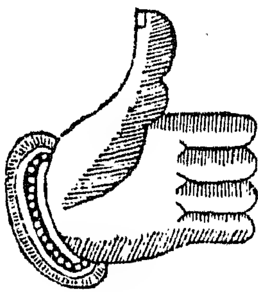
శ్లో॥ మధ్యోపరికృతాంగుష్ఠో ముష్టిర్నష్టాకృతిః కరః। మధుకైటభయోర్యుద్ధే జాతో విష్ణోరయం కరః। అమరేందో ఋషిః కీర్ణ లశ్శూద్రశ్చంద్రోఽధిదేవతా॥

తా॥ నడిమివ్రేలిమీఁద అంగుష్ఠమును మడిచి పిడికిలిపట్టినట్టు పట్టబడెనేని యది ముష్టిహస్తమగుదు. అది విష్ణువు మధుకైటభులతో యుద్ధము చేయుకాలమందు విష్ణువువలన పుట్టెను. ఇది శూద్రజాతి. దీనికి ఋషి అమరేంద్రుడు. వర్ణము నీలము. చంద్రుడు అధిదేవత.

వి॥శ్లో॥ ఆలమ్బనే మధ్యభావే ఫలే సఙ్కేతభావనే। భద్రార్థే బలిదానేచ ప్రణామే ప్రాకృతైః కృతే॥ ఉరుసంవహనే గంధగ్రహణే తిర్యగ్ధావనే। లాఘవే మల్లయుద్ధేచ ఖేటకాదిగ్రహే స్థిరే॥ కచాకర్షే ముష్టిఘాతే గదాకున్తాదిధారణే। నీలవర్ణే శూద్రజాతౌ ముష్టిహస్తోయముచ్యతే॥

తా॥ పట్టు, నడుము, ప్రయోజనము, సంకేతము, క్షేమము, బలియిచ్చుట, ప్రాకృతజనులనమస్కారము, గట్టిపట్టు, పుస్తకమును పట్టుట, వడిగా పరుగెత్తుట, తేలిక, జెట్టిపోట్లాట, కేడెము, ఆయుధమును పట్టుట, నిలుకడ, తలవెండ్రుకలు పట్టుట, పిడికిటిపోటు, గదయీటె మొదలయిన ఆయుధములను పట్టుట, నీలవర్ణము, శూద్రజాతి, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగింపబడును.

౧౦. శిఖరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ చేన్ముష్టిరున్నతాంగుష్ఠస్సఏవశిఖరఃకరః॥

తా॥ ముందు చెప్పినముష్టిహస్తమందు అంగుష్ఠము నుపొడవుగా నెత్తినయెడశిఖరహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ మదనేకార్ముకేస్తమ్భేనిశ్శబ్దేపితృతర్పణే। ఓష్ఠే ప్రావిష్టేచరదనే ప్రశ్నభావనే. అఙ్గేనాఽస్తీతివచనేస్మరణేఽభినయాంతరే। కటిబంధాఽకర్షణేచపరిరమ్భవిధాధవే। శక్తితోమరయోర్మోక్షే ఘణ్టానాదేచపేషణే। శిఖరోయుజ్యతేసోఽయంభరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ మన్మథుడు, ధనుస్సు, స్తంభము, శబ్దములేమి, పితృతర్పణము, పెదవి, పెనిమిటి, దంతము, ప్రవేశించుట, ప్రశ్నచేయుట, అవయవము, లేదనుట, తలచుట, ఇతరాభినయము, నడకట్టు, నీడ్చుట, కౌగిలింత, ప్రియుడు, శక్త్యాయుధము, తోమరాయుధము, వానిని ప్రయోగించుట, ఘంటానాదము, వీనియందు ఈహస్తము ఉపయోగింపబడును.

గ్రంథాంతరస్థశిఖరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముష్టిరూర్ధ్వకృతాంగుష్ఠస్సఏవశిఖరఃకరః। సమేరుకార్ముకీకృత్య తస్మాద్ధ్యే చంద్రశేఖరః। హస్తేనయేనజగ్రాహసోఽభవచ్ఛిఖరః స్మృతః। శిఖరం మేరుధనుషో జాతంతస్యఋషిర్జనః। గంధర్వజాతిశ్శ్యామాంశురధీశోరతివల్లభః॥

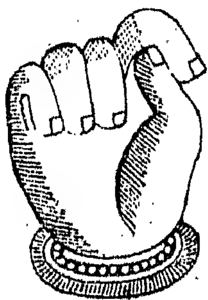
తా॥ ముష్టిహస్తముపైకెత్తినబొటనవ్రేలుగలదయ్యేనేని శిఖరహస్తమగును. ఇది పూర్వకాలమందు శివుడు త్రిపురాసురులతో యుద్ధముచేయుటకు మేరుపర్వతమునువిల్లుగాచేసి దానినడిమిభాగమునుపట్టినపుడు శివునివలనబుట్టెను. ఇది గంధర్వజాతి. దీనికిఋషిజనుడు, వన్నె చామన, అధిదేవత మన్మథుడు.

వి॥ శ్లో॥ పిత్రాణాంతర్పణేస్థైర్యేకుటుమ్బస్థాపనేపిచ। నాయకేశిఖరే మిత్రేతిర్యక్చేద్ధంతధావనే॥ వ్యజనేతాలవృంతస్యథేదేకిమితిభాషణే। భృంగారవయసోపానేచతుస్సంఖ్యావిభావనే। శక్తితోమరయోర్మోక్షేఫలాంశకపరిగ్రహే। విలాసినీనస్రుభావే లజ్జాయాంకార్ముకేస్మరే। పురుషేనిశ్చయేస్తమ్భే ఘటవాద్యే చనర్తనే। నాస్తీతివచనేదానేస్థాయిభావేపినాయకే। మహి

షాసురమర్దన్యాం పితాం శేహాయవల్లనే। అర్ధచంద్రాదితిల
కేకబరీచిహ్నధారణే। ఇంద్రనీలేగాఢభావే శిఖరస్సంప్రయుజ్యతే॥

తా॥ పితృతర్పణము, కుటుంబమును నిలుపుట, నాయకుడు, శిఖరము, స్నేహితుడు, అడ్డముగ బట్టిన గొడుగు పండ్లు తోముకొనుట, వింజామరము, విసనకఱ్ఱ, ఏమని యడుగుట, గిండిచెంబు, నీళ్లు త్రాగుట, నాలుగని లెక్కపెట్టుట, శక్తి అను ఆయుధమును వేయుట, ఈటెను విసరుట, ఫలాంశమును గ్రహించుట, ఆడువారియొక్క కుచ, సిగ్గు, విల్లు, మన్మథుడు, మగడు, నిశ్చయము, స్తంభము, గంటవాయించుట, బాగమాట, లేదనుట, ఈవి, నిలుకడగలిగియుండుట, పినాకి, మహిషాసురమర్దని, వీరుడు, గుఱ్ఱమునుదాటించుట, అర్ధచంద్రతిలకము మొదలగునవి, కొప్పుగురుతును పూనుట, ఇంద్రనీలము, దృఢత్వము, వీనియందు ఈహస్తము ఉపయోగింపబడును.

౧౧. కపిత్థహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంగుష్ఠమూర్ధ్ని శిఖరేనక్రితా యదితర్జనీ।
కపిత్థాఖ్యకరస్సోయం తన్నిరూపణముచ్యతే॥

తా॥ ముందు చెప్పిన శిఖరహస్తాంగుష్ఠమందు చూపుడువ్రేలు వంపబడెనేని కపిత్థహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ లక్ష్మ్యాం చైవ సరస్వత్యాం వేష్టనే తాళధారణే।
గోదోహనే చాఞ్జనే చ లీలాత్తసుమధారణే।
చేలాఞ్చలాదిగ్రహణే పటస్యైవావకుణ్ఠనే।
ధూపదీపార్చనే చాపి కపిత్థస్సంప్రయుజ్యతే॥

తా॥ లక్ష్మిదేవియందును, సరస్వతియందును, చుట్టుట, తాళమును పట్టుట, పాలు పిదుకుట, కాటుక పెట్టుకొనుట, వినోదముగా పూలచెండ్లు ధరించుట, కొంగు మొదలగువాని పట్టుకొనుట, ముసుగు వేసికొనుట, ధూపదీపార్చనము వీనియందును ఈహస్తము వినియోగింపబడును.

గ్రంథాంతరస్థకపిత్థహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ శిఖరాంగుష్ఠతర్జన్యౌ లగ్నౌ చేత్స కపిత్థకః। సముద్రమథనే
పూర్వం మందరాకర్షణోచితః। జాతః కపిత్థో శ్రీవిష్ణోః కరా
ద్దో ఋషిరుచ్యతే, ఋషిజాతిర్గౌరవర్ణః పద్మగర్భోధిదేవతా॥

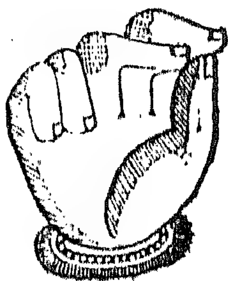
తా॥ శిఖరహస్తమునందలి బొటనవ్రేలును చూపుడువ్రేలును చేర్పబడునేని కపిత్థహస్తమగును, పూర్వకాలమునందు సముద్రమును చిలుకుటకు

అనుకూలముగా మందరపర్వతమును బట్టునప్పుడు ఈకపిత్థహస్తము విష్ణువువలనఁబుట్టెను. ఇది ఋషిజాతి. దీనికి ఋషి నారదుఁడు, వర్ణము తెలుపు, అధిదేవత పద్మగర్భుఁడు.

వి॥ శ్లో॥ మంథానాకర్షణే లక్ష్మ్యాం ధూపదీపనివేదనే। నటానాం
నాంవిక్షేపవహనే గుళ్ళికావజ్రయోః। క్షేపణే గ్రహణే తాళధా
రణే నాట్యదర్శనే। లీలాబ్జధారణే వాణ్యాం జపదామనిరూపణే।
పేషణే యూపకాదీనాం చేలాఞ్చలసమాహృతౌ। ఋషిజాతౌ గా
నవర్ణే కపిత్థోయం నియుజ్యతే॥

తా॥ కవ్వమును బట్టి చిలుకుట, లక్ష్మి, ధూపదీపములను నివేదించుట, గవ్వలను ఎగఁజిమ్ముట, అంకుశవజ్రాయుధములను కట్టుట, ఒడిసెల త్రిప్పుట, తాళము కట్టుట, నాట్యమును జూపుట, వినోదముగా తామరపుష్పము చేత పట్టుకొనుట, సరస్వతి జపమాలికను ధరించుట, లత్తుక మొదలగువాని మెదుపుట, కొంగును లాగుట, ఋషిజాతి, గానవర్ణము, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౧౨. కటకాముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కపిత్థే తర్జనీ చోర్ధ్వం మిళితాఙ్గుష్ఠమధ్యమా।
కటకాముఖహస్తోఽయం కీర్తితో భరతాదిభిః॥

తా॥ ముందు చెప్పిన కపిత్థహస్తమందు చూపుడు వ్రేలిని నడిమి వ్రేలితోను బొటనవ్రేలితోను జేర్చి పట్టబడునేని కటకాముఖహస్తమగును.

వి॥ శ్లో॥ కుసుమాపచయే ముక్తాస్రగ్దామ్నాం చ ధారణే।
శరమధ్యాకర్షణే చ నాగవల్లీప్రదానకే।
కస్తూరికాదివస్తూనాం పేషణే గన్ధవాసనే।
వచనే దృష్టిభావే చ కటకాముఖ ఇష్యతే॥

తా॥ పుష్పములు కోయుట, ముత్యాలదండ పూలదండలు ధరించుట, బాణమును మెల్లగా ఆకర్షించుట, ఆకుమడుపు లిచ్చుట, కస్తూరి మొదలగు ద్రవ్యములను కలపుట, వాసనద్రవ్యములు చేర్చుట, మాట, చూపు, వీనియందు ఈహస్తము ఉపయోగింపబడును.

గ్రంథాంతరస్థకటకాముఖలక్షణమ్.

శ్లో॥ అత్రాంగుష్ఠయుతోత్క్షిప్తః కపిత్థో కటకాముఖః। అథవ్యస్యచధను

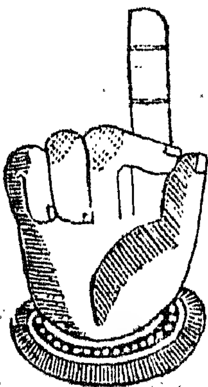
రిష్వద్యాగు హేనశివసస్ఖనా. కటకాముఖహస్తో భూద్భ్రాగణవో
ఋషిరుచ్యతే। దేవజాతిస్తామ్రవర్ణో రఘురామోస్య దేవతా॥

తా॥ కపిత్థహస్తము యొక్క బొటనవ్రేలువ త్తిపట్టబడునేని కటకాముఖహస్తమగును. శివునియొద్దకుమారస్వామివిలువిద్య నేర్చునపుడు కటకాముఖహస్తముపుట్టెను. ఇది దేవజాతి. దీనికిఋషి భార్గవుడు, వర్ణము తామ్రము, అధిదేవత రఘురాముడు.

వి॥ శ్లో॥ ముక్తాస్రజాంపుష్పదామ్నాంచామరాణాంచ ధారణే। ఆకర్ష
ణేశరాదీనాందర్పణాభిముఖగ్రహే। ఖతీనే వాహనేవ్యంతభేద
నేదంతధావనే। కుసుమాపచయేనాగవల్లీదళపరిగ్రహే। కస్తూ
రికాదినిష్పేషే. వారస్త్రీణాంనిగూహనే.ధనురాకర్షణేచక్ర
ధారణేవ్యజనగ్రహే।స్వాణవణే దేవజాత్యాంయుజ్యతేకట
కాముఖః॥

తా॥ ముత్యాలసరముపూలదండవింజామరమువీనినిధరించుట-బాణము మొదలైనవానినిఆకర్షించుట,అద్దము నెదుటికి తెచ్చుట,కిస్తము, వాహనము,తొడిమనుత్రుంచుట, పండ్లుతోముట,పువ్వులుకోయుట, ఆకుమడుపులిచ్చుట,కస్తూరి మొదలగువస్తువులను మెదుపుట, బోగమువారి కౌగిలింత,వింటినెతిగుచుట,చక్రాయుధమునుధరించుట,విసనకఱ్ఱపట్టుట,బంగారువన్నె, దేవజాతి, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

౭. సూచీహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వేఽంప్రసారితాయత్రకటకాముఖతర్జనీ।
భవేత్సూచీకరస్సోఽయంకీర్తితోభరతాఽగమే॥

తా॥ముందు చెప్పినకటకాహస్తమునందలిచూపుడు వ్రేలుపొడుగుగా చాచబడినయెడసూచీహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ఏకార్థేఽపిపరబ్రహ్మాభావనాయాంశతేఽపిచ
రవౌనగర్యాంలోకార్థేఽతథేతివచనేఽపిచ।
యచ్ఛబ్దేఽపిచతచ్ఛబ్దేవ్యజనార్థేఽపితర్జనే
కార్శ్యేశలాకావపుషోరాశ్చర్యేవేణిభావనే। ఛత్రేసమ
ర్థేకోణేచరోమాళ్యాంభేరిభేదనే।కులాలచక్రభ్రమణే
రథాంగేమండలేతథా। వివేచనేదినాఽన్తేచసూచీహ
స్తః ప్రకీర్తితః॥

తా॥ ఒకటిఅనుఅర్థము, పరబ్రహ్మము, తలపు, నూరుఅనుట, సూర్యుడు, నగరము, లోకముఅనునర్థము, అట్లుఅనుట, ఎవడుఎవతెఏదియనుట, వాడుఆమెఅదియనుట, విసనకఱ్ఱ, వెరపించుట, కృశించుట, సలాక, దేహము, ఆశ్చర్యపడుట, జడచూపుట, గొడుగు, నేర్పరితనము, మూలఅనుట, నూగారు, భేరివాయించుట, కుమ్మరవానిచక్రముతిరుగుట, బండిచక్రము, సమూహము, వివరించుట, సాయంకాలము, వీనియందుఈహస్తమువినియోగించును,

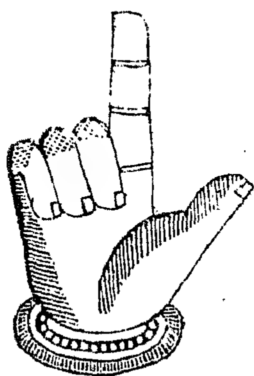
గ్రన్థాన్తరస్థసూచీముఖ హస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సూచీముఖోభవేదూర్ధ్వంకటకాముఖతర్జనీ। అహమేకఇతి బ్రహ్మనిర్దేశమకరోద్యతః । తస్మాత్పరాత్పరాజ్జాతోసూచి రస్యఋషీరవిః। దేవజాతిశ్శ్వేతవర్ణోవిశ్వకర్మాధిదేవతా॥

తా॥ కటకాముఖహస్తముయొక్క చూపుడు వ్రేలుపైకెత్తబడెనేని సూచీహస్తమవును. పూర్వకాలమునందుబ్రహ్మ నేనొకడనేయనినిర్దేశించునపుడు ఆబ్రహ్మవలనఈసూచీ హస్తముపుట్టెను. ఇదిదేవజాతి. దీనికిఋషిసూర్యుడు. వర్ణము శ్వేతము. అధిదేవతవిశ్వకర్మ.

వి ని॥శ్లో॥ శ్లాఘాయాంసత్యవచనేదూరదేశనిరూపణే। ప్రాణాభేచపురోగేపిఏకసఙ్ఖ్యానిరూపణే॥ సంధ్యాయాంవిజనేనాశేసాధువాదేనిరీక్షణే। తథేతివచనేలోకేపరబ్రహ్మనిరూపణే। ఏకాన్తేపిశలాకాయాంరథాఙ్గభ్రమణేరవౌ। ఉదయాస్తమయేబాణేరూఢేనాయకదర్శనే । శిలీముఖేచయచ్చబ్దేతచ్ఛబ్దేలోహనాళయోః। తర్జనేపిచసంబుద్ధౌ శ్రవణేవిరహేస్మృతౌ। ఘ్రాణేచఛత్త్రేం. శ్వేతవర్ణేదర్శనేసూచికఃకరః॥

తా॥ శ్లాఘించుట, నిజము, దూరమునుజూపుట, ప్రాణమనుట, ముందుగపోవువానిజూపుట, పదిసిజూపుట. సంధ్యాకాలము, ఏకాంతప్రదేశము [illegible]డు, బాగనుట, చూపు. అట్లేయనుట, లోకము, పరబ్రహ్మనిరూపణ. [illegible] ఒకటేయనునర్థము, సలాక, చక్రముత్రిప్పుట, సూర్యుడు, ఉదయాస్తమయములు; బాణము, రహస్యము, నాయకునిజూచుట, అలుగుగలబాణము, ఎదిఅదిఅనుట, ఇనుము, కమ్మి, బెదరించుట, నీచునిపిలుచుట, వినుట, విరహము, తలచుట, ముక్కు, పక్షిముక్కు, తెల్లవర్ణము, చూచుట, వీనియందుఈహస్తము వినియోగపడును,

౧౪, చన్ద్రికలాహస్తలక్షణమ్.

వి॥శ్లో॥ సూచ్యామఙ్గుష్ఠమోక్షేతు భవేచ్చన్ద్రకలాకరః।
ఏషా చన్ద్రకలా చన్ద్రకలాయామేవయుజ్యతే॥

తా॥ ముందు చెప్పిన సూచీహస్తమునందు బొటన వ్రేలిని విడిచినయెడ చంద్రకలాహస్తమగును. ఈ చంద్రకలాహస్తము కలామాత్రచంద్రునియందు వినియోగింపబడును.

౧౫, పద్మకోశహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అఙ్గుళ్యో విరళాః కిఞ్చిత్కుఞ్చితా స్తలనిమ్నగాః।
పద్మకోశాఽభిధో హస్తస్తన్నిరూపణముచ్యతే॥

తా॥ అయిదు వ్రేళ్లను ఎడముగా చాచి కొంచెము వంచి అరచేయి పల్లమగునట్లు పట్టబడునెడ పద్మకోశహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ ఫలే బిల్వకపిత్థాఽదౌ స్త్రీణాం చ కుచకుమ్భయోః। వర్తులే కందుకే స్వల్పభోజనే పుష్పకోశకే॥ సహకారఫలే పుష్పవర్షే మంజరికాఽదిషు। జపాకుసుమభావేపి ఘంటారూపవిధానకే॥ వల్మీకే కుముదే౽ణ్డే పద్మకోశోభిధీయతే॥

తా॥ మారేడుపండు, వెలగలపండు, స్తనములు, వర్తువ, పుష్ప చెండు, అల్పాహారము, పూమొగ్గ, మామిడిపండు, పూలవాన, పూగుత్తి మొదలుగునది, మంకెనపువ్వు, ఘంటారూపమును జూపుట, పాములపుట్ట. నల్లకలువ, గ్రుడ్లు, వీనియందు ఈహస్తము ఉపయోగించును.

గ్రంథాంతరస్థపద్మకోశహస్తలక్షణమ్.

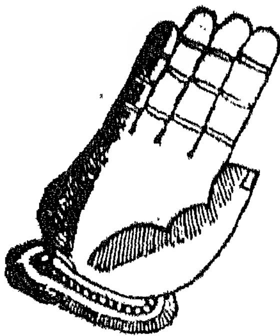
శ్లో॥ వరశ్వేతామ్బుజాకారో పద్మకోశోభిధీయతే। చక్రార్థేఽపద్మనికరైశ్శమ్భుపూజాంవితన్వతః। నారాయణాత ... క్షోజాతోపద్మధరోఋషిః। యక్షాన్వయఃకిన్నరాంశో,తూ... వాస్యభార్గవః॥ ముష్ఝ... నే

తా॥ శ్రేష్ఠమయినతెల్లదామరయాకృతిగాపట్టబడినదిపద్మకోశ... మనబడును. పూర్వకాలమునందు చక్రాయుధమునుకొరకుపద్మ... ములచేతశివపూజచేయుచున్నవిష్ణుదేవునివలనఈపద్మకోశహస్త... గెను, ఇదియక్షజాతి, కిన్నరాంశము. దీనికి బ్రహ్మఋషి, భార్గవుడు అధి...

వి॥శ్లో॥ శుణ్డాయాం ధాళధళ్యే చ హేమరౌప్యాదిభాజనే। ధమ్మి
ల్లే దమితాఘేః చలానన్యాసానువాదనే॥ ఘణ్టాయాం కన్దు
కే పక్ష్మవల్మీకే వర్తులే స్తనే। నారికేళే చూతఫలే కర్కటికా రేచదర
ర్పణే। కూష్మాణ్డే పుష్పవర్షే కలశే ద్రావికాసనే। బిల్వే కపిత్థే
యుజ్యేత పద్మకోశాహ్వయః కరః॥

తా॥ ఏనుగుతొండము, ధళధళయనుకాంతి, బంగారువెండిమొదలయినపాత్రము, కొప్పు, కొలది, అందము, ఘాగఃఅనుట, ఘంట, పుట్టచెండు, తామర, పుట్ట, గుండ్రన, కుచము. టెంకాయ, మామిడిపండు, కొండగగోగు, అద్దము, కొమ్మనంగుట, పూలవాన, మారేడుపండు, వెలగపండు, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౧౬, సర్పశీర్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకతలనిమ్నత్వాత్సర్పశీర్షకరో భవేత్॥

తా॥ పతాకహస్తముయొక్క అరచెయ్యి కొంచెము పల్లముగవంచబడినయెడ సర్పశీర్షహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ చన్దనే భుజగే మందే ప్రోక్షణే పోషణాదిషు। దేవ
ర్ష్యుదకదానేషు హ్యాస్ఫాలే గజకుమ్భయోః। భుజా
స్ఫాలే తు మల్లానాం యుజ్యతే సర్పశీర్షకః॥

తా॥ గంధము, పాము, మెల్లగాననుట, నీళ్ళుచిలుకరించుట, ప్రోచుటు మొదలగునవి, దేవర్షితర్పణములు, ఏనుగుకుంభస్థలములను చరచుట, కుస్తీలుభుజము చరచుట, వీనియందు ఈహస్తము ఉపయోగబడును.

గ్రంథాంతరస్థసర్పశీర్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకే నిమ్నమధ్యత్వే సర్పశీర్ష ఇతి స్మృతః। నిరీక్ష్య నిర్జరాన్
స్త్రాతాన్కరవిన్యాసపూర్వకమ్। బలిం పశ్చాద్యయౌ కుంభసంభ
వేయమితి భాషతః। వామనాత్సర్పశీర్షోయం వాసవో ఋషి
రుచ్యతే। హరిద్వర్ణో దేవజాతిః కాలకంఠోఽధిదేవతా॥

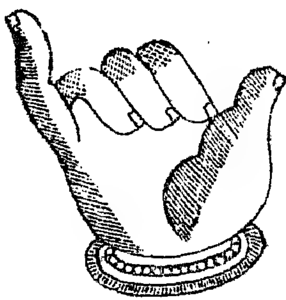
తా॥ పతాకహస్తమునందలి అరచేయిపల్లముగా పట్టబడునేని సర్పశీర్షహస్తమగును. పూర్వకాలమునందు బలిచక్రవర్తికి వెరచి తన్ను శరణుజొచ్చిన దేవతలనుగూర్చి విష్ణుదేవుడు వామనావతారమెత్తి బలిని వంచించి మిమ్ము కాపాడెదనని చేయిపాదిచెప్పినపుడు ఆవామనునివలన

ఈసర్పశీర్షహస్తముపుట్టెను. ఇదిదేవజాతి. దీనికిఇంద్రుడుఋషి, పుసర్ణము, శివుడుఅధిదేవత,

వి॥శ్లో॥ కుజుం్కమేపఙ్క్భావేపి ప్రాణాయామనిరూపణే । ముఖ ప్రక్షాళనవిధౌదానవేళావివేచనే । చన్దనేచగజేఖర్వే మల్లాస్ఫాలేచలాలనే । క్షీరేనీరేచకాశ్మీరేలజ్జాయాం గోప్యకేశిశౌ। ప్రతిమాయాంపయఃపానేలీనేసత్పరిభాషణే। బ్రహ్మజాతౌ హరిద్వర్ణేఽయుక్తమిత్యుత్తరీకృతౌ । పటవాసపరిక్షేపే చన్దనాదివిలేపనే। కుచాదిగ్రహణేస్త్రీణాంసర్పశీర్షోనియుజ్యతే॥

తా॥ కుంకుమము,అడుసు, ప్రాణాయామమునుజూపుట, మొగము కడుగుకొనుట, దానకాలమునునిరూపించుట, గంధము,ఏనుగు,పొట్టివాడు,జెట్టిలుబుజముచరచుట, బుజ్జగించుట, పాలు,నీరు, కుంకుమపువ్వు, సిగ్గు,దాచదగినవస్తువు, పసిబిడ్డ, బొమ్మ,గిన్నెత్రాగుట, ఐక్యము,మంచిదనుట, బ్రహ్మజాతి,పసుపువన్నె, తగుననుట, ఉత్తరముచెప్పుట,గంధపొడిచల్లుట, గంధనుమొదలగువానిపూత, స్తనముమొదలగువానిని పట్టుకొనుట, వీనియందుఈహస్తము వినియోగించును.

౧౭, మృగశీర్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అస్మిన్నేకనిష్ఠికాఙ్గుష్ఠౌప్రసృతేమృగశీర్షకః॥

తా॥ ముందుచెప్పిన సర్పశీర్షహస్తమందలి చిటికెనవ్రేలును బొటనవ్రేలును చాచబడునేనిమృగశీర్షహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ స్త్రీణామర్థేకపోలేచక్రమమర్యాదయోరపి।భీతేవివాదేనైపథ్యేఽప్యావాసేచత్రిపుండ్రకే। ముఖాముఖేరంగవల్ల్యాంపాదసంవాహనేపిచ। సర్వసమ్మేళనేకార్యేమన్దిరేఛత్రధారణే।సోపానేపదవిన్యాసేప్రియాఽహ్వానేతథైవచ।సఞ్చారేచప్రయుజ్యేత భరతాఽగమకోవిదైః॥

తా॥ స్త్రీవిషయము, చెక్కిలి,క్రమము, మర్యాద,వెరపు, వాదు, అలంకారము,ఉనికిపట్టు, విభూదిపెట్టుకొనుట, ఎదురెదురు, ముగ్గు, పిసుకుట, అన్నిటినికూర్చుట, ఇల్లు,గొడుగుబట్టుకొనుట,మెట్టు, అడుగుపెట్టుట, ప్రియులనుబిలుచుట, తిరుగుట, వీనియందుఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థమృగశీర్షహస్తలక్షణమ్.

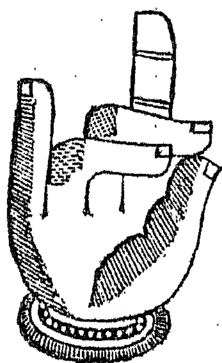
శ్లో॥ ఊర్ధ్వాగశ్చతురాంగుష్ఠో మృగశీర్షాకరఃస్మృతః। శివంప్రతితపఃకర్తుంధారయిత్వాత్రిపుణ్డ్రకమ్। మృగశీర్షోభవద్గౌర్యాః ఋషిరస్యమృకండుజః॥ఋషిజాతిశ్శుభ్రవర్ణోఽస్యాధీశోపిమహేశ్వరః॥

తా॥ చతురహస్తాంగుష్ఠము వెలుపలికెత్తబడెనేని మృగశీర్షహస్తమౌను. మహేశ్వరునిగూర్చి తపస్సుచేయుటకు పార్వతీదేవి త్రిపుండ్రమునుధరింపగా ఈహస్తము పుట్టెను. ఇది ఋషిజాతి. దీనికి ఋషి మార్కండేయుడు. వర్ణము తెలుపు, అధిదేవత మహేశ్వరుడు.

వి॥శ్లో॥ భిత్తౌవిచారేసమయేఆవాసేఛత్రధారణే। పద్మిన్యామపిశఙ్కిన్యాంహస్తిన్యాంమందవాచకే॥ లేపనేచందనాదీనాంస్త్రీణామభినయక్రమే।తిరస్కరిణ్యాంసోపానేసాక్షాత్కారేపిచక్రమే। త్రిపుండ్రధారణేచైవవితర్కేచమృగాననే। అస్మదర్థేశరీరేచసంజ్ఞాపూర్వసమాహ్వతౌ। ఋషిజాతౌసుధావర్ణేమృగశీర్షఃకరఃస్మృతః॥

తా॥ గోడ, విచారము, సమయము, నివాసస్థానము, గొడుగుపట్టుట, పద్మినీశంకినీహస్తినీజాతిస్త్రీలు, మెల్లగాననుట, గంధము మొదలగువాని పూత, స్త్రీబోధకాభినయము, త్రిపుండ్రధారణము, వితర్కము, మృగముయొక్క మొగము, తెర, మిద్దెలోనగువాని మెట్లు, ప్రత్యక్షము, క్రమము, నేనుఅనుట, దేహము, సైగచేగ్రహించుట, ఋషిజాతి, తెల్లవన్నె, వీనియందు ఈహస్తము ఉపయోగించును.

౧౮. సింహముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మధ్యమాఽనామికాఽగ్రాభ్యామఙ్గుష్ఠోమిళితోయది। శేషౌప్రసారితౌయత్రససింహముఖఈరితః॥

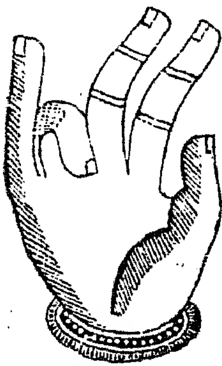
తా॥ నడిమివ్రేలు ఉంగరపువ్రేలు ఈరెంటికొనలను బొటనవ్రేలితోచేర్చి తక్కినవ్రేళ్ళనుజాచి పట్టినయెడ సింహముఖహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ విద్రుమేమౌక్తికేచైవసుగన్ధేలకస్పర్శనే।ఆకర్ణనేచపృషతిమోక్షార్థేహృదిసంస్థితః॥ హోమేశశే

గజేదర్భచలనేపద్మధామని। సింహాసనేవైదూర్యపాకశోభనేసింహవక్త్రకః॥

తా॥ పగడము, ముత్యము, మంచివాసన, ముంగురులుదిద్దుట, వినుట, నీటిబొట్టు, (రొమ్మునవిలిపిన తొడ) మోక్షవిషయము, హోమము, కుందేలు ఏనుగు, దర్భనువిదలించుట, తామరపూలదండ, సింహముయొక్క మొగము, వైదూర్యము నుందు వండుటనుశోధించుట, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

౧౯. లాఙ్గూలహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పద్మకోశేఽనామికా చేన్నమ్రాలాఙ్గూలశోభనేత్

తా॥ పద్మకోశహస్తమందుఉంగరపుడ్రవేలువంచిపట్టినయెడలాంగూలహస్తముగును.

వి॥ శ్లో॥ లికుచస్యఫలేబాలాకుచేకల్హారకేతథా।

చకోరేక్రముకేబాలకికిఙ్కిణ్యాంఘుటికాఽదికే।

చాతకేయుజ్యతేచాఽయంలాఙ్గూలకరనామకః॥

తా॥ గజనిమ్మపండు, పడుచులచన్నులు, వాసనగలఎఱ్ఱకలువ, చకోరము, పోక, చిరుగజ్జెలు, గసగుండు మొదలుగునవి, చాతకపక్షి వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థలాఙ్గూలహస్తలక్షణమ్,

శ్లో॥ మధ్యమాఙ్గుష్ఠతర్జన్యో నారికేళాక్షవత్కృతా। లాఙ్గూలోనామికావక్రా ప్రోక్తా చకస్పష్టికా।క్షీరోధిజః కాలకూటః గుళికాకృతికేపురా।లాఙ్గూలోహరసఙ్జాతోఋషిః క్రౌఞ్చవిదారణః। సిద్ధజాతిస్స్వర్ణవర్ణః పద్మాతస్యాధిదేవతా॥

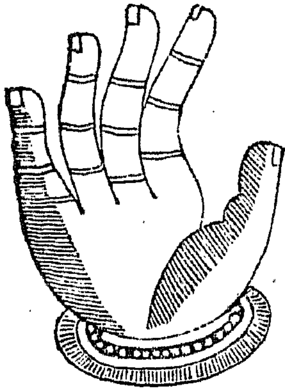
తా॥ నడిమివ్రేలుబొటనవ్రేలుచూపుడువ్రేలువీనిని టెంకాయకన్నులతీరుననిలిపి ఉంగరపువ్రేలినివంచిచిటికెనవ్రేలినిపైకెత్తిపట్టబడునది లాంగూలహస్తముఅనబడును. ఈహస్తముపూర్వకాలమునందు పాలసముద్రమునందుబుట్టినకాలకూటవిషమునుమ్రింగుటకై శివుడుగుళిగగాజేసిపట్టినపుడుశివునివలనబుట్టినది. దీనికిఋషి. కుమారస్వామి. వన్నె బంగారు. అధిదేవతలక్ష్మి.

వి॥ శ్లో॥ ద్రాక్షాఫలేచరుద్రాక్షేచుబుకగ్రహణేపిచ।కుచప్రరోహేక్రముకేకిఙ్కిణ్యాముత్పలేఫలే।విద్రుమేచమతగ్రాసేనక్షత్రేబద

రీఫలే।వర్తులాయాంమల్లికాయాంచకోరేచాతకేల్పకే। కర
కాయాంసిద్ధజాతౌహరీతక్యాంసువర్ణకే। ఏవమాదిషుయు
జ్యేతహస్తోలాఙ్గూలసంజ్ఞకః॥

తా॥ ద్రాక్షపండు, రుద్రాక్షు, నిమ్మపండు, గడ్డముపట్టుకొనుట, మొలకచన్ను, పోక, చిరుగజ్జెలు, కలువ, పండు, పగడము, కొద్దిపాటిశబ్దము, నక్షత్రము, రేగుపండ్లు, గట్రువ, మల్లెపువ్వు, చకోరపక్షి, చాతకపక్షి, అల్పవస్తువు, వడగల్లు, సిద్ధజాతి, కరకకాయ, బంగారు, ఇవి మొదలగు వానియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

౨౦. సోలపద్మహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కనిష్ఠాఽద్యావర్తితాశ్చేద్విరళాస్సోలపద్మకః॥

తా॥ చిటికెనవ్రేలుమొదలగువ్రేళ్లు సందులుగలవిగా త్రిప్పిపట్టబడినయెడసోలపద్మహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ వికచాబ్జేకపిత్థాదిఫలేఽప్యావర్తకే కుచే। వి
రహే ముకురే పూర్ణచంద్రే సౌందర్యభాజనే।
ధమ్మిల్లచంద్రశాలాయాంగ్రామేఽప్యుద్ధతకోప
యోః। తటాకే శకటే చక్రవాకే కలకలారవే। శ్లా
ఘనే సోలపద్మశ్చ కీర్తితో భరతాగమే॥

తా॥ వికసినతామర, వెలగపండు మొదలగుపండు, తిరుగుడు, చన్ను, ఎడబాటు, అద్దము, పూర్ణచంద్రుడు, అందమయినపాత్రము, కొప్పు, మేడమీదియిల్లు, ఊరు, ఎత్తు, కోపము, చెరువు, బండి, చక్రవాకపక్షి, కలకలధ్వని, మెప్పు, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించునని భరతశాస్త్రమునందు చెప్పబడియున్నది.

గ్రంథాంతరస్థసోలపద్మహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వ్యావృత్తికరణంయత్రసభవేదలపల్లవః। వ్యావృత్తహస్తఃకలశేన
వనీతముషఃపురా। జజ్ఞైలపల్లవఃకృష్ణాత్ వసంతో ఋషిరుచ్య
తే।గంధర్వజాతిశ్శ్యామాంశురధీశోస్యదినేశ్వరః॥

తా॥ వ్రేళ్ళనువిరళముగద్రిప్పినయెడఅలపల్లవహస్తమవును. ఈయలపల్లవహస్తముపాలువెన్నలుదొంగిలించినకృష్ణునివలనబుట్టెను, ఇదిగంధర్వజాతి. దీనికివసంతుడుఋషి, శ్యామమువర్ణము, సూర్యుడుఅధిదేవత.

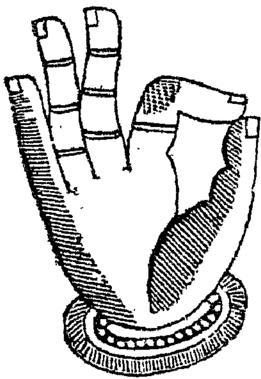
వి॥శ్లో॥ హైయంగవీనేశిరహేమాళామోదకభావనే।ఫుల్లపద్మేచ

మరహస్తమగును. ఇదిపూర్వమందుకశ్యపబ్రహ్మఅదితిదేవికికన్నులుచేయునపుడుఆయనవలనబుట్టినది. ఇదిగంధర్వజాతి. దీనికిబుషికపిలుడు, చామనచాయ, పక్షిరాజుఅధిదేవత.

వి॥శ్లో॥ యోగేమౌనవ్రతేశృఙ్గేగజదన్తనిరూపణే। దీర్ఘనాళప్రసూనానాంగ్రహణేభ్రమరేపిచ। కర్ణమంత్రస్యరచనేకంటకోద్ధరణేపిచ। నీవీమోక్షేన్యక్షురాణాంఅన్వయానాంనిరూపణే। ఖేచరేమేచకేవర్ణేభ్రమరోయంనియుజ్యతే॥

తా॥ యోగాభ్యాసము, మౌనవ్రతము, కొన, ఏనుగుదంతమునుజూపుట, నిడుకాడగలపువ్వులనుకోయుట, కర్ణమంత్రముచెప్పుట, ముల్లుతీయుట, పోకముడివిప్పుట, న్యక్షురముల (రెండక్షరముల) అన్వయములనునిరూపించుట, ఆకాశమునందుతిరిగెడిప్రాణి, చామనిచాయ, వీనియందుఈహస్తమువినియోగించును.

౨౩. హంసాస్యహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మధ్యమాద్యాస్త్రయోంగుళ్యః ప్రసృతావిరళాయది। తర్జన్యంగుష్ఠసంయోగే హంసాస్యకరఈరితః॥

తా॥ నడిమివ్రేలుమొదలుమూడువ్రేళ్లను ఎడముగలవిగాచాచిచూపుడువ్రేలితో చేర్చిపట్టినయెడహంసాస్యహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ మాఙ్గళ్యసూత్రబంధేచా ఉపదేశేవినిశ్చయే। రోమాఞ్చేమౌక్తికాదౌచచిత్రసంలేఖనేతథా। దంశేతుజలబిందౌచదీపవర్తిప్రసారణే। నికషేశోధనేమల్లికాదౌరేఖాననలేఖనే। మాలాయాంవహనేసోఽహం భావనాయాంచరూపకే। నాస్తివచనేచాపినికషాణాంచభావనే। కృతకృత్యేఽపిహంసాస్యః ఈరితోభరతాగమే॥

తా॥ బొట్టుకట్టుట, ఉపదేశము, నిశ్చయము, గగుర్పాటు, ముత్యములుమొదలైనవి, చిత్రమువ్రాయుట, అడవియీగ, నీటిబొట్టు, దీపపువత్తినెగసనద్రోయుట, ఒరయుట, శోధించుట, మల్లెమొగ్గలుమొదలైనవి, గీతగీయుట, పూలదండ, నేనేబ్రహ్మమనుట, రూపించుట, లేదనుట, ఒర

సిగూడదగినవస్తువులనుభావించుట, సిద్ధముగానున్నదనుట, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

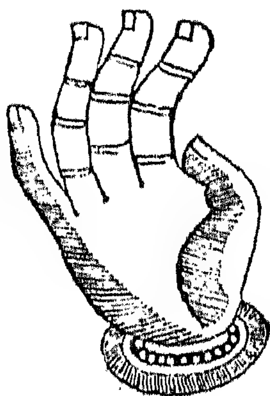
గ్రంథాంతరస్థహంసాస్యహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ శ్లిష్టాగ్రమధ్యమాఙ్గుష్ఠతర్జన్యోయత్రసారితౌ।అనామికా కనియాంసౌ సహంసాస్యకరోభవేత్। న్యగ్రోధమూలమాశ్రిత్య మునీనాంతత్త్వదర్శినామ్।హంసాస్యోదక్షిణామూర్తిరాసీదస్యఋషిశ్శుకః।శుభ్రవర్ణోమిశ్రజాతిరధీశశ్చతురాననః॥

తా॥ బొటనవ్రేలినిచూపుడునడిమివ్రేళ్ళనుచేర్చిఉంగరపువ్రేలినిచిటికెనవ్రేలినిచాచిపట్టినయెడహంసాస్యహస్తమవును. ఇదిమర్రిమానిక్రింద మునులకుజ్ఞానోపదేశముచేయునప్పుడుదక్షిణామూర్తివలనబుట్టెను. ఇది మిశ్రజాతి. దీనికిశుకుడుఋషి, వర్ణము తెలుపు, బ్రహ్మఅధిదేవత.

వి॥శ్లో॥ జ్ఞానోపదేశేపూజాయాంనిర్ణయేచతిలాఽహుతౌ।భూషణేపఠనేగానేధ్యానేభావనిరూపణే।రచనేయావకాదీనాంపుళకేమాక్తికేమణౌ। వేణునాదేసంయుతశ్చఘ్రాణసాయాంనిజాత్మని।జలబిందౌలక్ష్యభావేమృదికాయాంచచుమ్బనే। విప్రజాతౌశుభ్రవర్ణేహంసాస్యఃపరికీర్తితః॥

తా॥ జ్ఞానోపదేశము, పూజచేయుట, నిర్ణయించుట, తిలాహుతి, మాటలాడుట, చదువుట, పాడుట, ధ్యానముచేయుట, భావములనునిరూపించుట, లత్తుకమొదలైనవానినిపెట్టుట, గగుర్పాటు, ముత్యము, రత్నము, పిల్లనగ్రోవియూదుట, వాసనచూచుట, మనస్సు, నీటిబొట్టు, గురిపెట్టుట, ముద్దుటుంగరము, ముద్దుపెట్టుట, బ్రాహ్మణజాతి, తెల్లనవన్నె, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

౨౪. హంసపక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సర్పశీర్షకరేసవ్యేకనిష్ఠాప్రసృతాయది।
హంసపక్షకరస్సోఽయంతన్నిరూపణముచ్యతే॥

తా॥ సర్పశీర్షహస్తమునందలిచిటికెనవ్రేలినిచాచిపట్టినయెడహంసపక్షహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ షట్సంజ్ఞాయాంసేతుబంధేనఖరేఖాఽఙ్కనేతథా। పిధానేహంసపక్షోఽయంకీర్తితోభరతాగమే॥

తా॥ కలువపువ్వు, భోజనము చేయుట, మన్మథుడు, ముద్రలు ధరించుట బొడ్డు, అరటిపువ్వు, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థముకుళహస్తలక్షణమ్.

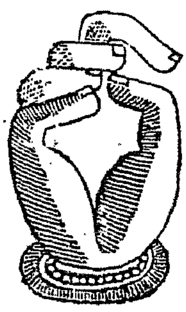
శ్లో॥ శ్లిష్టాంగుళిః పద్మకోశో యదిస్యాన్ముకుళః కరః। భానుం ప్రగృహ్ణతః పూర్వం బిమ్బమేవేతిశఙ్కయా। మారుతేర్ముకుళో జాతః ఋషిస్తస్య విశాఖిలః। సఙ్కీర్ణజాతోకపిలో వర్ణశ్చంద్రోధిదేవతా॥

తా॥ పద్మకోశహస్తముయొక్క వ్రేళ్ళను చేర్చిపట్టిన యెడ ముకుళహస్తమవును. పూర్వకాలమునందు ఆంజనేయుడు దొండపండనెడిశంక చేత సూర్యునిపట్టబోయినపుడు అతనివలన ఈముకుళహస్తము పుట్టెను. ఇది సంకీర్ణజాతి దీనికి విశాఖిలుడు ఋషి, కపిలవర్ణము, చంద్రుడు అధిదేవత.

వి.శ్లో॥ దానేజపేదీనవాక్యే భోజనే పద్మకోశకే। ఆత్మని ప్రాణనిర్దేశే పఙ్క్తిసఙ్ఖ్యానిరూపణే। కాముకోచ్చరితే బాలచుమ్బనే దేవపూజనే। ఛత్రాదీనాంచ ముకుళే ఫలగ్రహనిరూపణే। సఙ్కీర్ణజాత్యాంకపిలే ముకుళఃకర ఈరితః॥

తా॥ దానము, జపము, దీనమాట, భోజనము, తామర మొగ్గ, తాను ప్రాణములను నిర్దేశించుట, అయిదింటిలెక్కను చూపుట, కాముకుని మాట, బిడ్డలను ముద్దుపెట్టుకొనుట, దేవపూజ, గొడుగు మొదలగువాని యొక్క ముడుగుట, ఫలములను గ్రహించుట, సంకీర్ణజాతి, కపిలవర్ణము వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౨౭. తామ్రచూడహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముకుళే తామ్రచూడస్యాత్తర్జనీవక్రితా యది॥

తా॥ ముకుళహస్తమునందలి తర్జనిని వంచిపట్టిన యెడ తామ్రచూడహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ కుక్కుటాఽదౌ బకేకాకే ఽప్యుష్ట్రే వత్సేచ లేఖనే। తామ్రచూడకరోఽభ్యోఽసౌ కీర్తితో భరతాఽగమే॥

తా॥ కోడిమొదలైనది, కొంగ, కాకి, ఒంటె, దూడ, వ్రాయుట, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

గ్రంథాంతస్థతామ్రచూడహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకస్యకనిష్ఠాయాంయత్రాంగుష్ఠనిపీడనమ్।
తదేవతామ్రచూడాఖ్యోవదంతిభరతాదయః॥

తా॥ పతాకహస్తమునందలిచిటికెనవ్రేలినిబొటనవ్రేలిని కదిలించి పట్టినయెడతామ్రచూడహస్తమగును.

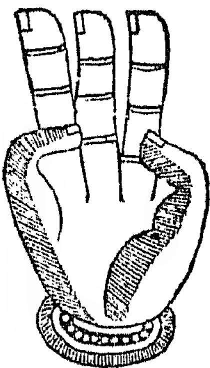
శ్లో॥ తేషాంమూర్తిత్రయీభావఃఋగ్యజుస్సామభిఃపురా। యేనహస్తేనాభినీతోవిధేరగ్రేయతస్తతః । తామ్రచూడోత్రయీజాతఃతస్యవజ్రాయుధోఋషిః । శఙ్ఖవర్ణో దేవజాతిరధిదేవోబృహస్పతిః॥

తా॥ ఇదిపూర్వకాలమునందుఆకృతులనుధరించినమూడువేదములును బ్రహ్మయెదుటనిలిచితమయభిప్రాయమును తెలుపునపుడువానివలనఁబుట్టెను. ఇదిదేవజాతి. దీనికిదేవేంద్రుడుఋషి, శంఖవర్ణము. బృహస్పతిఅధిదేవత.

వి॥శ్లో॥ లోకత్రయేత్రిశూలేచత్రిసఙ్ఖ్యాగణనేపిచ।అశ్రుసమ్మార్జనేవేదత్రయేబిల్వదళేపిచ.అశ్వసమ్మార్జనేపర్ణేఫలకేచరణాయుధే।దేవజాతౌశుభ్రవర్ణేతామ్రచూడోనియుజ్యతే॥

తా॥ మూడులోకములు, మూడుమొనలుగలశూలాయుధము,మూడనిలెక్కపెట్టుట, కన్నీరుతుడుచుట,మూడువేదములు,మూరేడుపత్రి,గుఱ్ఱమునుతోముట,ఆకు,పలక,కోడి, దేవజాతి, తెల్లవన్నె,వీనియందుఈహస్తమువినియోగించును.

౨౯.త్రిశూలహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ నికుఞ్చయిత్వాఽఙ్గుష్ఠస్తుకనిష్ఠాఞ్చత్రిశూలకః।

తా॥ బొటనవ్రేలినిచిటికెనవ్రేలినివంచి తక్కినవ్రేళ్ళనుచిపట్టినదిత్రిశూలహస్తమనబడును.

వి॥శ్లో॥బిల్వపత్రేత్రిత్వయుక్తేత్రిశూలఃకరఈరితః। ఇత్యష్టావింశతిగప్రోక్తాఅసంయుతకరాగక్రమాత్ । యావదర్థాగప్రయోగానాంతావద్భేదాగకరాఃస్మృతాః॥

తా॥మూరేడుపత్రి,మూటికూడిక,వీనియందుఈహస్తమువినియోగించును. ఈచెప్పబడినయిరువదిమొనిమిదిహస్తములును

అసంయుతహస్తములనబడును. ఈహస్తములయుపయోగార్థములు ఎన్నిగలవో అన్నిహస్తభేదములునుగలవుఅని చెప్పుదురు.

గ్రంథాంతరే ఊర్ణనాభహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పద్మకోశాఙ్గుళీనాంచకుఞ్చనాదూర్ణనాభకః।హస్తాభ్యాం
కుర్వతఃపూర్వం దైత్యవక్షోవిదారణమ్। నృసింహాదూర్ణనా
భశ్చజాతశ్శార్దూలకోఋషిః। క్షత్త్రాన్వయోరక్తకాంశు
రాదికూర్మోఽధిదేవతా॥

తా॥ పద్మకోశహస్తము వ్రేళ్ళనువంచిపట్టినయెడ ఊర్ణనాభహస్తమగును. ఇదిపూర్వకాలమునందు నృసింహస్వామిహిరణ్యకశిపునిరొమ్మునునఖములచేతచీల్చినపుడు నృసింహస్వామివలనబుట్టెను. ఇదిక్షత్రియజాతి. దీనికిశార్దూలకుడుఋషి, రక్తవర్ణము, ఆదికూర్మముఅధిదేవత.

వి॥ శ్లో॥ శిరఃకణ్డూయనేచౌర్యేనరసింహేమృగాననే।
హర్యక్షేవానరేకూర్మేకపిలకాకేశచేభయే।
క్షత్రజాతౌరక్తకాంశేఊర్ణనాభోనియుజ్యతే॥

తా॥ తలగోకుకొనుట, దొంగతనము, నరసింహుడు, మృగముఖము, కోతి, తాబేలు, కొండగోగు, స్తనము, భయము, క్షత్రియజాతి, ఎఱ్ఱనివన్నె, సాలెపురుగు. వీనియందు ఈహస్తముచెల్లును.

గ్రంథాంతరే బాణహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తర్జన్యాద్యాస్త్రయశ్శ్లిష్టాఃకిఞ్చిదఙ్గుష్ఠపీడితాః।
కనిష్ఠికాచప్రసృతాసబాణఃకథితఃకరః॥
షట్సఙ్ఖ్యాయాంనాళనృత్యేబాణహస్తోనియుజ్యతే॥

తా॥ చూపుడువ్రేలుమొదలుమూడువ్రేళ్ళనుచేర్చిబొటనవ్రేలినికొంచెముసోకునట్లుచిటికెనవ్రేలినిచాచిపట్టినయెడ బాణహస్తమగును. ఇది ఆరుఅనిలెక్కపెట్టుటయందును నాళనృత్యమునందునువినియోగించును.

గ్రంథాంతరే అర్ధసూచికహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కపిత్థతర్జనీచోర్ధ్వప్రసారణాదర్ధసూచికః।
అఙ్కురేపక్షిశాబాదౌబృహత్కీటేనియుజ్యతే॥

తా॥ కపిత్థహస్తపుచూపుడువ్రేలుపొడవుగాఎత్తిపట్టబడినయెడ అర్ధసూచికహస్తమగును, ఇది మొలక, పక్షిపిల్ల మొదలగునది, పెద్దపురుగు వీనియందు వినియోగించును.

అథచతుర్వింశతిసంయుతహస్తానిరూప్యంతే.

శ్లో॥ అంజలిశ్చకపోతశ్చకర్కటస్స్వస్తికస్తథా। డోలాహస్తఃపుష్పపుటశ్చోత్సంగశ్శివలిఙ్గకః।కటకావర్ధనశ్చైవకర్తరీస్వస్తికాభిధః।శకటశ్శఙ్ఖచక్రౌచసమ్పుటఃపాశకీలకౌ। మత్స్యకూర్మవరాహాశ్చగరుడోనాగబన్ధకః। ఖట్వాభేరుణ్డకాఖ్యశ్చ అవహిత్థస్తథైవచ। చతుర్వింశతిసంఖ్యాకాస్సంయుతాఃకథితాఃకరాః॥

తా॥ అంజలి,కపోలము,కర్కటము, స్వస్తికము,డోల,పుష్పపుటము, ఉత్సఙ్గము, శివలింగము,కటకావర్ధనము,కర్తరీస్వస్తికము, శకటము, శంఖము,చక్రము,సంపుటము,పాశము,కీలకము,మత్స్యము, కూర్మము,వరాహము,గరుడము,నాగబంధము,ఖట్వ,భేరుండము,అవహిత్థము, అనునిరువదినాలుగుహస్తములు సంయుతహస్తములని భరతశాస్త్రమునందు చెప్పబడియున్నది.

గ్రంథాంతరే.

శ్లో॥ అసంయుతానాంసంయోగాస్సంయుతాఖ్యాభవంతి తే।
తేషాముత్పత్తిరేవైషాయోజనీయతమాబుధైః।
తథాపిత్వన్వతాభేదాదధిదేవఃపృథక్పృథక్॥

తా॥ రెండుఅసంయుతహస్తములనుచేర్చిపట్టునెడసంయుతహస్తమును.ఆసంయుతహస్తములకుఉత్పత్తిజాతిఋషిమొదలగునవిఒకటిగానేయుండిననుఅధిదేవతలుమాత్రముభేదపడియుండును.

౧, అంజలిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకతలయోర్యోగాదంజలిగకరఈరితః॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములనుఅరచేతిలోజేర్చిన నదియంజలిహస్తమనబడును.

వి॥శ్లో॥ దేవతాగురువిప్రాణాంనమస్కారేష్వనుక్రమాత్।
కార్యశ్శిరోముఖోరస్సువినియోజ్యోఽంజలిఃకరః॥

తా॥ దేవతలకును,గురువులకును,బ్రాహ్మణులకును,నమస్కారముచేయుటయందుఈహస్తముచెల్లును. అందు దేవతలకుమ్రొక్కునపుడు, శిరస్సునందును,గురువులకుమ్రొక్కునపుడుముఖమునందును. బ్రాహ్మణులకుమ్రొక్కునపుడురొమ్మునందునుక్రమముగానొప్పును.

గ్రంథాంతరస్థఅంజలిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకహస్తతలయోస్సంశ్లేషో యత్ర జాయతే।
తమాహురంజలిహస్తః క్షేత్రపాలోఽధి దేవతా॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములఅరచేతులు చేర్చిపట్టబడునెడఅంజలిహస్తమవును. దీనికిఅధిదేవత క్షేత్రపాలుడు.

వి॥శ్లో॥ ప్రణామే వినయే తాలఘాతే శమ్భునిరూపణే।
కిఙ్కరోమీతి వదనే ధ్యానే చాంజలిరుచ్యతే।

తా॥ నమస్కరించుట, వినయముతో వంగుట, తాళము వేయుట, శివస్వరూపమునునిరూపించుట, ఏమిచేయుదుననియనుట, ధ్యానము చేయుట, వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

కపోతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కపోతస్సకరో జ్ఞేయశ్లిష్టమూలాఽగ్రపార్శ్వతః॥

తా॥ ముందుచెప్పినఅంజలిహస్తము మొదలుతుదలుపార్శ్వభాగములు చేరియుండపట్టబడినయెడకపోతహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ ప్రమాణగురుసమ్భాషావినయాఽఙ్గీకృతిష్వయమ్॥

తా॥ ప్రమాణము, పెద్దలతోమాటలాడుట, వినయముతో నొప్పుకొనుట, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థకపోతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంజలేరంతరం యత్ర జాయతే విరళీకృతే।
స భవేత్ కపోతాఖ్యశ్చిత్రసేనోఽధిదేవతా॥

తా॥ అంజలిహస్తము ఎడమయినవ్రేళ్లుగలదిగా పట్టబడినయెడ కపోతహస్తమవును. దీనికిఅధిదేవతచిత్రసేనుడు.

వి॥శ్లో॥ అంగీకారే నారికేళపూగానాం పాదపాదిషు । కదళీకుసుమే శీతే విన తే వస్తుసంగ్రహే । సమ్పుటే మాతులుంగే చ కపోతో వినియుజ్యతే॥

తా॥ అంగీకారము, టెంకాయ, పోక, ఆవృక్షములు మొదలగునది, అరటిపూవు, చలి, అమృతము, వస్తువులనుసంగ్రహించుట సంపుటము, మాదిఫలము, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగపడును.

౩, కర్కటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అన్యోఽన్యస్యాఽన్తరేయత్రాఙ్గుళ్యోనిస్సృతహస్తయోః।
అంతర్బహిర్వావర్తన్తే కర్కటస్సోఽభిధీయతే॥

తా॥ముందుచెప్పినకపోతహస్తమందు వ్రేలివ్రేలినందునను వ్రేళ్ళు చొప్పించి వెలికి కూనిలోపలికి గానిచాచినట్టబడునెడల కర్కటహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ సమూహాదర్శనే తుందదర్శశఙ్ఖపూరణే। అఙ్గానాంమోటనే శాఖోన్నమనేచనియుజ్యతే॥

తా॥ గుంపునుచూపుట, లావైనదానినిచూపుట, శంఖనాదము చేయుట, దేహాలస్యముపోగొట్టుకొనుట, చెట్టుకొమ్మను వంచుట, వీనియందు ఈహస్తముపయోగించును.

గ్రంథాంతరస్థకర్కటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఊర్ణనాభాంగుళీరత్ర సంశ్లిష్టాః కర్కటోభవేత్।
అస్యాధిదైవతం విష్ణుమాంది దేవంవిదుర్బుధాః॥

తా॥ ఊర్ణనాభహస్తము యొక్క వ్రేళ్ళసందులందు రెండవచేతి వ్రేళ్లనుచొప్పించిపట్టినయెడ కర్కటహస్తమగును. దీనికివిష్ణువు అధిదేవత.

వి॥శ్లో॥ విలాపేజృమ్భణే పూతే కర్కటే శంఖపూరణే।
అంగుళీమోటనేస్త్రీణాం కర్కటేవినియుజ్యతే ॥

తా॥ దుఃఖవచనములాడుట, ఆవులింత, కొట్టుట, ఎండ్రకాయ, శంఖమునుఊదుట, స్త్రీలు మెటికెలువిరుచుట, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౪, స్వస్తికహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకయోస్సన్నియుక్తః కరయోర్మణిబన్ధయోః। సంయోగేనస్వస్తికాఖ్యో మకరార్థేనియుజ్యతే। భయవాదేవివాదే చ కీర్తనేస్వస్తికోభవేత్॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములందలి మణికట్టులనుజేర్చిపట్టినయెడ స్వస్తికహస్తమగును. ఇది మొసలినితెలుపుట, భయముతో మాటలాడుట, పొగడుట, వాదాడుట, వీనియందు ఉపయోగించును.

౫,డోలాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకౌపూరుదేశస్థేడోలాహస్తోఽయముచ్యతే।
నాట్యారమ్భేప్రయోక్తవ్యమితి నాట్యవిదోవిదుః॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములను తొడమీదికి వ్రేలునట్లు పట్టినయెడ డోలాహస్తముఅగును. ఇదినాట్యారంభమందు వినియోగింపదగినదని నాట్యశాస్త్రజ్ఞులుచెప్పుదురు.

గ్రంథాంతరస్థడోలాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకౌపార్శ్వగౌడోలా భారతీతస్యదేవతా।
మోహమూర్ఛామదాలస్యవిలాసాదిషుకీర్తితః॥

తా॥ పతాహస్తములుఇరుపార్శ్వములందు వ్రేలునట్లుపట్టబడినయెడడోలాహస్తమగును, దీనికిదేవతసరస్వతి, ఇదిమోహము, మూర్ఛ, మదము, ఆలస్యము, విలాసముమొదలగువానియందు వినియోగించును.

౬. పుష్పపుటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సంశ్లిష్టకరణౌసర్పశీర్షా పుష్పపుటఃకరః॥

తా॥ రెండుసర్పశీర్షహస్తములయొక్క మనికట్టు మొదళ్లుచిటికెనవ్రేలివరకుగల అరచేతివెలుపలిభాగములను జేర్చిపట్టినయెడ పుష్పపుటహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ నీరాజనవిధౌబాలఫలాఽదిగ్రహణేతథా।
సంధ్యాయామర్ఘ్యదానేచమంత్రపుష్పేనియోజయేత్॥

తా॥ కర్పూరహారతి, బిడ్డలుపండ్లుమొదలైనవానినిదీసికొనుట, సంధ్యాకాలమందు అర్ఘ్యప్రదానముచేయుట, మంత్రపుష్పమిచ్చుట,వీనియందుఈహస్తముపయోగించును.

గ్రంథాంతరస్థపుష్పపుటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సర్పశీర్షస్యపార్శ్వేతు అపరఃసర్పశీర్షకః।
ధృతఃపుష్పపుటాఖ్యస్స్యాదధీశఃకిన్నరేశ్వరః॥

తా॥ సర్పశీర్షహస్తముయొక్క పార్శ్వమందు రెండు రెండవచేతి సర్పశీర్షమును జేర్చిపట్టినయెడ పుష్పపుటహస్తమగును. దీనికికిన్నరేశ్వరుడు అధిదేవ.

వి॥శ్లో॥ సుమధాన్యఫలాదీనా మర్పణేగ్రహణేతథా।
అర్ఘ్యదానేపుష్పపుటఃకీర్తితోభావకోవిదైః॥

తా॥ పువ్వులుధాన్యముపండ్లుమొదలయినవానినిఇచ్చి పుచ్చుకొనుటలయందును, అర్ఘ్యప్రదానమునందును ఈహస్తమువినియోగించును.

౭, ఉత్సంగ హస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అన్యోన్యబాహుమూలస్థౌ మృగశీర్షకకౌ యది।
ఉత్సఙ్గనామాహస్తోఽయంకీర్తితో భరతాఽగమే॥

తా॥ రెండుమృగశీర్షహస్తములనుమూపులు సోకపట్టునెడఉత్సంగహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ ఆలిఙ్గనేచలజ్జాయామఙ్గనాఽదిప్రదర్శనే।
బాలానాంశిక్షణేచాఽయముత్సంగోయుజ్యతేకరః॥

తా॥ కౌగిలింత, సిగ్గు, భుజకీర్తులు మొదలగువానిజూపుట, బాలురనుశిక్షించుటవీనియందు ఈహస్తముపయోగించును.

గ్రంథాంతరస్థోత్సఙ్గహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అరాళౌస్వస్తికస్కంధావుత్సఙ్గస్తదధీశ్వరః। గౌతమోవిని
యోగస్తులజ్జాయాంపరిరమ్భణే। అఙ్గీకారేచశీతేచసాధ్వసే
కుచగోపనే। ఏవమాదిషుయుంజంతేఉత్సంగకరభావనాః॥

తా॥ అరాళహస్తములనుమూపులందుజేర్చిపట్టునెడఉత్సంగహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతగౌతముడు. ఇదిసిగ్గు. కౌగిలింత, అంగీకారము, చలి, మేలనుట, చన్నులనుకప్పుట, మొదలగువానియందు వినియోగించును.

౮. శివలింగహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేర్ధచంద్రేవిన్యస్తశ్శిఖరశ్శివలింగకః।
వినియోగస్తుతస్యైవశివలింగప్రదర్శనే॥

తా॥ ఎడమచేతియర్ధచంద్రహస్తమందుశిఖరహస్తముంచబడెనేని శివలింగహస్తమగును. ఇదిశివలింగమునుజూపుటయందువినియోగించును.

౯. కటకావర్ధనహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కటకాముఖయోఃపాణ్యోస్స్వస్తికాన్మణిబంధయోః।
కటకావర్ధనాఽఖ్యస్స్యాదితినాట్యవిదోవిదుః॥

తా॥ కటకాముఖహస్తములయొక్కమనికట్లుస్వస్తికముగాజేర్చిపట్టబడునేని కటకావర్ధనహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ పట్టాభిషేకేపూజాయాం వివాహేఽశిపియుజ్యతే॥

తా॥ పట్టాభిషేకము, పూజ, పెండ్లిదీవన, వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

ద్గ్రన్థాంతరస్థకటకావర్ధన హస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కటకావర్ధనాఖ్యస్స్యాత్స్వస్తికౌకటకాముఖౌ।
తస్యదేవోయక్షరాజోభావజ్ఞైశ్చనిరూపితః॥

తా॥ కటకాముఖహస్తములను స్వస్తికములుగబట్టినయెడ కటకావర్ధనహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ వినియోగేవిచారేచ శృఙ్గారేకోపసాంత్వనే।
జక్కిణీనటనేదండలాస్యేభవతినిశ్చయే॥

తా॥ విచారము, శృంగారము, కోపసమాధానము,జక్కిణిఅనుఆట, కోలాటము,నిశ్చయముపీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౧౦, కర్తరీస్వస్తిక హస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కర్తరీస్వస్తికాఽకారో కర్తరీస్వస్తికోభవేత్॥

తా॥ కర్తరీముఖహస్తములను స్వస్తికాకారముబట్టినయెడ కర్తరీ స్వస్తికహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ శాఖాసుచాఽద్రిశిఖరే వృక్షేషుచ నియుజ్యతే॥

తా॥ చెట్టుకొమ్మలు, పర్వతశిరఖరము, వృక్షములు వీనియందు ఈ హస్తముఉపయోగించును.

౧౧, శకటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ భ్రమరామధ్యమాఙ్గుష్ఠప్రసారాచ్ఛకటోభవేత్।
రాక్షసాఽభినయేచాఽయంనియోజ్యోభరతాదిభిః॥

తా॥ భ్రమరహస్తములురెండును బొటనవ్రేలినినడిమివ్రేలినిచాచి పట్టబడునేని శకటహస్తమగును. ఇదిరాక్షసులు మొదలయినవారలయభినయమునందు చెల్లును.

౧౨, శంఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ శిఖరాఽన్తర్గతాఽఙ్గుష్ఠ ఇతరాఙ్గుష్ఠసంగతః। తర్జన్యాద్యా యతాశ్లిష్టాశ్శంఖహస్తఃప్రకీర్తితః। శంఖాదిషునియోజ్యోఽ యమిత్యేవం భరతాఽశయః॥

తా॥ శిఖరహస్తములోపలియంగుష్ఠముతో రెండవచేతియంగుష్ఠమును జేర్చితక్కినవ్రేళ్ళను ఆశిఖరహస్తములపైకి చాచిపట్టినయెడ శంఖహస్తమగును. ఇదిశంఖము మొదలైనవానియందు వినియోగించును.

౧౩, చక్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ యత్రాఽర్ధచంద్రౌతిర్యఞ్చౌ వన్యోన్యతలసంస్పృశౌ।
చక్రహస్తస్సవిజ్ఞేయశ్చక్రార్థేఽవినియుజ్యతే॥

తా॥ అర్ధచంద్రహస్తమును అడ్డముగా రెండు అరచేతులను జేర్చిపట్టిన యెడ చక్రహస్తమగును. ఇదిచక్రార్థమందు చెల్లును.

౧౪, సమ్పుటహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కుఞ్చితాఽఙ్గుళయశ్చక్రేసమ్పుటగకర ఈరితః॥

తా॥ ముందుచెప్పిన చక్రహస్తము వ్రేళ్ళను ముడిచిపట్టినయెడ సంపుటహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ వస్త్వాచ్ఛాదేసమ్పుటేచసమ్పుటగకర ఈరితః॥

తా॥ వస్తువులనుదాచుటయందును ముడువబడినదానియందును ఈ హస్తముచెల్లును.

౧౫, పాశహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సూచ్యానికుఞ్చితేశ్లిష్టే తర్జన్యా పాశ ఈరితః॥

తా॥ సూచీహస్తములచూపుడు వ్రేళ్ళనువంచి చేర్చిపట్టినయెడపాశహస్తమగును.

వి-శ్లో॥ అన్యోన్యకలహేపాశే శృంఖలాయాంనియుజ్యతే॥

తా॥ పరస్పరకలహమునందును, త్రాటియందును, సంకెలయందును, ఈహస్తము చెల్లును.

౧౬, కీలకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కలిష్ఠే కుఞ్చితేశ్లిష్టే మృగశీర్షే తుకీలకః॥

తా॥ మృగశీర్షహస్తముల చిటికెనవ్రేళ్ళనువంచి చేర్చిపట్టినయెడకీలకహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ స్నేహేచనర్మాఽలాపేచవినియోగోఽస్యసమ్మితః॥

తా॥ స్నేహమునందును, ప్రియవచనమునందునుహస్తము చెల్లును.

౧౭, మత్స్యహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కరపృష్ఠోపరిన్యస్తో యత్రహస్తస్త్వధోముఖః। కిఞ్చిత్ప్రసారితాఽఙ్గుష్ఠకనిష్ఠో మత్స్యనామకః। ఏతస్యాపివినియోగస్తు మత్స్యార్థేఽసమ్మతోభవేత్॥

తా॥ పతాకహస్తములు ఒకటిమీఁదనొకటిచేర్చి చిటికెనవ్రేళ్ళనుబొటనవ్రేళ్ళను కొంచెముచాచిపట్టినయెడ మత్స్యహస్తమగును. ఇదిమత్స్యార్థమునందు చెల్లును.

౧౮, కూర్మహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కుఞ్చితాఽగ్రాంగుళిశ్చక్రే త్యక్తాఽంగుష్ఠకనిష్ఠకః।
కూర్మహస్తస్సవిజ్ఞేయః కూర్మార్థే వినియుజ్యతే॥

తా॥ చక్రహస్తము మొనవ్రేళ్ళనువంచి చిటికెనవ్రేలిని బొటనవ్రేలిని జాచిపట్టినయెడకూర్మహస్తమగును ఇది తాబేటియొక్క అర్థమునందు ఉపయోగించును.

౧౯, వరాహహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మృగశీర్షే తథాన్యస్య కరస్తేవశ్లిష్టస్థితో యది । కనిష్ఠాఽంగుష్ఠయోర్యోగా ద్వరాహఃకర ఈరితః । ఏతస్య వినియోగస్తు వరాహార్థే తు యుజ్యతే॥

తా॥ మృగశీర్షహస్తమును ఒకటిమీఁదనొకటిచేర్చి చిటికెనబొటనవ్రేళ్ళనుకూడబట్టబడినయెడ వరాహహస్తమగును, ఇదిపందియొక్క అర్థమందువినియోగించును.

౨౦, గరుడహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తిర్యక్తలస్థితావర్ధ చన్ద్రావంగుష్ఠయోగతః । గరుడో గరుడార్థేచ యుజ్యతే భరతాగమే॥

తా॥ అర్ధచంద్రహస్తములు రెండును అడ్డముగాబొటనవ్రేళ్ళ చేరికతో పట్టబడినయెడ గరుడహస్తమగును. ఇదిగరుడుని అర్థమందుఉపయోగించును.

౨౧, నాగబన్ధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సర్పశీర్షౌ స్వస్తికౌ చేన్నాగబంధ ఇతీరితః॥

తా॥ రెండుసర్పశీర్షహస్తములు మణికట్టులుచేర్చిపట్టబడినయెడ నాగబంధహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ ఏతస్య వినియోగస్తు నాగబంధే నియుజ్యతే ।
భుజంగదమ్పతీభావే నికుఞ్జానాంచదర్శనే ।
అథర్వణస్యమంత్రేషు యోజ్యో భరతకోవిదైః॥

తా॥ పాముల పెనవంటిరతిబంధమందును, పాముల పెనయందును, పొదరిండ్లను జూపుటయందును, అథర్వాణమంత్రమునందు ఈహస్తము చెల్లును.

౨౨, ఖట్వాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ చతురే చతురం న్యస్య తర్జన్యఙ్గుష్ఠమోక్షితః ।
ఖట్వాహస్తో భవేదేషః ఖట్వాఽదిష్వు నియుజ్యతే॥

తా॥ చతురహస్తముపై చతురహస్తమునుంచి చూపుడువ్రేలిని బొటనవ్రేలిని చాచిపట్టినయెడ ఖట్వాహస్తమగును. ఇది, మంచెము మొదలైనవానియందు ఉపయోగించును.

౨౩, భేరుండహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మణిబన్ధకపిత్థాభ్యాం భేరుండకర ఇష్యతే ।
భేరుండపక్షిదమ్పత్యోర్భేరుండకర ఈరితః ॥

తా॥ కపిత్థహస్తములు రెండును మణికట్టులతోను జేర్చిపట్టబడినయెడ భేరుండహస్తమగును. ఇది భేరుండపక్షిదంపతులయందు వినియోగించును.

౨౪, అవహిత్థహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అలపద్మావక్షస్స్థౌ అవహిత్థకరో మతః॥

తా॥ రెండు అలపద్మహస్తములు రొమ్మున కెదురుగా బట్టబడినయెడ అవహిత్థహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ శృఙ్గారనటనో హస్తో లీలాకందుకధారణే।
కుచార్థే యుజ్యతే సోఽయమవహిత్థకరాఽభిధః॥

తా॥ శృంగారనటనము, పుట్టచెండునుపట్టుట, స్తనముయొక్క అర్థము వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

శ్లో॥ ఏవం సంయుతహస్తానాం నామలక్షణమీరితమ్॥

తా॥ ఈవిధముగా సంయుతహస్తములయొక్క నామలక్షణములు చెప్పబడియెను.

గ్రన్థాన్తరస్థావహిత్థస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ హృదయాభిముఖౌ యత్ర శుకతుణ్డావధోగతౌ ।
సోఽవహిత్థో భవేదస్య మార్కణ్డేయోఽధిదేవతా॥

తా॥ శుకతుండహస్తములు క్రిందినుండి హృదయాభిముఖములుగ బట్టబడినయెడ అవహిత్థహస్తమగును. దీనికి అధిదేవత మార్కండేయుడు.

వి॥శ్లో॥ దుర్బలత్వే దేహకార్శ్యే కౌతుకేచ కృశే మతః॥

తా॥ బలహీనత, దేహము చిక్కియుండుట, సంతోషము, చిక్కిన వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

గ్రన్థాన్తరస్థగజదన్తహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ బాహుమధ్యగతౌ సర్పశీర్షౌ స్వస్తికతాంగతౌ ।
యదిస్యాద్గజదంతోఽయం పరమాత్మాధిదేవతా॥

తా॥ సర్పశీర్షహస్తములు బాహుమధ్యమందు జేర్చబడినయెడ గదంతహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతపరమాత్మ.

వి॥శ్లో॥ స్తమ్భగ్రహేశిలోత్పాటే భారగ్రాహేనియుజ్యతే॥

తా॥ సర్పశీర్షహస్తములు బాహుమధ్యమందు జేర్చబడినయెగజదంతహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతపరమాత్మ.

వి॥శ్లో॥ స్తమ్భగ్రహేశిలోత్పాటే భారగ్రాహేనియుజ్యతే॥

తా॥ స్తంభమును గ్రహించుటయందును, రాతినిపెల్లగించుటయందును, భారమునువహించుటయందును ఈహస్తముచెల్లును.

గ్రన్థాన్తరస్థచతురశ్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ చతురశ్రస్సన్నతో వక్షః పురోగాకటకాముఖౌ ।
తస్యాధిదైవంవారాహీ కీర్తితో భావకోవిదైః॥

తా॥ రొమ్మునకెదురుగ కటకాముఖహస్తములను బట్టినయెడచతురశ్రహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతవారాహి॥

వి॥శ్లో॥ నియోగోదధిమన్థానే జక్కిణీనటనేపిచ । ధారణేదోహనవిధౌపటానామవకుంఠనే । వహనేమౌక్తికాదీనాం రజ్వాదీనాఞ్చకర్షణే । నివీబంధేచోళబంధే సుమాదీనాఞ్చధారణే । వీజనేచామరాదీనాం చతురశ్రోనియుజ్యతే॥

తా॥ పెరుగుచిలుకుట, జక్కిణియనుఆట, ధరించుట, పాలుపితుకుట, వస్త్రములను కప్పుకొనుట, ముత్యములు మొదలగువానిని ధరించుట, త్రాడు మొదలగువానిని ఈడ్చుట, పోకముడి, రవికముడి, పువ్వులు మొదలగువానిని ధరించుట, వింజామరము మొదలగువానిని వీచుట వీనియందు ఈహస్తమువినియోగించును.

గ్రంథాంతరస్థతలముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వక్షఃపురస్థాదుద్వృత్తౌ కరౌత్వముఖౌయది ।
నామ్నాతలముఖస్త్వస్యవిఘ్నరాజోఽధిదేవతా॥

తా॥ రొమ్మున కెదురుగ పతాకహస్తములను మీదికెత్తిపట్టినయెడ తలముఖహస్తమగును. దీనికిఅదిదేవత విఘ్నేశ్వరుడు.

వి॥శ్లో॥ ఆలిఙ్గనేస్థూలవస్తౌ మహాస్తమ్భాదిభావనే ।
బుధై రభిహితో మఞ్జుమర్దళే మధురస్వనే॥

తా॥ ఆలింగనము, పెద్దవస్తువు,లావైన స్తంభములనుజూపుట, మనోజ్ఞమయినధ్వనిగలమద్దెల, వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౧౩, స్వస్తికాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకౌవామభాగా యదిస్వస్తికతాంగతౌ ।
సభవేత్స్వస్తికాహస్తోగుహస్తస్యాధిదేవతా ॥

తా॥ త్రిపతాకములుఎడమతట్టు స్వస్తికాకారముగాబట్టబడినయెడ స్వస్తికహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతగుహుడు.

వి॥శ్లో॥ కల్పద్రుమేషుశైలేషు హస్తోయంవినియుజ్యతే॥

తా॥ కల్పవృక్షములయందును పర్వతములయందును ఇదివినియోగించును.

౧౪, ఆవిద్ధవక్ర హస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వ్యావృత్తహస్తౌసఞ్జాతౌ సవిలాసంసకూర్పరమ్।
పతాకావిద్ధవక్రస్యాత్తుమ్బురుస్త్వధిదేవతా॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తముల మోచేతులను విలాసముతో గూడుకొనునట్లువిరివిగాబట్టినయెడ ఆవిద్ధవక్రహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవత తుంబురుడు.

వి॥శ్లో॥ మేఖలావహనేభేదే మధ్యకార్శ్యనిరూపణే ।
దేశీయనాట్యనటనేవినియోగస్తయోర్విదుః ॥

తా॥ మొలనూలుధరియించుట, భేదము, నడుముయొక్కసన్నదనమును తెలుపుట, దేశీయనాట్యమువీనియందు ఈహస్తముచెల్లును,

౧౫, రేచితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ హంసపక్షాకృతోత్తాన తలావగ్రధృతౌయది ।
రేచితస్యకరోజ్ఞేయో యక్షరాడధిదేవతా ॥

తా॥ రెండుహంసపక్షహస్తములను అరచేయిమీదు చేసిపట్టినయెడ రేచితహస్తమగును.

వి-శ్లో॥ శిశూనాంధారణేచిత్ర ఫలకస్యనిరూపణే।
వినియోగోరేచితస్యఏవమాదిషుయుజ్యతే ॥

తా॥ బిడ్డలనుఎత్తుకొనుట. చిత్తరుపలకనుచూపుట, మొదలగువానియందు-ఈహస్తముచెల్లును.

౧౬, నితమ్బహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఉత్తానితావధోవక్త్రాపతాకాపంస దేశతః ।
నితమ్బస్థానితమ్బాఖ్యోఽగస్త్యస్స్యదేవతా॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములను మూపులుమొదలుకొని క్రిందుముగముగా పిరుదులుతాకునట్లు పట్టినయెడనితంబహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతఅగస్త్యుడు.

వి॥శ్లో॥ శ్రమేవతరణేచైవ విస్మయేవివశాయితే ।
ఏవమాదిషుయుజ్యేత నితమ్బాఖ్యకరఃస్మృతః॥

తా॥ బడిలిక, దిగుట, ఆశ్చర్యము, పరవశత్వము, మొదలగువానియదు ఈహస్తముచెల్లును.

౧౭, లతాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకాడోలికాకారాలతాఖ్యశ్శక్తిదేవతా॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములను డోలాకారముగ బట్టినయెడలతాహస్తమవును, దీనికిఆధిదేవతశక్తి.

వి॥శ్లో॥ ఏతస్యవినియోగశ్చ నిశ్చేష్టాయాంమదాలసే । స్వభావనటనారమ్భే రేఖాయాంయోగభావనే । ఏవమాదిషుయుజ్యేత లతాహస్తవిభావనా॥

తా॥ చేష్టలులేకయుండుట, మదాలస్యము, స్వభావనటనము, రేఖయోగభావనము, మొదలైనవానియందు ఈహస్తముచెల్లును.

౧౮, పక్షవఞ్చితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ విన్యస్యాగ్రేకటీశీర్షే త్రిపతాకకదోయది ।
పక్షవఞ్చితనామాసౌఅనయోర్దేవతార్జునః॥

తా॥ రెండుత్రిపతాకహస్తములను ముందుగానడుముమీదికి ఎగబనయెడ పక్షవంచితహస్తమగు, దీనికిఅధిదేవతఅర్జునుడు.

వి॥శ్లో॥ ఊర్వోరభినయేభేదేవినియోగోనియుజ్యతే॥

తా॥ తొడలయభినయమందును భేదమందును-ఈహస్తముచెల్లును.

౧౯, పక్షప్రద్యోతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఉత్తానితానిమావక్ష ప్రద్యోతో సిద్ధదేవతా॥

తా॥ ఈపక్షవంచితహస్తము మరికొంచెము ఎగబట్టబడినయెడ ప్రద్యోతహస్తమవును. దీనికిసిద్ధుడు అధిదేవత.

వి॥శ్లో॥ నిరుత్సాహేబుద్ధిజాడ్యే విపరీతవిరూపణె।
మాయావరాహే కుండన్యభినేయోభవేదసౌ॥

తా॥ ఉత్సాహములేమి, బుద్ధిమాంద్యము, విపరీతమునునిరూపించుట,మాయావరాహము,కుండాభినయము,వీనియందు-ఈహస్తముచెల్లును,

౨౦, గరుడపక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అర్ధచంద్రాకటీపార్శ్వేన్యసోర్ధ్వ ప్రసారితాయది।
స్యాతాంగరుడపక్షాఖ్యో తయోరీశస్సనన్దనః॥

తా॥ రెండుఅర్ధచంద్రహస్తములు పిరుదులప్రక్కలను ఎగబట్టిబడినయెడగరుడపక్షహస్తమగును, దీనికిఅధిదేవతసనందనుడు,

వి॥శ్లో॥ కటిసూత్రేధికేచైవ ఏవమాదిషుయుజ్యతే॥

తా॥మొలనూలు,అధికముమొదలైనవానియందు-ఈహస్తముచెల్లును.

౨౧, నిషేధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కపిత్థాఖ్యేనహస్తేన వేష్టితో ముకుళోయది।
నిషేధోనామచభవేత్తుమ్బురుస్త్వధిదేవతా॥

తా॥ గపిత్థహస్తముచేత ముకుళహస్తముబట్టబడినపయెడ నిషేధహస్తమాను, దీనికిఅధిదేవతతుంబురుడు.

వి॥శ్లో॥ సిద్ధాన్తస్థాపనేసత్యే నూనమిత్యవిభాషణే। చూచుకగ్రహణే అఙ్గపూజాయాం వినియుజ్యతే॥

తా॥ సిద్ధాంతస్థాపనము, నిజము, నిశ్చయముచేయుట, చనుమొనలనుఅంటుట, అంగపూజా, వీనియందుఇదివినియోగించును.

౨౨, మకరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ యత్రాన్యోన్యంపరిగతా నర్ధచంద్రానధోముఖా।
చలాఙ్గుష్ఠేవ మకరో మహేంద్ర స్తస్య దేవతా॥

తా॥ రెండుఅర్ధచంద్రహస్తములనుజేర్చి దిగుమొగముగా బొటనవ్రేళ్ళనుకదలించిపట్టినయెడమకరహస్తమవును,దీనికిఅధిదేవతఇంద్రుడు.

వి॥శ్లో॥ కూలఙ్కషేనదీపూరే సింహేదైత్యేమృగాననే ।
కల్యాణేనిబిడేమఞ్చేనక్రేచాయం నియుజ్యతే॥

తా॥ గట్టునొరయు, ఏటివెల్లువ, సింహము, అసురుడు, మృగము యొక్క మొగము, బంగారు లేక పెండ్లి, నిండినది, మంచె, మొసలి, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౨౩, వర్ధమానహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అధోముఖౌహంసపక్షౌ యస్మిన్ననోన్యమున్ముఖౌ । సవర్ధ
నోభవతివాసుకిస్తస్య దేవతా । అసౌనృసింహేతద్దీప్తౌరక్షో
వక్షోవిదారణే ॥

తా॥ అధోముఖములయిన హంసపక్షహస్తములను ఊర్ధ్వముఖములుగా బట్టినయెడ వర్ధమానహస్తమవును, దీనికి అధిదేవత వాసుకి. ఇది నృసింహస్వామి, అతని తేజస్సు, హిరణ్యకశిపుని రొమ్మును చీల్చుట వీనియందు చెల్లును.

౨౪, ఉద్వృత్తహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అధరోత్తరయోరేకసమయేహంసపక్షయోః ।
ఉద్వృత్తఇతివిఖ్యాతో వాసిష్ఠస్యాధిదేవతా ॥

తా॥ ఒకసమయమందు క్రిందుమీదులుగ హంసపక్షహస్తములు పట్టబడినయెడ ఉద్వృత్తహస్తమవును. దీనికి అధిదేవత వాసిష్ఠమహాఋషి,

వి॥శ్లో॥ లజ్జాయాముపమార్థేచ సంతాపేకంటకాదిషు।
భేదేభయేవిచారేచ ఉద్వృత్తకరఈరితః॥

తా॥ సిగ్గు, పారదృశ్యము, సంతాపము, ముల్లుమొదలయినది, భేదము, భయము, చింత, వీనియందు ఈ హస్తము వినియోగించును.

౨౫, విప్రకీర్ణహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ స్వస్తిపోశేషు)విశ్లేషాత్ విప్రకీర్ణస్స ఉచ్యతే । దక్షిణామూ
ర్తిరేతస్య అధిదేవఃప్రకీర్తితః । చేలాఞ్చలస్యవిస్రంసే స
యుజ్యేతవిధూననే ॥

తా॥ ముందుచెప్పినస్వస్తికహస్తమును పడిగాఎత్తిపట్టినయెడ విప్రకీర్ణహస్తమవును. దీనికి అధిదేవత దక్షిణామూర్తి. ఇదికొంగుతొలగించుటయందును, వదలించుటయందును చెల్లును.

౨౬. అరాళకటకాముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అరాళకటకాస్యాత్తామరాళకటకాముఖః।
ప్రాప్తయుస్వస్తికత్వంఅనయోర్వామనోఽధిపః॥

తా॥ అరాళహస్తకటకాముఖహస్తములనుస్వస్తికాకారముగఁబట్టిన యెడఅరాళకటకాముఖహస్తమును.దీనికిఅధిదేవతవామనుడు.

శ్లో॥ తామ్బూలదళఖణ్డానాం దానేచింతావిషాదయోః।
వినియోజ్యఇతిప్రోక్తఃఅరాళకటకాముఖః॥

తా॥ ఆకుమడుపులువక్కపలుకులునిచ్చుట, చింత, విషాదమువీనియం దుఈహస్తముచెల్లును,

౨౭. సూచ్యాస్యహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సూచీముఖౌపురోదేశాద్యుగపత్పార్శ్వగామినౌ।
సూచ్యాస్యఇతివిజ్ఞేయఃఅనయోర్నారదోఽధిపః॥

తా॥సూచీహస్తములనుఎదుటనుండిపార్శ్వములకుఒకటిగాచేరబట్టి నయెడసూచ్యాస్యహస్తమగును.దీనికిఅధిదేవతనారదుడు.

వి॥ శ్లో॥ కింకరోమీతివచనేవిరహేసకలార్థకే।
విలోకయేతివాక్యేచతయోరభినయంవిదుః॥

తా॥ ఏమిచేయుదుననుట, విరహము, సమస్తముననుట, చూడుముననుట, వీనియందుఈహస్తముచెల్లును.

౨౮. అర్ధరేచితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఏకంత్వధోముఖంధృత్వాతౌహస్తావథరేచితౌ।
అర్ధరేచితనామాస్యనందికేశోఽధిదేవతా॥

తా॥ రేచితహస్తమందలియొకహంసపక్షహస్తమునుఅధోముఖము గబట్టినయెడఅర్ధరేచితహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతనందికేశుడు.

వి॥శ్లో॥ ఆవాహేచోపదాదీనాంకార్యగుప్తావిమౌమతౌ॥

తా॥ ఆవాహనముకానుకమొదలగునది, కార్యమునుమరుగుచేయుట వీనియందుఈహస్తముచెల్లును.

౨౯. కేశబన్ధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకౌస్యాత్తేకేశబంధౌతయోర్దుర్గాఽధిదేవతా।
రత్నస్తమ్భేకేశబంధేకపోలాదిషుయుజ్యతే॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములుకేశబంధహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవత

దుగా. ఇదిరత్నస్తంభము, కోష్ఠ, చెక్కిళ్లు మొదలయినవానియందువిని యోగించును.

౩౦. ముష్టిస్వస్తికహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముష్టిహస్తౌస్వస్తికతాంకుక్షిస్థానేగతౌయది।
ముష్టిస్వస్తికతాంస్యాతాం దేవఃకింపురుషఃస్మృతః॥

తా॥ కడుపుమీఁదుగాముష్టిహస్తములనుస్వస్తికములుగబట్టినయెడ ముష్టిస్వస్తికహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతకింపురుషుడు.

వి॥ శ్లో॥ క్రీడాకందుకసంధానేద్వంద్వయుద్ధనిరూపణే।
వ్రీడాభరేఽవిబంధేవినియోగస్తయోర్భవేత్॥

తా॥ చెండాడుట, ద్వంద్వయుద్ధము, మిక్కుటపుసిగ్గు, పోకముడి, వీనియందుఈహస్తమువినియోగించును.

౩౧. నళినీపద్మకోశహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వ్యావర్తితౌపద్మకోశౌయదిస్వస్తికతాంగతౌ।
నళినీపద్మకోశాఖ్యస్స్యాతాం శేషోధిదేవతా॥

తా॥ పద్మకోశహస్తములను వెనుకకుత్రిప్పిస్వస్తికములుగబట్టినయెడ నళినీపద్మకోశహస్తమగును. దీనికి అధిదేవతఆదిశేషుడు.

వి॥ శ్లో॥ నాగబంధేచముకుళేసమయోదానకర్మణి।
స్తబకేదశసంఖ్యాయాంగణ్డభేరుణ్డకేమతౌ॥

తా॥ నాగబంధము, మొగ్గ, సమముగనిచ్చుట, పూవుగుత్తి, పదియనుట, గండభేరుండపక్షి, వీనియందుఈహస్తమువినియోగించును.

౩౨. ఉద్వేష్టితాలపద్మహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఉద్వేష్టితక్రియావంతౌవక్షస్థౌస్రగేలపల్లవౌ।
ప్రవృత్తావలపద్మాఖ్యౌభవేతాంశక్తిదేవతా॥

తా॥ అలపల్లవహస్తములనుచుట్టుకొబడినవిఅగునట్లురొమ్మునకెదురుగాబట్టినయెడఉద్వేష్టితాలపద్మహస్తమగును. దీనికిఅధిదేవతశక్తి.

వి॥ శ్లో॥ ప్రాణేశేదీనవచనేస్తనయోర్వికచాంబుజే।
మోహితాస్మీతివాక్యేచప్రలాపస్యనిరూపణే।
కామితార్థప్రకరణేపతేషువినియుజ్యతే॥

తా॥ ప్రాణనాథుడు, దీనవచనము, స్తనములు, వికసించినకమలము, మోహితురాలనైతిననుట, ప్రలాపమునునిరూపించుట, కోరికనుతెలియజేయుట మొదలైనవానియందుఈహస్తమువినియోగించును.

33, ఉల్బణహస్తలక్షణమ్,

శ్లో॥ తౌనేత్రదేశగౌపుల్బణాఖ్యౌ విఘ్నేశదేవతౌ ।
స్తబకేషువిశాలేషునేత్రేషుచనిరూపితః॥

తా॥ ఆయలపద్మహస్తము లేకంటి కెదురుగబట్టబడినయెడ ఉల్బణహస్తమౌను. దీనికిఅధిదేవతవిఘ్నేశుడు. ఇదిపెద్దపెద్దపూగుత్తులయందును, కన్నులందును, వినియోగించును.

34, లలితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ స్వస్తికాకరణావేతౌశిరోదేశేలపల్లవౌ ।
లలితోగదితౌవేతౌ దేవతావైష్ణవీమతా ।
ఏతస్యవినియోగస్తు సాలేచగేణమహీధరే॥

తా॥ అలపల్లవహస్తములను తలమీదస్వస్తికాకారముగపట్టినయెడలలలితహస్తమౌను. దీనికిఅధిదేవతవైష్ణవి. ఇదిమ్రాను, శత్రువులకుచొరరానికోట, కొండ, వీనియందువినియోగించును,

౧, గ్రంథాంతరేవిప్రకీర్ణహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ హస్తౌత్రిపతాకాఖ్యౌ తిర్యక్పూర్వరసంయుతౌ।
కథ్యతేవిప్రకీర్ణోయం హస్తోనాట్యవిశారదైః॥

తా॥ రెండుత్రిపతాకహస్తముల మోచేతులను అడ్డముగాగూడబట్టినయెడవిప్రకీర్ణహస్తమగును,

వి,శ్లో॥ కవచేచకరన్యాసే మంత్రావాహేక్షమాగుణే।
విచారేచప్రయోక్తవ్యో విప్రకీర్ణఇతీరితః॥

తా॥ కవచము,కరన్యాసము, మంత్రావాహనము, క్షమాగుణము, విచారము, వీనియందుఈహస్తము వినియోగింపబడును.

౨, గజదంతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కరాభ్యాంశిఖరాభ్యాం కనిష్ఠేప్రసృతేయది ।
గజదంతకరశ్చాయం కరోభరతవేదిభిః॥

తా॥ రెండుశిఖరహస్తములందు చిటికెనవ్రేళ్లు చాచిపట్టబడినయెడ గజదంతహస్తమగును.

వి,శ్లో॥ జలావగాహేద్విరద దంతయోర్ద్వామిమాంసయోః।
శిఖరస్థాపనాభావేషు గజదంతోనియుజ్యతే॥

తా॥ నీళ్లయందు మునుగుట, ఏనుగుకొమ్ములు, భూమిమానసము, శంకుస్థాపనము చేయుట, వీనియందు ఈహస్తము వినియోగించును.

౩, తాలముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కరౌపతాకనామానౌ అన్యోన్యాభిముఖీకృతౌ।
చలితౌచేత్తాలముఖః ప్రోక్తోభరతవేదిభిః ॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములను ఎదురెదురుగాబట్టి చలింపజేయునెడ తాలముఖహస్తమవును.

వి,శ్లో॥ భుజఙ్గసూత్క్మనాట్యేచ ముఖనాట్యేచమేళనే।
గ్రహేస్థాలపదార్థేచ తాలవక్త్రోఽభిధీయతే॥

తా॥ పాముయొక్క కొంచెపుఆట, ముఖనాట్యము, కూడిక, గ్రహించుట, లావైనపదార్థము, వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౪, సూచీవిద్ధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అన్యోన్యమభిసంస్పృష్టౌ సూచీవక్త్రాఽభిధాకరా ।
సూచీవిద్ధకరస్సోయం నృత్తహస్తానుసారిభిః॥

తా॥ రెండుసూచీముఖహస్తములు ఎదురెదురుగ చేరబట్టబడునెడ సూచీవిద్ధహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ హాల్లీసలీనాభినయేలగ్నార్థే మేళనేద్వృథే ।
శాఖాద్వయస్యసంయోగే సూచీవిద్ధకరోభవేత్॥

తా॥ కోలాటమునందలికలగలుపు, చేరిక, గట్టె, రెండుకొమ్మలచేరిక, వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౫, పల్లవహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకౌమణిబంధస్యచలితౌ చేదధోముఖౌ।
కరఃపల్లవనామాయంయుజ్యతేనాట్యవేదిభిః॥

తా॥ పతాకహస్తములు క్రిందు మొగము మనికట్లుకదలునట్లు పట్టబడినయెడ పల్లవహస్తమవును.

వి॥శ్లో॥ ఫలపుష్పాదిభారేణ నమ్రశాఖానులప్యనే ।
నమ్రతార్థేనియోక్తవ్యో పల్లవస్సోఽభిధీయతే ॥

తా॥ పుష్పఫలాదులచే వంగినకొమ్మలు, వ్రేలాడుట, వంగుట, వీనియందు ఈహస్తము చెల్లును.

౬, నితమ్బహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంసదేశాత్సమారభ్య నితమ్బాన్తవిచాలితౌ ।
పార్శ్వయోః పతాకౌ ద్వౌ నితమ్బకరఉచ్యతే॥

తా॥ రెండుపతాకహస్తములు మూపులు మొదలుకొని పిరుదులదాక పక్కలలోకదలుచుండునట్లు పట్టబడినయెడ నితంబహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ పరిశ్రాన్తేసుతాన్యాన్ ద్బోధ రజ్జులావణ్యదర్శనే ।
ప్రాకారే దేవతానాంచన్ నైవేద్యే భ్రమణేపిచ ।
పార్శ్వసౌందర్య భావేచనితమ్బాఖ్య కరోభవేత్॥

తా॥ సూర్యచంద్రులపరివేషము, చక్కదనమును కనిపించుట, ప్రాకారము, దేవతాదులవేషము, భ్రమించుట, ప్రక్కలచక్కదనము, వీనియందు ఈహస్తముచెల్లును.

౭, కేశబంధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఏతావేవనితమ్బాది కేశపర్యంతచాలితౌ ।
యదిచేత్కేశబంధాఖ్య కరస్సమ్యజ్నిరూప్యతే॥

తా॥ ముందుచెప్పిన నితంబహస్తమే పిరుదులు మొదలు తలవెంట్రుకలదాక చలింపజేయుచు పట్టబడినయెడ కేశబంధహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ వృతుద్వయేధికే మేరౌ రణ్రేబహుళవిభావనే।
ఉత్కృష్టేతిసచాభావే యుజ్యతే కేశబంధకః॥

తా॥ రెండుస్తృతువులు, అధికము, మేరుపర్వతము, సేనాఅనుట, తెన్నుఅనుట వీనియందు ఈహస్తముచెల్లును.

౮, లతాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అలపద్మౌసగ్రభాగ ప్రసృతౌచలితౌయది ।
లతాహస్తస్సవిజ్ఞేయః ప్రోక్తోనాట్యవిశారదైః॥

తా॥ రెండుఅలపద్మహస్తములు ఎదురెదురుగ చలించునట్లు పట్టబడినయెడలతాహస్తమౌను అనినాట్యశాస్త్రజ్ఞులుచెప్పెదరు.

వి॥శ్లో॥ భ్రమరాభిధనాట్యేచ వాయుశ్చలితకోరకే।
లతాయాంపుష్పితాయాంచ స్తబకాచలనేపిచ ।
లీలాకందుకభావేచ లతాహస్తోనియుజ్యతే॥

తా॥ భ్రమరనాట్యము, గాలిచేగదలెడిమొగ్గ, పూదీగ, గుత్తులకదలిక, చెండాట, వీనియందుఈహస్తముచెల్లును.

౯, ద్విరదహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకనామ్నాహస్తేనస్కందదేశేనివేశ్యచ ।
పద్మకోశమధోవక్త్రం దక్షిణేహస్తకేయది ।
సమాధృతౌచేద్ద్విరదహస్తోయంపరికీర్తితః॥

తా॥ ఎడమచేతపతాకహస్తమును కుడిచేత అధోముఖముగ పద్మకోశహస్తమునుసమముగ బట్టబడినయెడ ద్విరదహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ గజస్యశుండాభినయే గజవక్త్రప్రదర్శనే ॥
యుజ్యతేకరిహస్తోసౌ నరహస్తానుసారతః॥

తా॥ ఏనుగుతొండమునందును, విఘ్నేశ్వరుని జూపుటయందును, ఈహస్తముచెల్లును.

౧౦, ఉద్ధృతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఉరసోగ్రేహంసపక్షౌ వన్యోన్యాభిముఖీకృతౌ।
భవేదుద్ధృతహస్తోయం వినియోగోత్రకథ్యతే॥

తా॥ రొమ్మునకెదురుగ హంసపక్షహస్తములను ఎదురెదురుగ జేర్చిపట్టినయెడ ఉద్ధృతహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ ఆవర్తేఽత్యర్థాత్యర్థే భావనాయాంస్వరూపకే।
స్థిరోభవేతివచనేడోలాయాం స్థూలకేపిచ ।
గృహేప్యుద్ధృతహస్తోయం ప్రకృతార్థేనియుజ్యతే॥

తా॥ నీటిసుడి, అధికము, తలపు, స్వరూపము, స్థిరుడవు అగుమనుట, ఉయ్యాల, పెద్దఅనుట, ఇల్లు, ప్రకృతార్థము, వీనియందు ఈహస్తముచెల్లును.

౧౧, సంయమహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తర్జనీమధ్యమాహస్త తలేనమిత్రకృతౌయది।
ఇతరౌప్రసృతౌసోయం కరస్సంయమనామకః ॥

తా॥ చూపుడువ్రేలిని నడిమివ్రేలిని అరచేతితట్టువంచి తక్కినవ్రేళ్ళనువంచిపట్టినయెడ సంయమహస్తమగును.

వి॥శ్లో॥ ప్రాణాయామేమహాయోగే యుజ్యతేచార్యభావనే॥

తా॥ ప్రాణాయామము, యోగాభ్యాసము, పూజ్యులుఅనుట, వీనియందుఈహస్తముచెల్లును.

౧౨-ముద్రాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కరయోరఙ్గుష్ఠమధ్యమాఙ్గుష్ఠే యోగాన్ముద్రాకరో భవేత్॥

తా॥ రెండుచేతులనడిమివ్రేళ్ళనుబొటనవ్రేళ్ళను జేర్చిపట్టినయెడ ముద్రాహస్తమగును.

వి- శ్లో॥ అఙ్గుళ్యగ్రే గోముఖే చక్రే పుటిపుటనిదర్శనే।
ముద్రాహస్తో యుజ్యతే సౌభాగ్యం తాగమకోవిదైః॥

తా॥ అణువు, గడ్డిపోచ, ఆవుమోర, పక్షిముక్కు, పిసినిబూవుటయందును ఈహస్తము చెల్లును.

౧౩-అజాముఖహస్తము.

శ్లో॥ సింహాస్యాభిధకరే తర్జనీచకనిష్ఠికా।
మధ్యమానామికాస్పృష్టే యోగాద్బ్రూయాదజాముఖః॥

తా॥ సింహముఖహస్తముయొక్క బొటనచిటికెనవ్రేళ్ళను, నడిమివ్రేళ్ళకును ఉంగరపువ్రేళ్ళకును ముదుగా జేర్చిపట్టినయెడ అజాముఖహస్తమగును.

వి- శ్లో॥ అజాదికానాం వక్త్రేషు నిర్విషాణముఖేషు చ।
గజకుంభే మల్లయుద్ధే అజావక్త్రః ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ మేకమొదలైనజంతువుల మోరలందును, కొమ్ములు లేనిజంతువుల ముఖములందును, ఏనుగుకుంభస్థలమునందును, జెట్టిపోట్లాటయందును ఈహస్తము చెల్లును.

౧౪-అర్ధముకుళహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ లాఙ్గూలాఖ్యకరే సమ్యక్కనిష్ఠా వక్రితా యది।
ప్రోక్తోఽర్ధముకుళాఖ్యోఽసౌ భరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ లాంగూలహస్తపుచిటికెనవ్రేలు బాగుగవంపబడినయెడ అర్ధముకుళహస్తమగును.

వి-శ్లో॥ లికుచే శీలభావే చాప్యుచితే పిశుచే పి చ।
లోభే ముకుళపద్మే చ కరణే వినియుజ్యతే॥

తా॥ గజనిమ్మపండు, మంచిస్వభావము, ఉచితము, కుచము, లోభము, తామరమొగ్గ, ఉపకరణము, వీనియందు-ఈహస్తము వినియోగించును.

౧౫-రేచితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అలపద్మకరౌ యత్ర త్రిపతాకౌ పార్శ్వప్రసారితౌ।
తత్ప్రయోగకుశలై రేచితోఽయం నిరూప్యతే॥

తా॥ అలపద్మహస్తములను చేర్చి, పార్శ్వమందు చాచిపట్టినయెడ రేచితహస్తమగును.

వి-శ్లో॥ చారీయే పార్శ్వనటనే నారికేళె ప్రలాపకే।
సర్వనాట్యేషు వేళాయాంయుజ్యతే రేచితఃకరః॥

తా॥ చారీనాట్యమునందును, పార్శ్వనాట్యమునందును, టెంకాయయందును ప్రలాపమునందును, ఎల్లనాట్యసమయములయందును ఈహస్తము చెల్లును.

౧౬-కుశలహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అన్యోన్యాభిముఖావర్ధచంద్రౌ కుశలసంజ్ఞికః।
భూచారేనయనే పూర్ణవస్తునిర్దేశభావనే।
జలావగాహేపద్మేచయుజ్యతే కుశలఃకరః॥

తా॥ అర్ధచంద్రహస్తములను ఎదురెదురుగపట్టినయెడ కుశలహస్తమౌను. ఇది భూసంచారము, నేత్రము, పూర్ణవస్తువులనిర్దేశించుట, నీటిలోమునుగుట, తామరపూవు వీనియందు చెల్లును.

౧౭- పక్షవఞ్చితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కటిదేశగతౌ వేతౌ పక్షవఞ్చితకో భవేత్।
పక్షిణాంపక్షభావే తురశనాయాంనితమ్బకే।
పక్షవఞ్చితహస్తోయంయుజ్యతే త్రిపురాంతనై॥

తా॥ఈకుశలహస్తమునందలి అర్ధచంద్రహస్తములను కటిప్రదేశమందునుంచినయెడ పక్షవంచితహస్తమవును. ఇది పక్షులరెక్కలు, మొలనూలు కటిపశ్చాద్భాగము వీనియందుపయోగించును.

౧౮-తిలకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకాభిధాహస్తౌలలాటేహృదయేస్థితౌ। తిలకాభిధహస్తోయంకీర్తితోభావవేదిభిః। దేవపుష్పాంజలౌగన్ధవస్త్వాదితిలకేషుచ। తిలకాభిధహస్తోయంకీర్తితో భావవేదిభిః॥

తా॥ త్రిపతాకహస్తములను నొసటను రొమ్మునందునునుంచినయెడ తిలకహస్తమౌను. ఇది దేవతాపుష్పాంజలి, వాసనగలవస్తువు మొదలైనది, తిలకభేదములు వీనియందు వినియోగించును.

౧౯-ఉద్వృత్తానవఞ్చితహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకావంసదేశగతావుద్వృత్తానవఞ్చితః।

విష్ణోరభినయే స్తమ్భభావనాయాంబుధోదితః।
ఉద్వృత్తానవఞ్చితాభిఖ్యస్సర్వనాట్యేషుకీర్తితః॥

తా॥ త్రిపతాకహస్తములను భుజమూలములకు సమీపమున జేర్చిపట్టిన యెడ ఉద్వృత్తానవంచితహస్తమౌను. ఇది మహావిష్ణువును అభినయించుట, స్తంభములను జూపుట వీనియందు చెల్లునని పెద్దలచేత చెప్పబడెను.

౨౦-వర్ధమానహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ఊర్ధ్వభాగోన్ముఖౌహస్తౌశిఖరౌవర్ధమానకః। సర్వదేతివ చోభావేదత్తమిత్యర్థకేపిచ। కింకిమిత్యుక్తిసమయేకవాచి దితిభాషణే। వర్ధమానకరః ప్రోక్తః భరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ శిఖరహస్తములను మీదికెత్తిపట్టిన యెడ వర్ధమానహస్తమౌను. ఇది ఎల్లప్పుడని చెప్పుట, ఇయ్యబడినదియనుట, ఏమి యేమియనెడిసమయము, ఒకానొకప్పుడనుట వీనియందు చెల్లును.

౨౧-జ్ఞానహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఆదౌపతాకౌధృత్వాతుఅంసాదూర్ధ్వముఖౌవహేత్।
భవేజ్జ్ఞానాభిధకరో కథితో నృత్తకోవిదైః।
గ్రహేంచహృదయేధ్యానేజ్ఞానహస్తోవిధీయతే॥

తా॥ మొదట పతాకహస్తములను బట్టి భుజమూలములకెదురుగ నిక్కించిన యెడ జ్ఞానహస్తమౌను. ఇది గ్రహము, హృదయము, ధ్యానము, వీనియందు వినియోగించును.

౨౨-రేఖాహస్తలక్షణమ్,

శ్లో॥ అఙ్గుష్ఠోకుఞ్చితోభూయాన్మధ్యమానామికాతథా।
కుఞ్చితాస్యాత్కనిష్ఠాచతర్జనీప్రసృతాయది।
రేఖాభిధకరస్సోయంముద్రాయాంసమ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ అఙ్గుష్ఠమును మధ్యమ అనామికకనిష్ఠలను వంచిచూపుడు వ్రేలిని చాచిన యెడ రేఖాహస్తమౌను, ఇది ముద్రయందుపయోగింపబడును.

౨౩-వైష్ణవహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వగాత్రిపతాకాచేద్వైష్ణవఃకరఈరితః।
విష్ణోరభినయేయోజ్యఇతిభావవిదోవిదుః॥

తా॥ త్రిపతాకహస్తములను ఎగుమొగములుగ బట్టిన యెడ వైష్ణవహస్తమౌను, ఇది మహావిష్ణువునందు చెల్లును.

౨౮-బ్రహ్మోక్తశుకతుణ్డహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కపిత్థేఙ్గుష్ఠతర్జన్యౌ సమానాగ్రౌ ధృతౌ యది।
బ్రహ్మోక్తశుకతుణ్డస్స్యాద్గరుడార్థే నియుజ్యతే॥

తా॥ కపిత్థహస్తముయొక్క బొటనవ్రేలును చూపుడువ్రేలును సమాగ్రములుగ బట్టబడినయెడ బ్రహ్మోక్తశుకతుండహస్తమౌను. ఇది గరుత్మంతునియందు చెల్లును.

౨౯. ఖణ్డచతురహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ చతురే తర్జనీం త్యక్త్వా కనిష్ఠా మిశ్రితా యది।
నామ్నాయం ఖణ్డచతురః కీర్తితో భరతాగమే॥

తా॥ చతురహస్తముయొక్క చూపుడువ్రేలిని విడిచి బొటనవ్రేలిని జేర్చిపట్టినయెడ ఖండచతురహస్తమవును.

వి-శ్లో॥ రుధిరాదిద్రవే చాపి కణామృతమితీరితే।
ఖణ్డాదిషు ప్రయోక్తవ్యః ఖణ్డాఖ్యచతురః కరః॥

తా॥ రక్తము మొదలైన ద్రవవస్తువులయందు ఈహస్తము చెల్లును.

౩౦- అర్ధచతురహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అస్మిన్ కనిష్ఠికాం త్యక్త్వా యద్యర్ధచతురో భవేత్।
మధురాదిరసాస్వాదే వినియోగోస్య కీర్తితః॥

తా॥ ఈఖండచతురహస్తమందు చిటికెనవ్రేళ్ళు విడిచినయెడ అర్ధచతురహస్తమౌను. ఇది మధురరసాదులను ఆస్వాదించుటయందు చెల్లును.

౩౧-లీనముద్రాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముద్రాఖ్యే తర్జనీనమ్రా లీనముద్రాకరో భవేత్॥

తా॥ ముద్రాహస్తమందు చూపుడువ్రేలిని వంచిపట్టినయెడ లీనముద్రాహస్తమవును.

శ్లో॥ అథైకాదశ బాన్ధవ్యాస్తేషాం లక్షణముచ్యతే॥

తా॥ ఇకనుపదునొకండు బాంధవ్యహస్తములయొక్క లక్షణములు చెప్పబడును.

౧-దమ్పతీహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామే తు శిఖరం ధృత్వా దక్షిణే మృగశీర్షకమ్।
ధృతస్త్రీపుంసయోర్హస్తః ఖ్యాతో భరతకోవిదైః॥

తా॥ ఎడమచేత శిఖరహస్తమును, కుడిచేత మృగశీర్షహస్తమును, పట్టబడినయెడ దంపతీహస్తమగును, ఇది భార్యాభర్తలయందుపయోగించును.

౨-మాతృహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ హంసాస్యే వామేఽర్ధచంద్రశ్చ సందంశో దక్షిణే కరే। అవతార్య
త్వాజఠరే వామహస్తే తతః పరమ్। స్త్రీయుక్కరోద్ధృతో మాతృ
హస్త ఇత్యుచ్యతే బుధైః। జనన్యాం చ కుమార్యాం చ మాతృహ
స్తో నియుజ్యతే॥

తా॥ ఎడమచేత అర్ధచంద్రహస్తమును, కుడిచేత సందంశహస్తమును, నాభికెదురుగా పట్టి, ఆహస్తమును త్రిప్పి పిమ్మట వామహస్తమునందు స్త్రీహస్తమును బట్టిన యెడ మాతృహస్తమగును. ఇది తల్లియందును, కొమార్తెయందును చెల్లును.

3-పితృహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఏతస్మిన్ మాతృహస్తాంతే శిఖరే దక్షిణే కరే।
ధృతశ్చేన్నాట్యశాస్త్రజ్ఞైః పితృహస్తోఽయముచ్యతే।
అయం హస్తస్తు జనకే జామాతరి నియుజ్యతే॥

తా॥ ముందు చెప్పిన మాతృహస్తముకొనయందు కుడిచేయి శిఖరహస్తముగా బట్టబడిన యెడ పితృహస్తమగును. ఇది తండ్రియందును, అల్లునియందును వినియోగించును.

౪-శ్వశ్రూహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ విన్యస్య కణ్ఠే హంసాస్యం సందంశం దక్షిణే కరే।
ఉదరే చ పరావృత్య వామహస్తే తతః పరమ్।
స్త్రీయుక్కరోద్ధృతో శ్వశ్రూహస్తస్తస్యాం నియుజ్యతే॥

తా॥ కంఠమందు హంసాస్యహస్తమునుంచి కుడిచేత బట్టబడిన సందంశహస్తమును నాభికెదురుగా త్రిప్పి ఎడమచేత స్త్రీహస్తమును పట్టిన యెడ శ్వశ్రూహస్తమగును. ఇది అత్తయందు ప్రయోగించును.

౫-శ్వశురహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఏతస్యాఽంతే తు హస్తస్య శిఖరో దక్షిణే యది।
ధృతశ్శ్వశురహస్తస్స్యాత్తస్మిన్నేవ నియుజ్యతే॥

తా॥ ముందు చెప్పబడిన శ్వశ్రూహస్తము కుడిచేతట్టు శిఖరహస్తముగలుగ బట్టబడిన యెడ శ్వశురహస్తమగును. ఇది మామయందు చెల్లును.

౬-భర్తృభ్రాతృహస్తలక్షణమ్,

శ్లో॥ వామే తు శిఖరం ధృత్వా పార్శ్వయోః కటకాముఖమ్।
[illegible] దక్షిణహస్తే స భర్తృభ్రాతృకరస్స్మృతః॥

తా॥ కుడియెడమచేతులును మీదుక్రిందులుచేసి అర్ధచంద్రహస్తములుగాపట్టినయెడ అభయవరదహస్తములగును. అవియే పార్వతీహస్తము.

౬, లక్ష్మీహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంసోపకంఠేహస్తాభ్యాం కపిత్థాభ్యాంశ్రియఃకరః॥

తా॥ బాహుమూలమందు రెండు కపిత్థహస్తములు పట్టబడినయెడ లక్ష్మీహస్తమగును.

విఘ్నేశ్వరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పురోగతాభ్యాంహస్తాభ్యాం కపిత్థో విఘ్నరాట్కరః॥

తా॥ ఎదురెదురుగాను రెండుకపిత్థహస్తములుపట్టబడినయెడవిఘ్నేశ్వరహస్తమగును.

షణ్ముఖహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేకరేత్రిశూలంచ శిఖరందక్షిణేకరే ।
ఊర్ధ్వాంగతేషణ్ముఖస్య కరఇత్యుచ్యతేబుధైః॥

తా॥ ఎడమచేతియందు త్రిశూలహస్తమును కుడిచేతియందు శిఖరహస్తమునుబొడువుగా పట్టబడినయెడ షణ్ముఖహస్తమగును.

౯, మన్మథహస్తలక్షణమ్.

విశ్లో॥ వామేకరేతుశిఖరం దక్షిణేకటకాముఖః ।
మన్మథస్యకరః ప్రోక్తో నాట్యశాస్త్రవిశారదైః॥

తా॥ ఎడమచేతియందుశిఖరహస్తమును కుడిచేతియందు కటకాముఖహస్తమునుపట్టబడినయెడ మన్మథహస్తమగును.

౧౦, ఇంద్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకాస్వస్తికౌచేదింద్రహస్తః ప్రకీర్తితః॥

తా॥ రెండుత్రిపతాకహస్తముల మణికట్టులనుచేర్చి పట్టునెడఇంద్రహస్తమగును.

౧౧, అగ్నిదేవహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకందక్షిణేతు వామేలాంగూలహస్తకమ్ ।
అగ్నిహస్తస్సవిజ్ఞేయో నాట్యశాస్త్రవిశారదైః॥

తా॥ కుడిచేతియందు త్రిపతాకహస్తమును ఎడమచేతియందు లాంగూలహస్తమును పట్టబడినయెడ అగ్నిహస్తమగును.

౧౨, యమహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేపాశందక్షిణేతు సూచీయమకరస్స్మృతః॥

తా॥ ఎడమచేతియందు పాశహస్తమును కుడిచేతియందు సూచీహస్తమును పట్టబడినయెడయమహస్తమగును.

౧౩, నైఋతిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఖట్వాంచశకటంచైవ కీర్తితోనైఋతేఃకరః॥

తా॥ ఖట్వాహస్తమునుశకటహస్తమునుబట్టినయెడనైఋతిహస్తమగును.

౧౪, వరుణహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకందక్షిణేవామే శిఖరంవారుణఃకరః॥

తా॥ కుడిచేతియందుపతాకహస్తమును ఎడమచేతియందు శిఖరహస్తమును పట్టబడినయెడ వరుణహస్తమగును.

౧౫, వాయుహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అరాళోదక్షిణౌవామే హస్తేచాఽర్థపతాకకః ।
ధృతౌచేద్వాయుదేవస్య హస్తఇత్యభిధీయతే॥

తా॥ కుడిచేతియందు అరాళహస్తమును ఎడమచేతియందు అర్ధపతాకహస్తమును పట్టబడినయెడ వాయుహస్తమగును.

౧౬, కుబేరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేపద్మం దక్షిణౌతుగదాయక్షపతేఃకరః॥

తా॥ ఎడమచేతియందు పద్మహస్తమును కుడిచేతియందు గదాహస్తమునుపట్టబడినయెడ కుబేరహస్తమగును,

అథనవగ్రహహస్తానిరూప్యంతే.

౧, సూర్యదేవతాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంసోపకణ్ఠహస్తాభ్యాంసోలపద్మకపిత్థకౌ ।
ధృతౌయదిభవేదేషదివాకర కరస్స్మృతః॥

తా॥ భుజశిరస్స్థలసమీపములందు రెండుచేతులచే సోలపద్మకపిత్థహస్తములు పట్టబడినయెడ సూర్యహస్తమగును.

౨, చంద్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సోలపద్మంవామకరే దక్షిణౌచపతాకకః ।
నిశాకరకరస్సోక్తో భరతాగమకోవిదైః॥

తా॥ ఎడమచేతియందు సోలపద్మహస్తమును కుడిచేతియందు పతాకహస్తమునుపట్టబడినయెడ చంద్రహస్తమగును.

3, అఙ్గారకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామే కరేతుసూచీస్యా ద్దక్షిణేముష్టిహస్తకః ।
కృతశ్చేన్నాట్యశాస్త్రజ్ఞై రఙ్గారకకరస్మృతః॥

తా॥ ఎడమచేతసూచీహస్తమును కుడిచేత ముష్టిహస్తమునుపట్టబడినయెడ అంగారకహస్తమగును.

౪, బుధహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తిర్యగ్వామేముష్టినాఽథదక్షిణేనపతాకకః ।
బుధగ్రహకరఃప్రోక్తోభరతాఽగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమచేతనడ్డముగా ముష్టిహస్తమునుకుడిచేత పతాకహస్తమునుపట్టబడినయెడబుధహస్తమగును.

౫, బృహస్పతిహస్తలక్షణమ్.

॥శ్లో॥ హస్తాభ్యాంశిఖరంధృత్వాయజ్ఞసూత్రప్రదర్శనే।
ఋషిబ్రాహ్మణహస్తోఽయంగురోశ్చపరికీర్తితః॥

తా॥ రెండుహస్తములచే శిఖరహస్తమును జన్నిదమువలెపట్టిచూపినయెడ బృహస్పతిహస్తమగును. ఇదిఋషులయందును, బ్రాహ్మణులయందునుగూడచెల్లును.

౬, శుక్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామోర్ధ్వేభాగేముష్టిస్స్యాదధస్తాదక్షిణేనచ ।
శుక్రగ్రహకరఃప్రోక్తోభరతాఽగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమప్రక్కమీదుగానుకుడిప్రక్కక్రిందుగానుముష్టిహస్తముపట్టబడినయెడశుక్రునిహస్తమగును.

౭-శనైశ్చరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేకరేతుశిఖరంత్రిశూలందక్షిణేకరే।
శనైశ్చరకరఃప్రోక్తోభరతాఽగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమచేతశిఖరహస్తమునుకుడిచేతత్రిశూలహస్తమునుపట్టబడినయెడశనైశ్చరహస్తమగును.

౮-రాహుహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ సర్పశీర్షంవామకరేసూచీస్యాద్దక్షిణేకరే।
రాహుగ్రహకరఃప్రోక్తోభరతాఽగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమచేత సర్పశీర్షహస్తమును కుడిచేత సూచీహస్తమును పట్టిన యెడ రాహుహస్తమగును.

౯- కేతుహస్తలక్షణము.

శ్లో॥ వామేన సూచీం సంధృత్య దక్షిణే తు పతాకికః।
కేతుగ్రహార్థే ప్రోక్తోఽయం భరతాగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమచేత సూచీహస్తమును కుడిచేత పతాకహస్తమును పట్టిన యెడ కేతుహస్తమగును.

అథ దశావతారహస్తనిరూపణం తే.

౧- మత్స్యావతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మత్స్యహస్తం దర్శయిత్వా తతః స్కంధసమౌ కరౌ।
త్రిపతాకౌ యది ధృతౌ యుజ్యతే మత్స్యజన్మని॥

తా॥ మత్స్యహస్తమును జూపి రెండు త్రిపతాకహస్తములను భుజశిరస్సులకు సమముగా బట్టిన యెడ మత్స్యావతారహస్తమగును. ఇదియు మత్స్యావతారమును బోధించును.

౨- కూర్మావతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కూర్మహస్తం దర్శయిత్వా తతః స్కంధసమౌ కరౌ।
త్రిపతాకౌ యది ధృతౌ యుజ్యతే కూర్మజన్మని॥

తా॥ కూర్మహస్తమును జూపి భుజశిరస్సులకు సమముగా త్రిపతాకహస్తములు పట్టిన యెడ కూర్మావతారహస్తమగును. ఇది కూర్మావతారమున చెల్లును.

౩- వరాహావతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ దర్శయిత్వా వరాహం తు కటిపార్శ్వే సమౌ కరౌ।
ధృతౌ వరాహావతారహస్తస్త్వభినయే॥

తా॥ వరాహహస్తమును జూపి పిదప కటులయందు హస్తములను ఉంచిన యెడ వరాహావతారహస్తమగును.

౪- నృసింహావతారహస్తలక్షణము.

శ్లో॥ వామే సింహముఖం ధృత్వా దక్షిణే త్రిపతాకికః।
నరసింహావతారస్య హస్తస్త్వభినయే తథా॥

తా॥ ఎడమచేత సింహముఖహస్తమును కుడిచేత త్రిపతాకహస్తమును పట్టిన యెడ నృసింహావతారహస్తమగును.

౫-వామనాఽవతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వాఽధోధృతముష్టిభ్యాంసవ్యాన్యాభ్యాంయదిస్థితః।
సవామనాఽవతారస్యహస్తఇత్యభిధీయతే॥

తా॥ మీఁదుగానుక్రిందుగానుఎడమకుడిచేతులచేరెండుముష్టిహస్తములుపట్టబడినయెడవామనాఽవతారహస్తమగును.

౬- పరశురామాఽవతారహస్తలక్షమ్.

శ్లో॥ వామంకటితటేన్యస్యదక్షిణేఽర్ధపతాకకః।
ధృతోపరశురామస్యహస్తఇత్యభిధీయతే॥

తా॥ ఎడమచేతినినడుమునందుంచికుడిచేతఅర్ధపతాకహస్తమును బట్టునెడపరశురామావతారహస్తమగును,

౭-రఘురాఽమావతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కపిత్థందక్షిణేహస్తేవామేతుశిఖరఃకరః।
అధరోత్తరభాగేతురామచంద్రకరఃస్మృతః॥

తా॥ కుడిచేతకపిత్థహస్తమునుఎడమచేతశిఖరహస్తమునుక్రిందుమీఁదులుగాపట్టబడినయెడరామచంద్రావతారహస్తమగును.

౮- బలరామాఽవతాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకందక్షిణేహస్తేముష్టిర్వామకరేతథా।
బలరామావతారస్యహస్తఇత్యభిధీయతే॥

తా॥ కుడిచేతపతాకహస్తమును, ఎడమచేతముష్టిహస్తమునుపట్టబడినయెడబలరామాఽవతారహస్తమగును.

౯-కృష్ణావతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మృగశీర్షేతుహస్తాభ్యాంమన్యోన్యాభిముఖీకృతే।
అంసోపకంఠేకృష్ణస్యహస్తఇత్యభిధీయతే॥

తా॥ రెండుమృగశీర్షహస్తములుభుజశిరస్సులసమీపమునఎదురెదురుగాపట్టబడినయెడకృష్ణాఽవతారహస్తమగును,

౧౦- కల్క్యవతారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకందక్షిణేవామేత్రిపతాకకరోధృతః।
కల్క్యవతారహస్తస్స్యాదితినాట్యవిదోవిదుః॥

తా॥ కుడిచేతపతాకహస్తమునుఎడమచేతత్రిపతాకహస్తమునుపట్టబడినయెడకల్క్యవతారహస్తమగును.

రాక్షసహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముఖేకరాభ్యాంశకటో రాక్షసానాంకరస్స్మృతః॥

తా॥ రెండుచేతులచే ముఖమునందు శకటహస్తము పట్టబడెనేని రాక్షసహస్తమగును.

అథచతుర్వర్ణహస్తానిరూప్యంతే.

బ్రాహ్మణహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ కరాభ్యాంశిఖరంధృత్వాయజ్ఞసూత్రప్రదర్శనే।
దక్షిణేనకృతేతిర్యగ్బ్రాహ్మణానాంకరస్స్మృతః॥

తా॥ రెండుశిఖరహస్తములనుబట్టికుడిచేతఅడ్డముగాజన్నిదమునుజూపునెడబ్రాహ్మణహస్తమగును.

క్షత్రియహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేనశిఖరంతిర్యగ్ధృత్వాఽన్యేనపతాకకః।
ధృతోయదిక్షత్రియాణాంహస్తఇత్యభిధీయతే॥

తా॥ ఎడమచేతశిఖరహస్తమునుఅడ్డముగాబట్టికుడిచేతపతాకహస్తమునుపట్టునెడక్షత్రియహస్తమగును.

వైశ్యహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేకరేతుహంసాస్యందక్షిణేకటకాముఖః।
వైశ్యహస్తోఽయమాఖ్యాతోభరతాఽఽగమవేదిభిః॥

తా॥ ఎడమచేతహంసాస్యహస్తమునుకుడిచేతకటకాముఖహస్తమునుపట్టబడినయెడవైశ్యహస్తమగును.

శూద్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేతుశిఖరంసూచీదక్షిణేశూద్రహస్తకః॥

తా॥ ఎడమచేతశిఖరహస్తమునుకుడిచేతసూచీహస్తమును బట్టబడినయెడశూద్రహస్తమగును.

శ్లో॥ అష్టాదశానాంజాతీనాంకర్మతేనకరాస్స్మృతాః॥

తా॥ పదునెనిమిదిజాతులకునువారివారిక్రియలచేఅందులకుతగినట్లుహస్తములుచెప్పబడును.

శ్లో॥ తత్తద్దేశజనానాంచఏవమూహ్యంబుధోత్తమైః॥

తా॥ ఆయాదేశములజనులకునుఈరీతిగానేహస్తములూహింపవలసినదనిపెద్దలచేతచెప్పబడుచున్నది.

శ్లో॥ యావదర్థాః ప్రయోగాణాం తావద్భేదాగకరాస్స్మృతాః।
అర్థాత్ప్రకరణాల్లిఙ్గాదౌచిత్యాదర్థనిర్ణయః॥

తా॥ ప్రయోగముల కెన్నివిధములయర్థభేదములుగలవో అన్నివిధములహస్తభేదములునుగలవు. శబ్దార్థములచే ఆయాప్రకరణమునుజూచి స్త్రీలింగపుంలింగభేదములవలనప్రకృతోచితాఽర్థనిర్ణయము చేసికోవలయును.

శ్లో॥ తత్తత్సమ్యక్సమాలోక్య సఙ్గ్రహాద్వ్యాక్తమిదం మయా।
సమాలోచ్య ప్రయోక్తవ్యం భావజ్ఞైరిహ శాస్త్రతః॥

తా॥ ఈవిషయము బాగుగావిమర్శించిచూచిననాచేతసంగ్రహముగా చెప్పబడెనుకనుభావజ్ఞులీశాస్త్రరీతిని చక్కగానాలోచించి తత్తద్విషయానుగుణముగ ఉపయోగింపదగును.

గ్రంథాంతరస్థప్రసిద్ధరాజహస్తానిరూప్యంతే.

శ్లో॥ శుకతుండో హరిశ్చంద్రే మయూరో నళభూపతౌ। పురుకుత్సేల
పద్మాఖ్యో ముష్టిహస్తః పురూరవే। అలపద్మశ్శిరస్థాయీ సగ
రార్థే నియుజ్యతే। దిలీపాఖ్యే పతాకస్స్యాదమ్బరీషే తు కర్త
రీ। శిబిరాజ్ఞి కపిత్థస్స్యాత్పురోభాగే ప్రచాలితః। ఉభౌ పతాకౌ భు
జయోరంతే దేవవిభావనే। కథితౌ కార్తవీర్యే తు విరళాఙ్గుష్ఠ
రంధ్రకః। ఏతౌ వహేత్స్వక్షితౌ చేద్రావణార్థే ప్రకీర్తితౌ। భు
జదేశే ప్రచలితో సూచిస్స్యాద్ధర్మరాజకే। త్రిపతాకో పురోభా
గే చాలితశ్చ పునః పునః। అర్జునార్థే నాట్యభేదే యుజ్యతే
నాట్యవేదిభిః। భీమే ముష్టిః పురోభాగే చలితో యది కల్ప్యతే। ఉ
క్తౌ శైబ్యే సూచిరేవ కిఞ్చిదుద్వేష్టితాఙ్గుళః। కటకో నకులార్థే
చ శిఖరస్సహదేవకే। నహుషే చలహస్తస్స్యాద్ద్వయాతౌ తామ్ర
చూడకః। అర్ధచంద్రకరశ్శ్రేయం త్రిపతాకాకృతిర్భవేత్। భ
గీరథార్థే యోజ్యస్స్యాద్రాహుగ్రస్తేన్దుమణ్డలే॥

తా॥ శుకతుండహస్తము హరిశ్చంద్రునియందును, మయూరహస్తము నలునియందును, అలపద్మహస్తము కుత్సునియందును, ముష్టిహస్తము పురూరవునియందును, శిరస్సునందు జేర్చినయలపద్మహస్తము సగరునియందును, పతాకహస్తము దిలీపునియందును, కర్తరీముఖహస్తము అంబరీషుని

యందును, ఎదురుగాచలింపచేయబడినకపిత్థహస్తముశిబియందును, ఎదు
ముగాజేయబడినభుజములకొనలయందుదేవభావనగాపట్టబడిన రేచితపతా
కహస్తములుకార్తవీర్యునియందును,అపతాకహస్తములే ముందువెను
కలుగాకూర్చిపట్టినయెడరావణునియందును,భుజప్రదేశమందుచలింపజే
యబడినసూచీహస్తముధర్మరాజునందును-త్రిపతాకహస్తము ఎదురుగ
మాటికిమాటికిచలింపజేయబడెనేనిఅర్జునునియందును, ముష్టిహస్తము
ఎదురుగచలింపజేయబడెనేనిభీమసేనునియందును రేచితాంగుళములుగల
సూచీహస్తము శైబ్యునియందును,కటకాముఖహస్తము నకులునియందు
ను, శిఖరహస్తముసహదేవునియందును, చలపతాకహస్తమునహుషుని
యందును,తామ్రచూడహస్తముయయాతియందును,అర్ధచంద్రహస్త
మునుత్రిపతాకాకృతిగబట్టినయెడభగీరథునియందును, రాహుగ్రస్తమగు
చంద్రమండలమందును చెల్లును.

మూపునందు జేర్చిపట్టబడినయెడ భరతునియందును, ఎడమమూపునందు జేర్చిపట్టినయెడలక్ష్మణునియందును, నొసటికిసరిగాపట్టబడినయెడశత్రుఘ్నునియందును చెల్లును. ఇట్లు ఈహస్తములుక్రమముగా సూర్యవంశపురాజుల విషయమందు చెప్పబడెను. ఈహస్తములేయెడమప్రక్కగా పట్టబడునెడ చంద్రవంశపు రాజులవిషయమునందువినియోగించుననినాట్యశాస్త్రజ్ఞుల చేతజెప్పబడుచున్నది.

సప్తసముద్రహస్తానిరూప్యంతే,

శ్లో॥ లవణేక్షుసురాసర్పిదధిక్షీరజలార్ణవాః।
ఏతేషాంహస్తకలనావిశేషాత్ప్రతిపాద్యతే॥

తా॥ లవణము, ఇక్షువు, సుర, సర్పి, దధి, క్షీరము-జలము, అనిసముద్రములుఏడువీనియందుహస్తసందర్భములువిశేషముగాజెప్పబడును,

లవణసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ ముకుళాఖ్యాకరౌచైవవ్యావృత్తౌచాపవేష్టితౌ।
ప్రయోజ్యౌలవణామ్భోధౌధిషణస్యమతాంతరే॥

తా॥ విరివిగాత్రిప్పబడినముకుళహస్తములను అధోముఖములుగబట్టినయెడలలవణసముద్రమందుచెల్లునుఅనిబృహస్పతిమతము.

౨-ఇక్షుసముద్రహస్తమ్,

శ్లో॥ అలపద్మౌతథాభూతౌఇక్ష్వబ్ధౌసమ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥అలపద్మహస్తమునుక్రిందచెప్పినప్రకారమేపట్టినయెడఇక్షుసముద్రమందుచెల్లును.

3-సురాసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ సజ్కీర్ణాఖ్యపతాకౌచతథైవగుణమాశ్రితౌ।
సురామ్బుధౌప్రయోక్తవ్యౌశుక్రాచార్యమతాంతరే॥

తా॥ సంకీర్ణపతాకములను అదేరీతినివిరివిగాత్రిప్పిదిగుమొగములుగాబట్టినయెడసురాసముద్రమందుచెల్లును. అని శుక్రాచార్యులమతము.

౪-సర్పిసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ సర్పిరబ్ధేస్తుచతురౌవాయుసూనుమతాంతరే॥

తా॥ సర్పి(నేతి)సముద్రమందుచతురహస్తముచెల్లును, అనిహనుమంతునిమతము.

౫, దధిసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ త్రిపతాకాభిధౌహస్తౌ గుణపూర్వపదాశ్రితౌ ।
దధ్యర్ణవేప్రయోక్తవ్యౌ దత్తిలాచార్యసమ్మతౌ॥

తా॥ త్రిపతాకహస్తములను ముందుచెప్పినరీతినబట్టినయెడ దధిస ముద్రమందుచెల్లును. అనిదత్తిలాచార్యమతము.

౬, క్షీరసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ సర్పశీర్షాహ్వయౌహస్తౌ యథాపూర్వగుణాశ్రయౌ।
క్షీరసాగరరూపార్థేనారదాభిమతౌభవత్॥

తా॥ సర్పశీర్షహస్తములను మునుపటివలెనేపట్టినయెడ క్షీరసము ద్రమందుచెల్లును అనినారదమహాముని మతము.

౭, శుద్ధోదకసముద్రహస్తమ్.

శ్లో॥ పతాకగుణసంయుక్తౌ పూర్వవన్మిళితౌకృతౌ।
జలార్ణవేప్రయోక్తవ్యౌకోహళాచార్యసమ్మతౌ॥

తా॥ పతాకహస్తములను మునుపటివలెనే విరివిగాద్రిప్పి క్రిందుము ఖముగబట్టినయెడ శుద్ధోదకసముద్రమందుచెల్లును. అనికోహళాచా ర్యమతము.

ప్రసిద్ధనదీనాంహస్తానిరూప్యంతే.

శ్లో॥ గంగాదీనాంనిర్ణయేతు వ్యాపృత్తశ్చాపవేష్టితః । నదీనా మపిసర్వాసాంపతాకస్సముదాహృతః। గంగాదీనాంవిశేషేణ తద్గుణాద్యనువర్ణనాత్ । హస్తానాంభేదకలనాగురుణాపూర్వ మీరితా।తత్స్వరూపంప్రవక్ష్యామినాట్యాభినయయోగతః॥

తా॥ గంగమొదలైననదులను నిర్ణయించుటయందు ముందరికివాచి క్రిందుగాబట్టబడిన పతాకహస్తము వినియోగించును. ఆగంగాదినదుల కువానివాని విశేషగుణాదులనుబట్టి వర్ణించుటవలన నాట్యాభినయము నందుకొన్నిహస్తములువినియోగింపబడునుగనుక వానిస్వరూపములిచ్చ టచెప్పబడుచున్నవి.

గంగాదినదులహస్తములు.

శ్లో॥ గంగాయాంతామ్రచూడస్స్యాత్సూర్యజాయాన్తురేఖికః।కృ ష్ణవేణ్యాంసింహముఖోకావేర్యాంచతురఃకరః । పతాకచతు రౌహస్తౌసరస్వత్యాంప్రకీర్తితౌ । నర్మదాయాంవిధేయస్స్యా

త్రికరో హ్యర్ధపతాకికః । హంసాస్యస్తుంగభద్రాయాం శరావత్యాంతు బాణకః । సూచీహస్తో వేత్రవత్యాం చంద్రభాగార్ధకే చలః । సరయ్వామపి పద్మాఖ్యో భీమరథ్యామరాళకః । సువర్ణముఖినద్యాంచ కరోర్ధచతురో మతః । శుకతుణ్డో పాపనాశ్యాం యుజ్యతే భావవేదిభిః । అనుక్తానాం నదీనాంచ పతాకస్సమ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ తామ్రచూడహస్తము గంగానదియందును, రేఖాహస్తము యమునానదియందును, సింహాముఖహస్తము కృష్ణవేణీనదియందును, చతురహస్తము కావేరినదియందును, పతాకచతురహస్తములు సరస్వతీనదియందును, అర్ధపతాకహస్తము నర్మదానదియందును, హంసాస్యహస్తము తుంగభద్రానదియందును, బాణహస్తము శరావతీనదియందును, అలపద్మహస్తము సరయూనదియందును, అరాళహస్తము భీమరథీనదియందును, అర్ధచతురహస్తము స్వర్ణముఖినదియందును, శుకతుండహస్తము పాపనాశనీనదియందును చెల్లును. ఇవిగాక తక్కిన నదులయందు పతాకహస్తము చెల్లును.

౧, ఊర్ధ్వలోకహస్తమ్.

శ్లో॥ భూలోకశ్చ భువర్లోకస్స్వర్గలోకస్తతః పరః । జనోలోకస్తపోలోకస్సత్యలోకాభిధస్తతః । మహర్లోకశ్చ సప్తైతే లోకాశ్చోర్ధ్వం సమాశ్రితాః । పతాకోద్వేష్టితముఖః ఏతేషు వినియుజ్యతే॥

తా॥ భూలోకము, భువలోకము, స్వర్గలోకము, జనోలోకము, తపోలోకము, సత్యలోకము, మహాలోకము, ఇవి మీఁది యేడులోకములు. వీనియందు ఉద్వేష్టితపతాకహస్తము వినియోగించును.

౨, అధోలోకహస్తమ్.

శ్లో॥ అతలో వితలశ్చైవ సుతలశ్చ తలాతలః । మహాతల ఇతి ఖ్యాతో రసాతల ఇతీరితః । పాతాళశ్చైవ సప్తైతే హ్యధోలోకాః ప్రకీర్తితాః । అధోలోకేషు యుజ్యేత పతాకశ్చాపవేష్టితః॥

తా॥ అతలము, వితలము, సుతలము, తలాతలము, మహాతలము, రసాతలము, పాతాళము, ఈ యేడును క్రింది యేడులోకములు, వీనియందు అపవేష్టిత పతాకహస్తము వినియోగించును.

అథవృక్షభేదానాంహస్తానిరూప్యంతే.

౧, అశ్వత్థవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ అలపద్మౌరేచితౌచేదశ్వత్థేసమ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ రెండుఅలపద్మహస్తములను చలింపజేసినయెడ అశ్వత్థవృక్షమందు చెల్లును.

౨, కదళీవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ కదళ్యాంశ్లిష్టముకుళౌ రేచితౌద్వేష్టితౌభవేత్॥

తా॥ శ్లిష్టముకుళహస్తమును పొడుపుగకదలించి పట్టినయెడకదళీవృక్షమందు చెల్లును.

౫ - ౬ - నారఙ్గలికుచవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ నారఙ్గేపద్మకోశస్స్యాచ్ఛ్రిమకోలికుచేభవేత్॥

తా॥ నారింజచెట్టునందు పద్మకోశహస్తమును, గజనిమ్మచెట్టునందు భ్రమరహస్తమును చెల్లును.

౭ - ౮ - పనసబిల్వవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పనసేచతురః ప్రోక్తోబిల్వేరేచతురోభవేత్॥

తా॥ పనసబిల్వవృక్షములయందు చతురహస్తము చెల్లును.

౯ - పునాగ్నవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పతాకచతురౌప్రోక్తౌ పున్నాగతరునిర్ణయే॥

తా॥ పతాకచతురహస్తములు పొన్నమ్రానియందు చెల్లును.

౧౦-౧౧- మంచారవకుళవృక్షహస్తమ్,

శ్లో॥ మందారేఖండచతురో సందంశోవకుళేభవేత్॥

తా॥ ఖండచతురహస్తము మంతారవృక్షమందును, సందంశహస్తము వకుళవృక్షమందును చెల్లును.

౧౫-౧౬- వటార్జునవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పతాకోవటవృక్షేస్యా దర్జునేసింహవక్త్రకః॥

తా॥ మఱ్ఱిమ్రానియందు పతాకహస్తమును, ఏరుమద్దిమ్రానియందు సింహముఖహస్తమును చెల్లును.

౧౭-౧౮- పాటలీహింతాలవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పాటల్యాంశుకతుండస్స్యాత్ హింతాలేకర్తరీముఖః॥

తా॥ పాదిరిచెట్టునందు శుకతుండహస్తమును, ఈదాటిచెట్టునందు కర్తరీముఖహస్తమును చెల్లును.

౨౦-పూగవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పద్మకోశౌస్వస్తికౌస్యా త్పూగవృక్షనిరూపణే॥

తా॥ రెండుపద్మకోశహస్తములు స్వస్తికములుగ బట్టబడినయెడపోకచ్రమాలియందు చెల్లును.

౨౨-చమ్పకవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ చమ్పకేపూర్వశాస్త్రజ్ఞై రధోలాంగూలమిష్యతే॥

తా॥ సంపెగచెట్టునియందు అధోలాంగూల హస్తమును వినియోగింపవలెనని పూర్వశాస్త్రజ్ఞులచే చెప్పబడెను.

౨౩, ఖదిరవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ అత్యంనతస్తామ్రచూడోప్యథః ఖదిరవర్ణనే॥

తా॥ తామ్రచూడహస్తమును మిక్కిలి క్రిందు మొగముగ వంచి పట్టునెడనల్లతున్నచెట్టునందు చెల్లును.

౨౪..శమీవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ శమీవృక్షే సమాఖ్యాతః కరోయక్లిష్టకర్తరీ॥

తా॥ శ్లిష్టకర్తరీహస్తము జమ్మిచెట్టునందు చెల్లును.

౨౫-అశోకవృక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకౌమణిబంధస్థౌ సమ్యక్తిర్యక్కృతౌయది। పతాకస్వస్తికోహస్తః కథితోభరతాదిభిః । పతాకస్వస్తికోహస్తఃఅశోకాభినయేస్మృతః ॥

తా॥ పతాకహస్తములు మనికట్టులందుచేర్చి యడ్డముగా బట్టబడినయెడ పతాకస్వస్తికహస్తమగును ఇదిఅశోకవృక్షమునందు చెల్లును.

౨౬- సిందువారవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ సిందువారతరౌయోజ్యః కరశ్లిష్టమయూరకః॥

తా॥ వావిలిచెట్టునందుశ్లిష్టమయూరహస్తము చెల్లును.

౨౭-ఆమలకవృక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తర్జనీమధ్యమాహస్తతలేసమ్మిశ్రితోయది ।
ఆతతేప్రసృతాన్యోయం కరోసంయమనామకః ।
సంయమాభిధహస్తోపీయ తదామలకేద్రుమే॥

తా॥ తర్జనీమధ్యములనుఅరచేతిలోజేర్చితక్కినవ్రేళ్ళనుచాచిపట్టి ననదిసంయమహస్తమౌను. ఈహస్తముఉసిరికచెట్టునందుచెల్లును.

౨౮-కురవకవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ కర్తరీత్రిపతాకౌచజ్ఞేయౌకురవకద్రుమే॥

తా॥ కర్తరీత్రిపతాకహస్తములు ఎఱ్ఱపువ్వుల గోరంటచెట్టునందు చెల్లును.

౨౯-కపిత్థవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ అలపద్మౌస్వస్తికౌచేత్కపిత్థార్థేనియుజ్యతే॥

తా॥ అలపద్మహస్తములనుస్వస్తికములుగబట్టినయెడ వెలగమ్రానియందుచెల్లును.

3౦-కేతకీవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పతాకచతురాభిఖ్యౌస్వస్తికౌస్మణిబన్ధయోః।
కేతకీవృక్షభేదేపియుజ్యతేదేవమంత్రిణః॥

తా॥ పతాకచతురహస్తములనుమణిబంధములందుస్వస్తికములుగబట్టినయెడపచ్చమొగలిచెట్టునందుచెల్లును,ఇదిదేవమంత్రిసమ్మతము.

3౧- శింశపావృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ అర్ధచంద్రౌస్వస్తికౌస్యాత్తయోర్జ్యోశింశపాతరౌ॥

తా॥ అర్ధచంద్రహస్తములను స్వస్తికములుగబట్టిన నదిఇరుగుడుమ్రానియందుచెల్లును.

3౨-నిమ్బసాలవృక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ శుకతుండౌస్వస్తికౌచేన్నిమ్బసాలేనిరూపితౌ॥

తా॥ శుకతుణ్డహస్తములను స్వస్తికములుగబట్టినయెడ వేపమ్రానియందును,ఏపెమ్రానియందునుచెల్లును.

33- పారిజాతవృక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేపతాకకోహస్తస్త్రసవ్యేపతాకికః।
ఉద్వేష్టితకృతోహస్తోత్రిజ్ఞానఃపరికీర్తితః।
త్రిజ్ఞానఃపారిజాతస్యక్రోడేయదిధృతఃకరః॥

తా॥ ఎడమచేతనుకుడిచేతనుపతాకహస్తమునుపైకిత్రిప్పిపట్టినయెడ త్రిజ్ఞానహస్తమౌను. ఈహస్తముఱొమ్మునకెదురుగబట్టినయెడ పారిజాతవృక్షమందుచెల్లును.

3౪- తింత్రిణీజమ్బూవృక్షహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తింత్రిణ్యామపిలాఙ్గూలోజమ్బ్వామర్ధపతాకికః॥

తా॥ చింతచెట్టునందులాంగూలహస్తమును, నేరేడుచెట్టునందుఅర్ధపతాకహస్తమునుచెల్లును.

౩౫-పాలాశరసాలవృక్షహస్తమ్.

శ్లో॥ పాలాశే చార్ధచన్ద్రశ్చ రసాలే త్రిపతాకికః॥

తా॥ మోదుగుచెట్టునందు అర్ధచంద్రహస్తమును, తియ్యమామిడి చెట్టునందు త్రిపతాకహస్తమును చెల్లును.

అథ సింహాదిమృగాణాంహస్తా నిరూప్యన్తే. ౧-సింహహస్తమ్.

శ్లో॥ దక్షిణే సింహవక్త్రస్స్యాత్తత్పృష్ఠే వామహస్తతః।
పతాకమాపమాశ్రిత్య చలత్ప్రవిరళాఙ్గుళిః।
శ్లిష్టసింహముఖస్సోయం సింహార్థే వినియుజ్యతే॥

తా॥ కుడిచేత సింహముఖహస్తమును బట్టి దాని వెనుకతట్టు పతాకహస్తమును ఎడమైన వ్రేళ్లు కలుగ బట్టినన దిశ్లిష్టసింహముఖహస్త మనబడును. ఈహస్తము సింహమునందు చెల్లును.

౨- వ్యాఘ్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అర్ధచంద్రోధోముఖశ్చేద్వ్యాఘ్రార్థే సమ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ అర్ధచంద్రహస్తమును అధోముఖముగ బట్టినయెడ పెద్దపులియందు చెల్లును. ౩-సూకరహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తమత్స్యహస్తేతు దక్షిణః కుఞ్చితశ్చలః।
అన్యాంగుళ్యః ప్రవిరళాః పఞ్చసఙ్ఖ్యా యథాక్రమమ్।
యుజ్యతే స్తబ్ధరోమార్థే సఙ్కీర్ణమకరః కరః॥

తా॥ ముందు చెప్పిన మత్స్యహస్తమందు దక్షిణహస్తమును వంచి కదలించుచు ఇతరహస్తము వ్రేళ్ళనైదింటిని విరళముగ బట్టిన నది సంకీర్ణమకరహస్తమనబడును. ఈహస్తము పందియందు వినియోగించును.

౪-కపిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తముష్టిహస్తస్తు మధ్యమాంగుష్ఠయోగతః।
నామ్నాధోముష్టిముకుళః కపేరర్థే నిరూప్యతే॥

తా॥ ముందు చెప్పిన ముష్టిహస్తము మధ్యమాంగుష్ఠముల చేరికవలన అధోముష్టి ముకుళహస్తమనబడును. ఈహస్తము కోతియందు వినియోగించును. ౫, భల్లూకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామహస్తే పద్మకోశో ధోముఖత్వముపాశ్రితః।
దక్షిణేతు పతాకాఖ్యస్తస్య పృష్ఠతలాశ్రితః।
భల్లూకార్థే ప్రయోగస్స్యాత్ పద్మకోశపతాకకః॥

తా॥ ఎడమచేత దిగుమొగముగా పద్మకోశహస్తమును బట్టి కుడిచేత పట్టబడిన పతాకహస్తమును దానిపైనుంచినయెడ పద్మకోశపతాకహస్తమౌను. ఇది ఎలుగుగొడ్డునందు వినియోగించును.

౬, మార్జారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తముష్టిహస్తస్యానామికాఙ్గుష్ఠయోగతః।
నామ్నాయమర్ధముకుళో మార్జారే సమ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ ముందు చెప్పబడిన ముష్టిహస్తముయొక్క అనామికాంగుష్ఠములను జేర్చిపట్టినది అర్ధముకుళహస్తమగును. ఈహస్తము పిల్లియందు చెల్లును.

౭, చమరీమృగహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ వామేముష్టిర్దక్షిణేవామణిబంధేనమిశ్రితః।
ముద్రికాధోముఖోముష్టిముద్రాహస్తోయమీరితః।
ముష్టిముద్రాకరశ్చాపి చమర్యాంసమ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ ఎడమచేత ముష్టిహస్తమును కుడిచేత ముద్రాహస్తమును మణికట్టుతో జేర్చి క్రిందుమొగముగా బట్టినయెడ ముష్టిముద్రాహస్తమౌను. ఇది చమరీమృగమునందు వినియోగించును. ౮, గోధాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ఊర్ధ్వేకనిష్ఠికాఙ్గుష్ఠౌ పతాకేకిఞ్చిదీరితౌ।
నామ్నాతలపతాకోయం గోధాయాంపుష్టితోభవేత్॥

తా॥ పతాకహస్తమందు కనిష్ఠికాంగుష్ఠములను కొంచెముమీదికి ఎత్తిపట్టినయెడ తలపతాకహస్తమగును. ఈహస్తము ఉడుమునందు చెల్లును.

౯, శల్యమృగహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తమృగశీర్షస్య తర్జన్యూర్ధ్వప్రసారితా।
నామ్నా చంద్రమృగోహస్త శ్శల్యార్థేసమ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ మును చెప్పిన మృగశీర్షహస్తమందు చూపుడువ్రేలు పైకెత్తబడినయెడ చంద్రమృగహస్తమగును. ఇది శల్యమృగమందు వినియోగించును. ౧౦, కురంగహస్తమ్.

శ్లో॥ కురఙ్గేచప్రయోక్తవ్యో మృగశీర్షాభిధానకః॥

తా॥ మృగశీర్షహస్తము జింకయందు చెల్లును.

౧౧, కృష్ణసారహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తముష్టిహస్తేతు కనిష్ఠాంగుష్ఠసారణాత్।
నామ్నాముష్టిమృగోహస్తః కృష్ణసారేప్రయుజ్యతే।

తా॥ మునుపుచెప్పిన ముష్టిహస్తమందు కనిష్ఠాంగుష్ఠములనుచాచి పట్టినయెడముష్టి మృగహస్తమౌను. ఇదినల్లజింకయందుచెల్లును.

౧౪, గోకర్ణహస్తమ్.

శ్లో॥ ధేనుకర్ణేనాగబంధౌ రేచితౌ యదియోజితౌ॥

తా॥ నాగబంధహస్తములను మీదికిచలింపజేయుచుపట్టినయెడగోకర్ణమృగమునందుచెల్లును.

౧౫, మూషికహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తముకుళేహస్తేతర్జనీసంప్రసారితా।
నామ్నాయంఖణ్డముకుళో మూషికార్థేనియుజ్యతే॥

తా॥ మునుపుచెప్పిన ముకుళహస్తమందు చూపుడుప్రేలినిబాగుగచాచిపట్టినయెడల ఖండముకుళహస్తముఅనబడును. ఈహస్తముఎలుకయందుచెల్లును.

౧౬, గిరికాహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తముకుళే భూయస్తర్జనీకుఞ్చితాయది।
తిర్యక్ప్రసారితః ఖడ్గముకుళోగిరికార్థకే॥

తా॥ మునుపుచెప్పిన ముకుళహస్తములనుచూపుడుప్రేలినివంచిఅడ్డముగచాచిపట్టినయెడ ఖడ్గముకుళహస్తమౌను. ఇదిచిట్టెలుకయందుచెల్లును.

౧౭, శశహస్తమ్.

శ్లో॥ హస్తస్తలపతాకాఖ్యోశశకేతిర్యగాశ్రయః॥

తా॥ వెలికిలబట్టిన పతాకహస్తము అడ్డముగత్రిప్పబడినయెడ కుందేటియందుచెల్లును.

౧౮, వృశ్చికహస్తము.

శ్లో॥ అధోముఖోరేచితశ్చేత్కర్కటోవృశ్చికేభవేత్॥

తా॥ కర్కటహస్తమును అధోముఖముగ చలింపజేయుచుపట్టినయెడ తేలునందుచెల్లును.

౧౯, శునకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పతాకాభిధహస్తేతు కుఞ్చితాచేత్కనిష్ఠికా।
నామ్నామధ్యపతాకోయం శునకార్థేప్రయుజ్యతే॥

తా॥ పతాకహస్తమందు చిటికెనప్రేలు ముడుపబడెనేనిమధ్యపతాకహస్తమౌను. ఇదికుక్కయందుచెల్లును.

౨౦, ఉష్ట్రహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వోదితాంజలికరేచాంగుష్ఠౌకుఞ్చితౌయుతౌ। ప్రసాదిచోర్ధ్వభాగేచచలితౌసోప్యధోముఖః॥ నామ్నాఖణ్డాంజలిరయంఉష్ట్రార్థేసంప్రయుజ్యతే॥

తా॥ మునుపుచెప్పినఅంజలిహస్తమందు అంగుష్ఠములను వంచిచేర్చి పొడుగజూచి అథోముఖముగచలింపజేయుచు పట్టినయెడ ఖండాజలిహస్తమగును. ఇదిఒంటెయందుచెల్లును. ౨౧, అజహస్తమ్.

శ్లో॥ శిఖరౌశ్లిష్టవదనౌమేషార్థేసమ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ శిఖరహస్తములను ముఖభాగము చేరబట్టినయెడ మేకయందు వినియోగించును. ౨౨, గార్దభహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వఖణ్డాజ్జలౌమిశ్రితుఙ్చ్వతేతర్జనీద్వయే ।
భిన్నాంజలిరయంనామ్నాగార్దభార్థేనియుజ్యతే ॥

తా॥ మునుపుచెప్పిన ఖండాజలిహస్తమందుతర్జనీద్వయమునుజేర్చి వంచిపట్టినయెడ భిన్నాంజలిహస్తమగును. ఇదిగాడిదయందుచెల్లును.

౨౩, వృషభహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మధ్యమానామికేకిఞ్చిత్కుఞ్చితేతలమాశ్రితే। అఙ్గుష్ఠేనో పరియుతేశేషేద్వేచప్రసారితే । తలసింహాకరస్సోయమృష భార్థేనియుజ్యతే॥

తా॥ మధ్యమానామికలను కొంచెము అరచేతితట్టునకువంచి వాని మీదఅంగుష్ఠమునుజేర్చి తక్కినరెండువ్రేళ్ళను చాచిపట్టినయెడతలసింహహస్తమగును-ఇదివృషభార్థమందు వినియోగించును.

౨౪, ధేనుహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మధ్యమావక్రితాయత్ర శేషాస్సర్వేప్రసారితాః।
ధేనావయోజ్యోయస్త్రిభేదేభవేత్సజ్కీర్ణముద్రకః॥

తా॥ నడిమివ్రేలినివంచి తక్కినవ్రేళ్ళను చాచిపట్టినయెడసంకీర్ణముద్రహస్తమగును. ఇదిఆవునందును, యంత్రభేదమునందునుచెల్లును.

అథపక్షిభేద హస్తానిరూప్యంతే.

౧, పారావతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పారావతేకపోతాఖ్యకరస్స్యాత్పుఙ్ఖితాకృతిః॥

తా॥ కపోతహస్తమును పుంఖితాకారముగబట్టినయెడ పావురాయి యందువినియోగించును.

౨, కపోతహస్తమ్.

శ్లో॥ కపోత స్తిర్యగాకారః కపోతేవినియుజ్యతే॥

తా॥ కపోతహస్తమును అడ్డముగాబట్టినయెడ అడవిపావురాయియం
దువినియోగించును.

౩, శశాదనహస్తమ్.

శ్లో॥ బ్రహ్మోక్తశుకతుండస్స్యాచ్ఛశాదననిరూపణే॥

తా॥ బ్రహ్మోక్తశుకతుండహస్తము డేగయందువినియోగించును.

౪, ఉలూకహస్తలక్షణమ్,

శ్లో॥ గజదంతౌశ్లిష్టముఖౌ సంకీర్ణ గజదన్తకః ॥
సంకీర్ణగజదన్తోయముమలూకార్థేనియుజ్యతే॥

తా॥ గజదంతహస్తముల మొనలను జేర్చిపట్టినయెడ సంకీర్ణగజదం
తహస్తమవును. ఇదిగుడ్లగూబయందుచెల్లును,

౫, గండభేరుండహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ మణిబంధౌసమాశ్లిష్టావర్ధచన్ద్రావధోముఖౌ ।
సర్వాఙ్గుళ్యస్తువిరళా నామ్నా స్వస్తికచన్ద్రకః ।
గండభేరుండకాఖ్యస్యవినియోగః ప్రకీర్తితః ॥

తా॥ అర్ధచంద్రహస్తములను అధోముఖములుగ మనికట్లు చేరపట్టి
వ్రేళ్లనువిరళములుగా జేసినయెడ స్వస్తిక చంద్రహస్తమనబడును. ఇది
గండభేరుండపక్షియందు వినియోగింపబడును.

౬, చాతకహస్తమ్,

శ్లో॥ లాఙ్గూలశ్చాతకేభూయాత్పుఙ్ఖితత్వముపాశ్రితః॥

తా॥ లాంగూలహస్తమును పుంఖితముగ బట్టినయెడ చాతకపక్షి
యందుచెల్లును,

౭, కుక్కుటహస్తమ్.

శ్లో॥ పూర్వోక్తభ్రమరోభూయాత్తామ్రచూడనిరూపణే॥

తా॥ మునుపుచెప్పబడినభ్రమరహస్తమే కోడియందువినియోగించును.

౮, పికహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అరాళఃపుఙ్ఖితాకారః కోకిలార్థేనియుజ్యతే॥

తా॥ అరాళహస్తమునుపుంఖితముగ బట్టినయెడ చాతకపక్షియం
దుచెల్లును.

౯, వాయసహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ భరతార్ణవప్రోక్తభ్రమరాంగుష్ఠకస్తథా।

అగ్రభాగేనతర్జన్యాః మిళితోయదిపుఙ్ఖితః ।
సందంశముకుళోభూయా ద్వాయసార్థేనియుజ్యతే॥

తా॥ భరతార్ణవమందు చెప్పబడియుండెడి భ్రమరహస్తాంగుష్ఠము చూపుడువ్రేలితో జేర్చి పుంఖితముగ ఎదుటబట్టబడినయెడ సందంశ ముకుళహస్తమనబడును. ఇది కాకియందువినియోగించును.

౧౦, కురరహస్తమ్.

శ్లో॥ కురరాఖ్యేపవిద్ధాఖ్యేసూచి రేవప్రయుజ్యతే॥

తా॥సూచిహస్తము అపవిద్ధముగ పట్టబడిన యెడకురరపక్షి యందు చెల్లును.

౧౧, శుకహస్తమ్.

శ్లో॥ శుకతుండోప్రయోక్తవ్యో శుకార్థేపుఙ్ఖితాకృతిః॥

తా॥ శుకతుండహస్తమును పుంఖితాకారముగబట్టినయెడ చిలుక యందు వినియోగించును.

౧౨, సారసహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ ముకుళేతుకనిష్ఠాపి కిఞ్చిద్వక్రితభావతః ।
నామ్నాప్రదేశముకుళో యోజ్యోయంసారసార్థకే ॥

తా॥ ముకుళహస్తమునందలిచిటికెనవ్రేలుకొంచెము వంకరగాపట్టబడినయెడ ప్రదేశముకుళహస్తమౌను. ఇదిసారస పక్షియందు వినియోగించును.

౧౩, బకహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ తర్జన్యంగుష్ఠసంయోగే మధ్యమానామికాపిచ ।
ప్రసారితేకనిష్ఠాచేద్వక్రితాతలమాశ్రితా ।
నామ్నాసఙ్కీర్ణహస్తోయం శుక్రాచార్యమతోదితః ।
పికార్థేమంత్రభేదేషు యోజ్యస్సఙ్కీర్ణహంసకః॥

తా॥ తర్జనీఅంగుష్ఠములనుజేర్చి మధ్యమానామికులను చాచికనిష్ఠను అరచేతిలోమడిచిపట్టినయెడ సంకీర్ణహంసహస్తమనబడును. ఇదిశుక్రాచార్యునిమతము. ఈహస్తము పక్షుకోంగయందున, మంత్రభేదమునందును చెల్లును.

౧౪, క్రౌఞ్చపక్షిహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ పూర్వాలపద్మహస్తేతు కనిష్ఠాతలకుఞ్చితా ।
తీనాలపద్మహస్తోయం క్రౌఞ్చార్థేసమ్ప్రయుజ్యతే॥

తా॥ ముందుచెప్పిన అలపద్మహస్తమందు చిటికెనవ్రేలు ఆరంచేతిలోవంచబడినయెడ లీనాలపద్మహస్త మనబడును. ఇదిక్రౌంచపక్షి (గ్రుడ్డికొంగ.) యందువినియోగించును,

౧౫, ఖద్యోతహస్తలక్షణమ్.

శ్లో॥ అంగుష్ఠోమధ్యమాయాస్స్యా దగ్రపర్వనిపీడితః ।
ముఖహంసకరస్సోయం ఖద్యోతార్థేఽపవిద్ధకః ॥

తా ॥ బొటనవ్రేలిచే నడిమివ్రేలికొనగనువు ఒరయునట్లు అపవిద్ధముగబట్టినయెడ ముఖహంస హస్తమవును. ఇది మిడుగురుపురుగునందు వినియోగించును.

౧౬, భ్రమరహస్తమ్.

శ్లో॥ అపరభ్రమరోహస్తో భృంగార్థేయదిపుంఖితః ॥

తా॥ ఇతరమైనభ్రమరహస్తమునుపుంఖితముగబట్టినయెడతుమ్మెదయందువినియోగించును,

౧౭- మయూరహస్తమ్,

శ్లో॥ మయూరార్థేప్రయోజ్యస్స్యాన్మయూరోపుంఖితోయది॥

తా॥మయూరహస్తమునుపుంఖితాకారముగబట్టినయెడనెమలియందువినియోగించును,

౧౮-హంసహస్తమ్,

శ్లో॥ హంసాస్యోపిప్రయోజ్యస్స్యాత్ హంసార్థేనృత్తకోవిదైః॥

తా॥మునువుచెప్పినహంసాస్యహస్తముహంసపక్షియందువినియోగించును

౧౯-చక్రవాకహస్తమ్,

శ్లో॥ అలపద్మౌపుంఖితౌచేచ్చక్రవాకేనియుజ్యతే॥

తా॥ అలపద్మహస్తములనుపుంఖితములుగబట్టినయెడ చక్రవాకపక్షియందువినియోగించును,

౨౧-కోయష్టికహస్తలక్షణమ్,

శ్లో॥ అరాళోదక్షిణేవామేపతాకేనవిమిశ్రితః।
నామ్నారాళపతాకోయంకోయష్టికనిరూపణే॥

తా ॥ కుడిచేతిఅరాళహస్తమునుఎడమచేతిపతాకహస్తముతోజేర్చిపట్టినయెడఅరాళపతాకహస్తమగును,ఇదికోయష్టికమనెడిపక్షియందువినియోగించును,